

ULRICHSWEB™
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

УДК: 33

ISSN 1450-7951

Online ISSN 2334-7570

ЧАСОПИС ЗА ПИТАЊА ЕКОНОМСКЕ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ
MAGAZINE FOR ECONOMIC THEORY AND PRACTICE
MATTERS

ЕКОНОМСКИ ПОГЛЕДИ

- ECONOMIC OUTLOOK -

Vol. 17, број 1

Косовска Митровица, 2015.

УДК: 33

ISSN 1450-7951

Online ISSN 2334-7570

ЕКОНОМСКИ ПОГЛЕДИ
ECONOMIC OUTLOOK

ЧАСОПИС ЗА ПИТАЊА ЕКОНОМСКЕ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ
MAGAZINE FOR ECONOMIC THEORY AND PRACTICE MATTERS

Vol. 17, број 1

Издавач:

Научно-истраживачки центар Економског факултета Универзитета у
Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
(Колашинска 156, 38220 Косовска Митровица, Србија)

За издавача:

Проф. др Звездица Симић, декан

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Иван Миленковић

Секретар редакционог одбора и техничка припрема:

дипл.инж. Срђан Милосављевић

Тираж: 300 примерака

Штампа: Кварк, Краљево

Рукописи на српском, руском и енглеском језику се достављају
електронским путем на: pogledi.eko@pr.ac.rs и подлежу анонимном
рецензирању

Manuscripts should be submitted in Serbian, Russian or English

Часопис се налази на листи категоризованих часописа коју
објављује Министарство просвете, науке и технолошког развоја
Владе Републике Србије и тренутно има категорију **M52**

Часопис излази четири пута годишње и, осим у папирној верзији,
излази и у електронској верзији

<http://www.ekonomskipogledi.pr.ac.rs>

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР (EDITORIAL BOARD)

проф. др Љиљана Арсић, Економски факултет у Косовској Митровици Универзитета у Приштини; **проф. др Иван Божовић**, Економски факултет у Косовској Митровици Универзитета у Приштини; **проф. др Јелена Божовић**, Економски факултет у Косовској Митровици Универзитета у Приштини; **проф. др Тања Вујовић**, продекан Економског факултета у Косовској Митровици Универзитета у Приштини; **Elena Gennadyevna Popkova, Ph.D.**, Department of FSBEI HPO, Volgograd State Technical University, Russia; **проф. др Мирјана Глигоријевић**, Економски факултет Универзитета у Београду; **проф. др Александар Доганић**, Економски факултет у Косовској Митровици Универзитета у Приштини; **Yuriy A. Doroshenko**, full doctor of economics, doctor of Science, full professor, Director of the Institute of Economics and Management, Belgorod University of Economy and Technological Sciences, Russia; **проф. др Звездан Ђурић**, Београдска пословна школа; **Manuela Epure, Ph.D.**, Spiru Haret University, Bucharest, Romania; **проф. др Радмила Јаничић**, Факултет организационих наука Универзитета у Београду; **проф. др Станислав Зекић**, Економски факултет у Суботици Универзитета у Новом Саду; **проф. др Новак Кондић**, декан Економског факултета Универзитета у Бањалуци, Република Српска, БиХ; **др Александар Костић**, Економски факултет у Косовској Митровици Универзитета у Приштини; **проф. др Слободан Лакић**, Економски факултет Универзитета Црне Горе, Подгорица, Црна Гора; **проф. др Мирјана Маљковић**, Економски факултет у Косовској Митровици Универзитета у Приштини; **др Драгић Марић**, Економски факултет у Косовској

Митровици Универзитета у Приштини; **проф. др Срећко Милачић**, ректор Универзитета у Приштини, Економски факултет у Косовској Митровици; **проф. др Драгана Миленковић**, Економски факултет у Косовској Митровици Универзитета у Приштини; **проф. др Славомир Милетић**, Економски факултет у Косовској Митровици Универзитета у Приштини; **проф. др Јован Митровић**, Економски факултет у Косовској Митровици Универзитета у Приштини; **проф. др Радмила Мицић**, Економски факултет у Косовској Митровици Универзитета у Приштини; **проф. д-р Пече Недановски**, Економски факултет, Универзитет „Св.Кирил и Методиј“ у Скопљу, Македонија; **проф. др Саша Обрадовић**, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу; **проф. др Владан Павловић**, Економски факултет у Косовској Митровици Универзитета у Приштини; **проф. д-р Кирил Постољов**, Економски факултет Универзитета „Св.Кирил и Методиј“ у Скопљу, Македонија; **проф. др Небојша Стошић**, Економски факултет у Косовској Митровици Универзитета у Приштини; **Viktoria Ivanovna Tinyakova, Ph.D.**, Faculty of Economics, Voronezh Economic University, Russia; **проф. др Славиша Трајковић**, продекан Економског факултета у Косовској Митровици Универзитета у Приштини; **проф. др Никола Фабрис**, Економски факултет Универзитета у Београду и Главни економиста Централне банке Црне Горе; **проф. др Хасан Ханић**, декан Београдске банкарске академије; **Julian Z. Schuster (Жељан Шустер), Ph.D.**, Provost, Senior Vice President and Chief Operating Officer at Webster University, U.S.A.

РЕЦЕНЗИОНИ ОДБОР – REFEREE COMMITTEE
Домаћи рецензиони одбор часописа „Економски погледи“
National Referee Committee of the Magazine “Economic Outlook”

проф. др Слободан Аћимовић, Економски факултет Универзитета у Београду; **проф. др Софија Аџић**, Економски факултет у Суботици Универзитета у Новом Саду; **проф. др Бранко Бал**, Економски факултет у Суботици Универзитета у Новом Саду; **проф. др Јелена Бировљев**, продеканка Економског факултета у Суботици Универзитета у Новом Саду; **проф. др Предраг Бјелић**, Економски факултет Универзитета у Београду; **др Јасмина Божић**, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу; **проф. др Саша Бошњак**, продекан Економског факултета у Суботици Универзитета у Новом Саду; **проф. др Петар Веселиновић**, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу; **проф. др Емилија Вуксановић**, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу; **проф. др Ненад Вуњак**, декан Економског факултета у Суботици Универзитета у Новом Саду; **проф. др Владимир Вучковић**, Факултет за међународну економију Мегатренд универзитета, Београд; **др Дејан Брцанов**, Економски факултет у Суботици Универзитета у Новом Саду; **проф. др Љиљана Дмитровић Шапоња**, Економски факултет у Суботици Универзитета у Новом Саду; **проф. др Даница Дракулић**, Економски факултет у Суботици Универзитета у Новом Саду; **проф. др Дејан Ерић**, директор Института економских наука, Београд; **проф. др Вера Зеленовић**, Економски факултет у Суботици Универзитета у Новом Саду и Регионална привредна комора Нови Сад; **проф. др Дејан Јакшић**, Економски факултет у Суботици Универзитета у Новом Саду; **проф. др Душан Јоксимовић**, Факултет за компјутерске науке Универзитета Мегатренд, Београд; **проф. др Славица Јоветић**, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу; **проф. др Горанка Кнежевић**, Пословни факултет Универзитета Сингидунум, Београд; **проф. др Снежана Кнежевић**, Факултет организационих наука Универзитета у Београду; **проф. др Оскар Ковач**,

Факултет за међународну економију Мегатренд универзитета, Београд; **проф. др Љубица Комазец**, Економски факултет у Суботици Универзитета у Новом Саду; **проф. др Јелена Кочовић**, Економски факултет Универзитета у Београду; **проф. др Борко Крстић**, Економски факултет Универзитета у Нишу; **др Исидора Љумовић**, Економски институт у Београду; **проф. др Ерика Малешевић**, Факултет техничких наука Универзитета у Новом Саду; **проф. др Марко Маловић**, Институт економских наука, Београд; **проф. др Јово Медојевић**, Природно-математички факултет у Косовској Митровици Универзитета у Приштини; **проф. др Наташа Миленковић**, Универзитет Мегатренд, Београд; **проф. др Гордана Миловановић**, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу; **проф. др Дејан Миљковић**, Факултет за међународну економију Мегатренд универзитета, Београд; **проф. др Саша Муминовић**, научни сарадник Економског института, Београд; **проф. др Оља Мунитлак Ивановић**, Универзитет Educons, Нови Сад; **др Горан Николић**, Институт за европске студије, Београд; **проф. др Благоје Новићевић**, Економски факултет Универзитета у Нишу; **др Дарко Пантелић**, Економски факултет у Суботици Универзитета у Новом Саду; **проф. др Раде Поповић**, Економски факултет у Суботици Универзитета у Новом Саду; **проф. др Бранко Ракита**, Економски факултет Универзитета у Београду; **др Владимир Ристановић**, Факултет за међународну економију Мегатренд универзитета, Београд; **проф. др Лидија Ромић**, Економски факултет у Суботици Универзитета у Новом Саду; **проф. др Мирко Савић**, Економски факултет у Суботици Универзитета у Новом Саду; **проф. др Мартон Сакал**, Економски факултет у Суботици Универзитета у Новом Саду; **проф. др Симо Стевановић**, Пољопривредни факултет Универзитета у Београду; **др Сандра Стојадиновић Јовановић**, Економски факултет Универзитета у Београду; **др**

Леонас Толваишис, Факултет за европске правно-политичке студије, Нови Сад; **проф. др Славица Томић**, Економски факултет у Суботици Универзитета у Новом Саду; **проф. др Ана Трбовић**, декан ФЕФА; **проф. др Нада Тривић**, Економски факултет у Суботици Универзитета у Новом Саду; **проф. др Пере Тумбас**, Економски факултет у Суботици Универзитета у Новом Саду; **проф. др Винка Филиповић**, Факултет организационих наука Универзитета у Београду; **проф. др Сања Филиповић**, Економски институт, Београд; **проф. др Миленко Целетовић**, Telekom d.o.o; **проф. др Ласло Шереш**,

продекан Економског факултета у Суботици Универзитета у Новом Саду; **др Марија Вуковић**, Висока пословна школа струковних студија, Нови Сад **др Слободан Марић**, Економски факултет у Суботици Универзитета у Новом Саду; **др Кристина Мијић**, Економски факултет у Суботици Универзитета у Новом Саду; **др Агнеш Славић**, Економски факултет у Суботици Универзитета у Новом Саду; **проф. др Видоје Стефановић**, Природно-математички факулте Универзитета у Нишу, проф. др Гордана Радосављевић, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу.

Међународни рецензиони одбор часописа „Економски погледи“
International Referee Committee of the Magazine “Economic Outlook”

Elena Sergeevna Akopova, Ph.D., Rostov State University of Economics, Russia; **Cristina Barna, Ph.D.**, University of Bucharest & Vice-President of Pro Global Science Association, Romania; **др Драгана Башић**, Економски факултет Универзитета у Бањалуци, Република Српска, БиХ; **Ieva Brence, Ph.D.**, University College of Economics and Culture, Riga, Latvia; **prof. dr. sc. Маријан Цингула**, Економски факултет Свеучилишта у Загребу, Хрватска; **Jeff French, Ph.D.**, Visiting Professor at Brunel University & Brighton University and a Fellow at Kings College University of London, U.K.; **dr. sc. Теа Гоља**, Одјел за економију и туризам „dr. Мијо Мирковић” Свеучилишта Јурја Добриле у Пули, Хрватска; **Amitabh Gupta, Ph.D.**, University of Delhi, India; **Wim Heijman, Ph.D.**, Head of Department, Wageningen University, the Netherlands; **проф. др Ратимир Јовићевић**, Montenegro Business School Универзитета „Медитеран“ у Подгорици, Црна Гора; **prof. dr. sc. Љубо Јурчић**, Економски факултет Свеучилишта у Загребу, Хрватска; **prof. dr. sc. Зденко Клепић**, Економски факултет Свеучилишта у Мостару, БиХ; **проф. др Милован Крњажин**, School of Mathematics, Statistics & Applied Mathematics, National University of Ireland, Galway, Ireland; **dr. sci. Сенада Куртановић**, ванредни

професор Економског факултета Универзитета у Бихаћу, БиХ; **dr. sci. Сафет Куртовић**, ванредни професор Економског факултета у Мостару Универзитета „Демал Биједић“, БиХ; **проф. д-р Лидија Пулевска Ивановска**, Економски факултет Универзитета Св.Кирил и Методиј, Скопље, Македонија; **Camelia Oprean, Ph.D.**, Faculty of Economics, University Lucian Blaga of Sibiu, Romania; **Viktoriya Ostravskaya, Ph.D.**, North-Caucasian Federal University, Stavropol, Russia; **проф. др Миленко Поповић**, Montenegro Business School Универзитета „Медитеран“ у Подгорици, Црна Гора; **д-р Благица Ризоска Тулов**, Euro College, University Studies, Куманово, Македонија; **Victoria N. Ryapukhina, Ph.D.** (econom), Assistant Professor, Belgorod University of Economy and Technological Sciences, Russia; **Irina A. Somina, Ph.D.** (econom), Belgorod University of Economy and Technological Sciences, Russia; **Suzanne Suggs, Ph.D.**, Institute of Public Communication, University of Lugano, Switzerland; **Prof. Ing. Viola Šebestíková, CSc.**, VŠB-TU Ostrava, Czech Republic; **др Јелена Тривић**, Економски факултет Универзитета у Бањалуци, Република Српска, БиХ; **Ekatarina Volkova, Ph.D.**, Luxembourg; **проф. др Мирко Кулић**, ректор Европског универзитета, Дистрикт Брчко, БиХ

САДРЖАЈ / CONTENT

Прегледни радови / Review articles

Срећко Милачић, Милош Павловић СТАЊЕ И ТРЕНД ЗАПОСЛЕНОСТИ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ.....	1
Srećko Milačić, Miloš Pavlović STATUS AND TRENDS OF EMPLOYMENT IN KOSOVO AND METOHIA	
Dragana Milenković, Ivan Milenković LIMITATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF SERBIA	13
Goranka Knežević, Abubaker Erabaa, Vladan Pavlović THE RESULTS OF PRIVATIZATION OF THE SAHARA BANK LIBYA	25
Милан Вујичић, Лела Ристић, Милан Костић КЛАСИФИКАЦИЈА РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА РЕГИОНА ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ ПРЕМА КРИТЕРИЈУМУ ГУСТИНЕ НАСЕЉЕНОСТИ.....	35
Milan Vujičić, Lela Ristić, Milan Kostić CLASSIFICATION OF RURAL AREAS ACCORDING TO POPULATION DENSITY CRITERIA IN SUMADIJA AND WESTERN SERBIA REGION	
Виолета В. Ћулафић СУШТИНСКА ПИТАЊА КОНЦЕПТА ДРУШТВЕНЕ ОДГОВОРНОСТИ КОМПАНИЈА	49
Violeta V. Ćulafić ESSENTIAL QUESTIONS OF THE CONCEPT OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY	
Сава Аксић ОСНОВ ЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ И ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ КАО УСТАВНИХ ПРИНЦИПА	61
Sava Aksić FOUNDATION OF CENTRALIZATION AND DECENTRALIZATION AS CONSTITUTIONAL PRINCIPLES	
Јелена Догањић УПРАВЉАЊЕ РИЗИКОМ АДЕКВАТНОСТИ ПРЕМИЈЕ У НЕЖИВОТНОМ ОСИГУРАЊУ	85
Jelena Doganjić PREMIUM ADEQUACY RISK MANAGEMENT IN NON-LIFE INSURANCE	

Стручни радови / Professional articles

Милица Круљ-Младеновић, Слађана Мушикић НАДЗОР НАД ОБАВЉАЊЕМ ДЕЛАТНОСТИ ОСИГУРАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	99
Milica Krulj-Mladenović, Slađana Muškić SUPERVISION OF CONDUCT INSURANCE SERVICES IN THE REPUBLIC OF SERBIA	
Бојан Стојчетовић, Живче Шаркоћевић, Данијела Марјановић СТАВ МЛАДИХ СРПСКЕ НАЦИОНАЛНОСТИ ПРЕМА ПРЕДУЗЕТНИШТВУ – ПРИМЕР КОСОВА И МЕТОХИЈЕ	121
Bojan Stojčeto vić, Živče Šarkoćević, Danijela Marjanović ATTITUDE OF THE YOUTH OF SERBIAN NATIONALITY TO THE ENTREPRENEURSHIP – THE CASE OF KOSOVO AND METONIA	
Кристина Мијић, Ђерђи Петкович ОБЕЛОДАЊИВАЊЕ ИНФОРМАЦИЈА О БИОЛОШКИМ СРЕДСТВИМА ПРЕМА МРС 41 И НАЦИОНАЛНОЈ РЕГУЛАТИВИ....	133
Kristina Mijić, Đerđi Petković DISCLOSURE OF INFORMATION ABOUT BIOLOGICAL ASSETS ACCORDING TO IAS 41 AND NATIONAL REGULATION	
Маја Панова, Кирил Постолов GRAPHOLOGY AS A HUMAN RESOURCES SELECTION TOOL IN THE ORGANISATIONS	147
Владан Ивановић, Марко Гашић, Јелена Симић МОБИЛНА АПЛИКАЦИЈА „ОНЛАЈН РЕЗЕРВАЦИЈА“ КАО РЕШЕЊЕ ДА СЕ ПРИСТУПИ МОБИЛНОЈ ТРГОВИНИ У ТУРИЗМУ	157
Vladan Ivanović, Marko Gašić, Jelena Simić MOBILE ONLINE RESERVATIONS AS A SOLUTION TO MOBILE COMMERCE APPROACHES IN TOURISM	
УПУТСТВО ЗА ПИСАЊЕ РАДА.....	171
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS	

СТАЊЕ И ТРЕНД ЗАПОСЛЕНОСТИ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ*

STATUS AND TRENDS OF EMPLOYMENT IN KOSOVO AND METOHIA

Срећко Милачић¹

Универзитет у Приштини, Економски факултет, Косовска
Митровица, Србија

Милош Павловић²

Универзитет у Приштини, Економски факултет, Косовска
Митровица, Србија

Сажетак: Незапосленост је стање у коме се део радноспособног становништва вољног да ради налази без посла. Незапосленост представља један од највећих економских проблема савременог света. Висока стопа незапослености повлачи бројне последице по националну економију али и друштво у целини. Из тог разлога, проблем незапослености представља кључно питање сваке политике. Питање незапослености представља једно од централних питања стратегије Европске Комисије „Европа 2020“ али и Националне стратегије развоја. У раду смо приказали структуру незапослености на КиМ и у Републици Србији за 2012. и 2013. годину по различитим критеријумима и извели одређене закључке у погледу стања и тренда развоја.

Кључне речи: незапосленост, стопа незапослености, стратегија „Европа 2020“; КиМ.

Abstract: Unemployment is the situation where a part of the working population willing to work is without a job. Unemployment is one of the biggest economic problems of modern world. High unemployment rate entails numerous consequences for the national economy and the society as a whole. For this reason, the problem of unemployment is a key issue of any policy. The issue of unemployment is one of the central questions of the strategy of the European Commission's "Europe 2020" as well as national development strategies. In this paper, we show the structure of unemployment in Kosovo and in Serbia in 2012 and 2013 by various criteria and perform certain conclusions regarding the situation and trend of development.

Keywords: unemployment, employment rate, „Europe 2020“ strategy, Kosovo and Metohia.

УВОД

Један од битних показатеља квалитета макроекономске политике једне државе, поред стопе привредног раста, стопе

* Рад је резултат научно-истраживачког рада у оквиру пројекта III 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ srecko.milacic@pr.ac.rs

² milos.pavlovic@pr.ac.rs

инфлације, стања платног биланса јесте и стопа запослености односно стопа незапослености. Питање запослености постаје озбиљан економски, друштвени и политички проблем данашњице чак и у развијеним националним економијама.

Велика стопа незапослености у време Велике економске кризе 1929-1933. године утицала је на то да креатори економске политике, у већини тржишних привреда у послератном периоду, одржавање пуне запослености поставе као један од приоритетних циљева.

Овај циљ и данас је високо позициониран на листи приоритета сваке националне економије па је тако постизање задовољавајућег нивоа запослености један од приоритета стратегије развоја Европске комисије „Европа 2020“.

Чињеница је да неразвијене и земље у развоју имају већи проблем са запосленошћу од развијених националних економија. У овом раду, са теоријског аспекта дефинисаћемо основне појмове везане за запосленост, анализираћемо стопу незапослености у Републици Србији са посебном анализом незапослености на Косову и Метохији.

1. ТЕОРИЈСКО РАЗМАТРАЊЕ (НЕ)ЗАПОСЛЕНОСТИ

Међународна организација рада (енг. International Labour Organisation – ILO) под незапосленошћу подразумева све особе старије од старосне границе одређене за мерење економски активног становништва које су: (ILO, 1999, стр. 3)

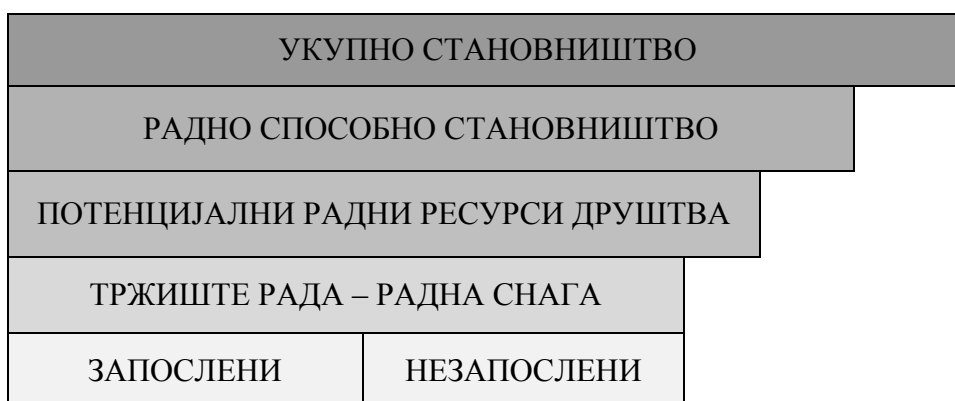
1. током референтног раздобља биле без посла;
2. током тог раздобља биле у сваком тренутку на располагању за посао;
3. тражиле посао (активно предузимале кораке у циљу проналажења посла).

Да би се лице сматрало назапосленим, по овим критеријумима, оно мора испунити сва три постављена услова истовремено.

Према томе у једној националној економији радну снагу чине сви људи који су вољни и способни за рад, што значи како они незапослени тако и запослени. Из радне снаге се искључују они који су неспособни за рад и они који су обесхрабрани, тј. они који не траже активно посао. У складу са тим, мерење незапослености не укључује обесхрабрене раднике, односно оне који не траже активно посао. На слици 1. приказан је изглед тржишта рада у односу на укупну популацију.

Као што се види на слици 1 од укупног броја становника треба одузети број оних који не спадају у радно способно становништво а то су особе које су млађе од 15 и старије од 65 година и на тај начин добијамо потенцијалне радне ресурсе. У потенцијално радне ресурсе дакле спадају све особе између 15 и 65 година које су способне за рад. Када се од тог броја одузме онај број радно способног становништва који не тражи активно посао (обесхрабрани) добија се радна снага једне националне економије која чини тржиште рада и која се састоји од оних који су запослени и оних који су незапослени али активно траже посао.

Слика 1.: Тржиште рада у односу на укупну популацију

Извор: Мрњавац, 1996.

2. ИНСТРУМЕНТИ ЗА ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ ПРЕУРЕЂЕНИХ ФИНАНСИЈСКИХ ИЗВЕШТАЈА

Економска криза се изузетно неповољно одразила на тржиште рада у Србији. Криза је открила лошу структуру запослености у Србији и запостављеност политике запошљавања у претходној деценији. Тржиште рада је подељено на примарно (са високом сигурношћу запослења) и секундарно (са ниском сигурношћу запослења), а четвртина укупно запослених ради у јавном сектору, који припада примарном тржишту рада. Процењује се да неформална запосленост чини око 20% укупне, док око 22% становништва ради у пољопривреди. Посматрано по старосним групама, криза је највише утицала на запосленост младих између 20 и 29 година старости. Њихова стопа запослености је између 2008. и 2010. године пала са 45% на 36,6%.

Највећи проблем у Србији по питању (не)запослености потиче из процеса трансформације привреде у тржишну економију, реализовану кроз свеобухватну либерализацију и брзу приватизацију, тзв. „шок терапију“. Овај процес у Србији додатно је подржаван малициозним ставовима интересних група, нестручним креаторима економске политике и непотизмом. Затварање бројних предузећа смањило је расположиве производне капацитете и утицало на мање потребе за радном снагом (Ристановић, Барјактаревић, 2014, стр. 5).

Висока незапосленост, дуални карактер тржишта рада, лош институционални амбијент за развој приватних предузећа и високо опорезивање ниских зарада само су неки од фактора који су онемогућили стварање одрживих радних места у последњој деценији.

Влада Републике Србије је крајем 2010. године, објавила стратегију Србија 2020 у којој препознаје проблем високе незапослености као веома важан приоритет и предвиђа да ће запосленост становништва између 20 и 64 године до 2020. године, са садашњих 49% достићи 66% што представља пораст броја запослених за око 440.000 лица. Тиме би се разлика између стопа запослености становништва узраста између 20 и 64 године старости у Европској унији и Србији са садашњих 19 процентних поена смањила на 9 процентних поена.

Национална стратегија запошљавања за период 2011 - 2020. године има за циљ да у наредном периоду пружи подршку развоју Републике Србије у оквиру кога ће запошљавање и смањење релативног сиромаштва заузимати централно место. При томе, Стратегија запошљавања фокусира се на оне секторе и приоритете који подразумевају подршку проинвестиционо и извозно оријентисаним гранама индустрије. Један од основних фокуса стратегије Србија 2020 у области запошљавања јесте запошљавање рањивих и теже запошљивих категорија уз помоћ активних мера. Издвајања за активне мере тржишта рада готово су удвостручена већ у 2011. години и износе 55.500.000 евра, односно 0,17% БДП.³

³ Више о овоме: Европски покрет Србија (2011): Водич кроз стратегију Европа 2020; стр. 32-44.

3. ЗАПОСЛЕНОСТ И ТРЖИШТЕ РАДА НА КИМ

Национална служба за запошљавање од 1999. године не располаже појединим подацима за територију АП Косово и Метохија, тако да приказани подаци обухватају податке из евиденције филијале НСЗ у Косовској Митровици. Приказали смо податке за 2012. и 2013. годину док подаци за 2014. још увек нису били доступни у тренутку писања овог рада.

У наставку ћемо приказати податке о броју незапослених лица по месецима, по старости, трајању незапослености и степену стручне спреме. Такође, приказаћемо и исказане потребе за радном снагом по месецима као и број новопријављених лица на тржишту рада.

3.1. БРОЈ НЕЗАПОСЛЕНИХ НА КИМ ПО МЕСЕЦИМА И ПОЛУ

Као што видимо у табели 1, 2012. године на Косову и Метохији је просечан број незапослених био 6.753 лица, од ког броја су 3.886 биле жене.

У 2013. години (табела бр. 2), просечан број незапослених лица на Косову и Метохији износио је 8.696, од тога просечно 4.957 жена.

Поређењем података за 2012. и 2013. годину можемо закључити да је у 2013. години забележен пораст незапослености на КиМ. Просечна незапосленост у 2013. години порасла је за 28,8% у односу на претходну годину.

У свих дванаест месеци у 2013. години забележена је већа незапосленост у поређењу са истим месецом у претходној години. Тако на пример, у децембру можемо уочити да је незапосленост 2013. години порасла за 77,5% у односу на децембар 2012. године. Пораст незапослености се за месец децембар уочава и код женске популације и то за 79,4%.

Исти случај је и за целу територију Србије, међутим евидентно је да је незапосленост на КиМ релативно већа него на територији целе Републике.

Табела 1.: Незапосленост по месецима и полу у 2012. години

Р. Бр.	Област/Регион	2012.											
		I		II		III		IV		V		VI	
		Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене
1.	Косово и Метохија	6612	3832	6664	3853	6729	3878	6731	3880	6701	3848	6732	3857
2.	Србија	764166	395872	777079	400906	782692	402988	775265	400639	762576	395209	754967	392231

Р. Бр.	Област/Регион	2012.											
		VII		VIII		IX		X		XI		XII	
		Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене
1.	Косово и Метохија	6802	3908	6726	3869	6783	3905	6872	3945	6807	3925	6882	3937
2.	Србија	752614	391905	751579	392323	751458	391696	752678	391827	755442	391848	761486	392466

Извор: НСЗ: Месечни статистички билтен бр. 124., децембар 2012.год.

Табела 2.: Незапосленост по месецима и полу у 2013. години

Р. Бр.	Област/Регион	2013.											
		I		II		III		IV		V		VI	
		Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене
1.	Косово и Метохија	7058	4019	7532	4221	7597	4261	7615	4271	7573	4255	7614	4292
2.	Србија	778739	398369	790292	401841	792344	402009	792888	402599	783880	398746	776354	395810

Р. Бр.	Област/Регион	2013.											
		VII		VIII		IX		X		XI		XII	
		Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене
1.	Косово и Метохија	7694	4355	8079	4579	9144	5240	10609	6203	11621	6721	12218	7064
2.	Србија	771843	395557	760737	391086	759372	389932	760052	390727	762638	391643	769546	393500

Извор: НСЗ: Месечни статистички билтен бр. 136., децембар 2013.год.

3.2. НЕЗАПОСЛЕНА ЛИЦА ПРЕМА СТАРОСТИ И ПОЛУ

Укупан број незапослених лица старости од 15 до 19 година повећао се за 82,4% у 2013. у односу на 2012. годину. Повећање броја незапослених жена у истом рангу старости износи 77,4%.

Број незапослених лица старости од 20 до 24 година у укупном броју, повећао се за 66,3% у 2013. у односу на 2012. годину. Број незапослених жена старости од 20 до 24 године повећао се за 64,5%.

Укупан број незапослених лица старости од 25 до 29 година повећао се за 55% у 2013. у односу на 2012. годину. Повећање броја незапослених жена у истом рангу старости износи 49,1%.

Број незапослених лица старости од 30 до 34 година у укупном броју, повећао се за 74,4% у 2013. у односу на 2012. годину. Број незапослених жена старости од 30 до 34 године повећао се за 70,8%.

Укупан број незапослених лица старости од 35 до 39 година повећао се за 74,2% у 2013. у односу на 2012. годину. Повећање броја незапослених жена старости од 35 до 39 година износи 67,7%.

Укупан број незапослених лица старости од 40 до 44 година повећао се за 86,8% у 2013. у односу на 2012. годину. Повећање броја незапослених жена у истом рангу старости износи 91,9%.

Укупан број незапослених старости од 45 до 49 година повећао се у 2013. у односу на 2012. годину за 99,8%, а број незапослених жена за 107,4%.

Број незапослених лица старости од 50 до 54 година у укупном броју, повећао се за 112,6% у 2013. у односу на 2012. годину. Број незапослених жена старости од 50 до 54 године повећао се за 136,7%.

Број незапослених лица старости од 55 до 59 година у укупном броју, повећао се за 111,6% у 2013. у односу на 2012. годину. Број незапослених жена исте старости повећао се за 154,9%.

Број незапослених лица старости од 60 до 64 година у укупном броју, повећао се за 302,1% у 2013. у односу на 2012. годину. Број незапослених жена старости од 60 до 64 године повећао се за 397,7%.

Општи је закључка да се по свим категоријама старости, број незапослених у 2013. години у односу на 2012. годину повећао што се види у табелама 3 и 4.

Табела 3.: Незапосленост по старости и полу у 2012. години

Р. Бр.	Област/ Регион	Укупно	Жене	15-19		20-24		25-29		30-34		35-39	
				Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене
1.	Косово и Метохија	6883	3938	244	133	1578	768	1598	894	1040	612	745	483
2.	Србија	761486	392466	22511	9441	82443	40149	102876	57146	93810	53499	93244	53526

Р. Бр.	Област/ Регион	40-44		45-49		50-54		55-59		60-64	
		Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене
1.	Косово и Метохија	515	362	418	282	358	218	292	142	95	44
2.	Србија	88070	50118	88431	48684	88634	45593	75158	31643	26309	2667

Извор: НСЗ: Месечни статистички билтен бр. 124., децембар 2012.год.

Табела 4.: Незапосленост по старости и полу у 2013. години

Р. Бр.	Област/ Регион	Укупно	Жене	15-19		20-24		25-29		30-34		35-39	
				Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене
1.	Косово и Метохија	12218	7064	445	236	2625	1263	2478	1333	1814	1045	1298	810
2.	Србија	769546	393500	22190	9349	82621	39393	104391	57314	94963	53453	93166	52699

Р. Бр.	Област/ Регион	40-44		45-49		50-54		55-59		60-64	
		Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене
1.	Косово и Метохија	962	695	835	585	761	516	618	362	382	219
2.	Србија	88910	50081	88488	48808	89395	46320	76101	32885	29321	3198

Извор: НСЗ: Месечни статистички билтен бр. 136., децембар 2013.год..

3.3. НЕЗАПОСЛЕНА ЛИЦА ПРЕМА ТРАЈАЊУ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ И ПОЛУ

На основу података у табелама 5 и 6 уочава се да се незапосленост повећавала и посматрано према трајању незапослености. Тако се укупан број незапослених који је био без посла до 3 месеца повећао у 2013. у односу на 2012. годину за 6,3%, а жена 17,3%. Укупан број незапослених који је до 6 месеци чекао запослење повећао се у 2013. години у односу на 2012. годину за 0,2%, док се број жена које су чекале посао до 6 месеци смањио за 13,6% у 2013. у односу на 2012. годину. Укупан број незапослених који је чекао запослење од 6 до 9 месеци повећао се у 2013. години за 55,7% у односу на 2012. годину. Број жена које су чекале на посао од 6 до 9 месеци повећао се за 61% у 2013. у односу на 2012. годину. Укупан број људи који је чекао запослење од 9 до 12 месеци повећао се за 234,6% у 2013. у односу на 2012. годину, а за исти период број жена које су чекале запослење се повећао за 244,5%.

3.4. НЕЗАПОСЛЕНА ЛИЦА ПРЕМА СТЕПЕНУ СТРУЧНЕ СПРЕМЕ И ПОЛУ

На основу података који су приказани у табелама 7 и 8, може се закључити да је највећи број незапослених људи имао III и IV степен стручне спреме, и њихов укупан број се повећао у 2013. у односу на 2012. годину за 71,1%, односно за 65,1%. Повећао се и укупан број незапослених висококвалификованих људи (VII-1 степен стручне спреме) за 46,8% у 2013. у односу на 2012. годину.

3.5. ТРАЖЊА И ПОНУДА ЗА РАДНОМ СНАГОМ

Подаци у табелама 9 и 10 показују пријављене потребе за запошљавањем, на основу којих се може закључити да се нису јављале веће потребе за запошљавањем, у 2012. години просечно 5 лица, а у 2013. години просечно 9 лица. Истовремено се смањивала тражња за радном снагом и на нивоу целе Републике Србије. За разлику од тражње која бележи пад, понуда радне снаге у 2013. години се повећала за 30,5% у односу на 2012. годину (Табела 11).

Табела 5.: Број незапослених по трајању незапослености и полу у 2012. години

Р. Бр.	Област/ Регион	Укупно	Жене	До 3 месеца		3-6 месеци		6-9 месеци		9-12 месеци	
				Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене
1.	Косово и Метохија	6883	3938	575	266	428	236	316	167	301	146
2.	Србија	761486	392466	98507	45356	69158	33201	50208	24260	52460	25080

Извор: НСЗ: Месечни статистички билтен бр. 124., децембар 2012.год.

Табела 6.: Број незапослених по трајању незапослености и полу у 2013. години

Р. Бр.	Област/ Регион	Укупно	Жене	До 3 месеца		3-6 месеци		6-9 месеци		9-12 месеци	
				Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене
1.	Косово и Метохија	12218	7064	611	312	429	204	492	269	1007	503
2.	Србија	769546	393500	93967	44409	61543	29933	50035	24098	51985	23956

Извор: НСЗ: Месечни статистички билтен бр. 136., децембар 2013.год.

Табела 7.: Број незапослених према степену стручне спреме и полу на крају децембра 2012. год.

Р. Бр.	Област/ Регион	Укупно	Жене	I		II		III		IV		V	
				Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене
1.	Косово и Метохија	6883	3938	1803	1175	86	59	1021	397	3292	1917	12	1
2.	Србија	761486	392466	213084	107949	31896	16595	193332	77617	216717	127606	6777	1256

Р. Бр.	Област/ Регион	VI/1		VI/2		VII-1		VII-2		VIII	
		Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене
1.	Косово и Метохија	195	99	64	30	404	257	6	3	0	0
2.	Србија	28438	16750	12797	8196	57586	36018	804	452	55	27

Извор: НСЗ: Месечни статистички билтен бр. 124., децембар 2012.год.

Табела 8.: Број незапослених према степену стручне спреме и полу на крају децембра 2013. год.

Р. Бр.	Област/Регион	Укупно	Жене	I		II		III		IV		V	
				Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене
1.	КиМ	12218	7064	3878	2652	124	85	1747	682	5436	3088	15	1
2.	Србија	769546	393500	215232	107731	30174	15483	191749	75868	220345	128143	6906	1300

Р. Бр.	Област/Регион	VI/1		VI/2		VII-1		VII-2		VIII	
		Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене	Укупно	Жене
1.	КиМ	273	132	146	72	593	349	6	3	0	0
2.	Србија	27103	16019	15079	9554	62081	38930	791	434	86	38

Извор: НСЗ: Месечни статистички билтен бр. 136., децембар 2013.год.

Табела 9.: Пријављене потребе за запошљавањем по месецима у 2012. год.

Р.Бр.	Област/Регион	Просек 2012.	2012.										
			II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1.	КиМ	5	55	3	0	0	0	0	0	0	0	2	1
2.	Србија	4661	2508	10892	10025	5232	3697	3154	3783	3152	5118	3316	1660

Извор: НСЗ: Месечни статистички билтен бр. 124., децембар 2012.год.

Табела 10.: Пријављене потребе за запошљавањем по месецима у 2013. год.

Р.Бр.	Област/Регион	Просек 2013.	2012.										
			II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1.	КиМ	9	0	0	0	0	91	10	1	0	0	0	0
2.	Србија	3690	2782	4838	6243	4855	6579	3256	2645	3433	3222	2227	1456

Извор: НСЗ: Месечни статистички билтен бр. 136., децембар 2013.год.

Табела 11.: Број новопријављених лица на тржишту рада у 2012. и 2013. години

Р.Бр.	Област/Регион	Просечан број новопријављених	
		2012.	2013.
1.	КиМ	167	218
2.	Србија	39.855	38.588

Извор: НСЗ

ЗАКЉУЧАК

Незапосленост представља велики проблем али и претњу како за неразвијене и земље у развоју тако и за високо развијене земље. Овом проблему из тог разлога треба приступити озбиљно. Због тога је Република Србија, проблем незапослености ставила у један од основних приоритета у стратегији Србија 2020, усвојивши и Национална стратегија запошљавања за период од 2011. до 2020 године истичући на тај начин запошљавање и смањење сиромаштва као централним питањима за будући развој.

Незапосленост на КиМ у погледу статистике, прати тренд незапослености на остатку територије Републике Србије. У 2013. години стопа незапослености се значајно повећала у односу на претходну годину, како на територији целе Републике тако и на територији КиМ. Дошло је до пада запошљавања, а у исто време до повећане понуде рада на тржишту уз смањену тражњу. Све су ово сигнали да незапосленост представља озбиљан проблем како на територији КиМ тако и у целој Републици Србији.

ЛИТЕРАТУРА

1. Европски покрет Србија (2011): *Водич кроз стратегију Европа 2020*;
2. Мрњавац, Ж. (1996), *Мјерење незапослености*, Сплит: Економски факултет;
3. НСЗ (2012): Месечни статистички билтен бр. 124;
4. НСЗ (2013): Месечни статистички билтен бр. 136;
5. Ристановић, Р., Барјактаревић, С. (2014). Динамика тржишта радне снаге у Србији, *Економски погледи*, 16 (3), 1-26;
6. www.ilo.org;
7. www.nsz.gov.rs

Рад је примљен: 28.04.2015.

Рад је прихваћен за штампање: 30.04.2015

LIMITATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Dragana Milenković¹

University of Priština, Faculty of Economics Kosovska Mitrovica, Serbia

Ivan Milenković²

University of Novi Sad, Faculty of Economics Subotica, Serbia

Abstract: *In the first part of the paper we analyze core limiting factor for sustainable development in Serbia – delay of transition process, and unused experience of countries that had been in transition. Even one decade later, Serbia is not acknowledged post-Washington consensus recommendations based on the experiences of some countries in Central and Eastern Europe. If sustainable development is understood as a country's ability to function in the given capacity, it is clear why in that second part of the paper we analyze the external imbalance of the Serbian economy. In the third part of the paper we analyze the recommendations for a new strategy of sustainable development. The economic development today is based on three sectors: financial intermediation, retail and wholesale trade, transportation, and telecommunications - that belong to non-exchangeable sector of the economy. Serbia needs to strengthen exchangeable sector in order to have export-stimulated growth instead of demand-stimulated growth.*

Keywords: *corporate managing, privatization, export structure, sector of exchangeable and non-exchangeable goods, foreign debt.*

1. INTRODUCTORY REMARKS AND LITERATURE REVIEW

Economic growth model's proposed by Harvard economists Roderick and Hausman (2008) starting point is relatively simple diagnostic framework for defining and overcoming key development limitations. On the one hand low yield in real economy reasons are observed (such as: infrastructure and workforce quality, market imperfections and state intervention). On the other hand, attention is on causes of high costs of financing, both from domestic and foreign sources. In utilization of such approach main responsibility lays on experts and decision-makers, who need to have deep understanding of theory in practice in order to valuate both public and hidden information to be able to define real economic growth limitation. Application of aforementioned model of growth diagnostics to Serbia would for sure reveal following results: cost non-effective, and massive role of the state in economy that create inefficient and expensive and non-competitive business environment. In addition, unit workforce costs are high, i.e. low productivity make obstacles to foreign direct inflows and erode firms'

¹ e-mail: dragana.milenkovic@pr.ac.rs

² e-mail: imilenkovic@ef.uns.ac.rs

price competitiveness. High level of Serbian current account, as a consequence of high deficit in foreign trade witnesses that aggregate consumption in Serbia is mainly covered by import, rather than by domestic production. Since it is more and more difficult to get sources for financing abroad, limited availability of loans and huge costs of financing becoming main limitations for Serbian economic growth, which is this paper hypothesis. Aforementioned limitation requires brand new strategy of sustainable development if the Republic of Serbia, which is discussed in the third chapter of this paper.

Following Lay (1998, p. 35, cited: Cimlesa, 2010, p. 15) sustainable development is a process of improving human life quality, that takes place in a scope of available capacity sustainable eco-systems. If we do not living in a scope of available eco-system capacity – we are not sustainable for future generation neither for our generation, nor for ourselves. It is under question mark how to provide sustainable development, and improve quality of living preserving available capacities.

2. INEFFICIENT CORPORATE MANAGEMENT AS A KEY LIMITATING FACTOR OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF SERBIA

In 2001 in Serbia/FR Yugoslavia was adopted a strategy similar to other transition countries in Central-Eastern Europe, although a decade later, based on the neo-liberal model. A key role was given to liberalization, macroeconomic stabilization and privatization, provided in accordance with the recommendations of the so-called "Washington" consensus. Lessons from "Post-Washington" consensus, based on the experience of some Central-Eastern European countries after decades of transition, are not carefully taken into account. Adequate conditions to create and prosperity of newly formed private enterprises should be highlighted not only privatization of existing ones; importance of corporate management efficient system should be emphasised, not only privatization-driven ownership structure; importance of active competition policy that happened to be even more important than privatization itself; importance of active state's role, not only the role of the capital market; and finally, negative implications of too-restrictive both monetary, and fiscal policy (Kolodko G.W. & Nuti, D.M., 1997, cited by: Uvalić, 2011, in Bajec & Jaksic (Red.), 2011, p. 63). Serbia is neither a country in transition or post-transition, it is a country in transitionism (Djuricin, 2008). There are many consequences of the transition that is taking too long. The two most important are: (a) the

transitional recession (a dramatic fall in economic activity and inflation) and (b) low competitiveness. Another local economic crisis caused by an incomplete transition has led to increased risk of exposure to Serbia vis-à-vis the global economic crisis. Serbian economy, in fact, is in the combined crisis, transitional crisis and the global economic crisis that reinforce each other. When the economy reaches a pre-transition GDP level, the transition will be completed. Then begins the catch-up process to reach developed capitalist countries level of development. Consequently, the typical transition curve has the J-letter shape. In the case of Serbia, the double transition J-curve never reaches its pre-transition level. At the end of 2009 Serbian GDP was 69% of the pre-transition level of 1989. The global economic crisis that began in 2008 launched the third J-curve cycle, pushing Serbia to the third strategic turning point (Djuricin & Vuksanovic, 2010, p. 23).

Complex, as it is, transition process have to contain all dimensions of economic, social, political, judicial, and socio-economic repositioning of the society in all its levels. To overcome such conditions are long-lasting process, where innovativeness forces and entrepreneurs have major roles, able to take a chance of broad resistance and failures, in order to achieve necessary social changes and modernization. Entrepreneurial economy and entrepreneurship development could be an appropriate answer on transition crises, as well as economic crisis in Serbia (Grahovac, V., Karavidic, S. & Cukanovic Karavidic, M., 2012, pp. 117-118).

The importance of corporate governance, not just a change of ownership through privatization; importance of adequate conditions for the establishment and growth of new firms, not just the privatization of existing ones; the importance of active policy intervention that proved to be even more important for improving efficiency of privatization of firms. The share of the state sector in the formation of Serbia's GDP is still relatively significant and is estimated to be about 40%. It is necessary to improve corporate governance as a key step needed to raise the competitiveness of enterprises in which are partially owned by the state. These companies need to be able to provide better services, to be more efficient, and able to compete internationally.

State sector participation in overall GDP in Serbia is still relatively high; it is estimated to be as high as 40% of GDP. According to Serbian National Bank data, as of the beginning of 2012 there were 716 state-owned companies. As in any state in the world, Serbian Government should stay out of influencing economy. Rather than that it should create favorable institutional framework. When acting as the owner, the Government often acts opposite to good practice of corporate governance.

The biggest issues and challenges which public enterprises face in Serbia are as follows (Eric, Stosic, Redzepagic, 2001, p. 4-5):

- Extremely high political influence - relating to the election of members of administrative and executive bodies. On the other hand, this results in very weak corporate governance, no disclosure, sometimes no transparency;
- Very low effectiveness and efficiency - as a result of poor management and in many cases total lack of leadership. PEs in Serbia are seen as "prey" gained by political parties after the elections, and leadership positions are often given to the obedient, and not capable human resources;
- Extremely poor financial results – many years of unprofitable operations of the five large public enterprises – Electric Power Industry of Serbia (EPS), Serbian Railways, Yugoslav Airways JAT, PEU Resavica and Roads of Serbia have not improved for years(...) Losses in this sector of the Serbian economy are socialized, i.e. ultimately paid by tax payers;
- The financial imbalance - Public companies are operating in insolvency (below-average quality and low liquidity ratios) and debt;
- Big possible sources of corruption - especially in the field of Public Procurement;
- Excess in the number of employees and inadequate qualification and age structure;
- Above-average salaries – constantly higher net earnings of public companies compared to the average earnings in the Republic of Serbia,
- Limited use of Public-Private Partnership (PPP).

The corporate governance framework should promote transparent and efficient markets, be consistent with the rule of law and clearly articulate the division of responsibilities among different supervisory, regulatory and enforcement authorities. Main principles of efficient corporate governance, according to the OECD (2004, p. 29-31) are:

- The corporate governance framework should be developed with a view to its impact on overall economic performance, market integrity and the incentives it creates for market participants and the promotion of transparent and efficient markets. (p. 30)
- The legal and regulatory requirements that affect corporate governance practices in a jurisdiction should be consistent with the rule of law, transparent and enforceable. (p. 30)

- The division of responsibilities among different authorities in a jurisdiction should be clearly articulated and ensure that the public interest is served.
- Supervisory, regulatory and enforcement authorities should have the authority, integrity and resources to fulfil their duties in a professional and objective manner. Moreover, their rulings should be timely, transparent and fully explained.

3. EXTERNAL IMBALANCE OF SERBIAN ECONOMY

Social development in the 20th century had been often identified with the economic development only, while other aspects of social development were neglected. Nevertheless since the 1950s, especially since the famous Club of Rome foundation, attempts of new theory economic development had been recorded. That theory integrated all elements that makes social development (economic, social and institutional). Sustainable development actually is development that meets present needs without endangering future generations from satisfying their needs.

The new era requires a new approach to the economic development that would be based on real sources, primarily on saving and competitiveness. One that does not save and compete, shall not be successful in global economy. The savings rate in the USA after the Great Depression was over 30%, while today it is less than 10%. The Chinese savings rate is presently nearly 50%. Isn't it one of the major causes of crash and prosperity of the USA and China? We can derive a similar conclusion by comparing their twin deficits (budget deficit and current account deficit). If we observe budget deficits only, USA's is 10.5% of the GDP, while China's is only 3.2% of the GDP, which is an incomprehensible gap between desires and possibilities; i.e., practice of the permanent predominance of consumption over production. Such practice became the rule both in market-based economies and in state intervention economies that undisputedly led to the crash of economic regime (Sukovic, 2011, in Bajec & Jaksic (Ed. by), 2011, pp. 115-116).

Before the crisis outbreak, aggregate demand and inflation of assets; i.e., an investment-balloon situation that was inevitable to burst, had been associated with massive foreign trade deficit of many economies, especially that of the USA. (Sukovic, 2011, in Bajec & Jaksic (Ed. by), 2011, p. 115) (see Table 1). Table 1 shows why China and other developing countries are less affected by the world economic crisis then that of America and Europe. But, speaking of other developing economies it should be borne in mind that they are less affected by crisis due to the

fact that their financial sectors are not highly integrated in the global market. Therefore crisis effects were not intensively transmitted to their economies as to developing economies. This also applies to Serbia. Nevertheless, the financial crisis had negative effects on those economies too. This was due to both a decrease of foreign investments as well as due to a decrease of aggregate demand of developed economies. (Sukovic, 2011, in Bajec & Jaksic (Ed. by), 2011, pp. 117-118)

Table 1.: Balance of current account (as a % of world GDP)

COUNTRIES	1999	2001	2003	2005	2007	2009	2010
USA	-0.96	-1.21	-1.41	-1.62	-1.33	-0.72	-0.71
EU	-0.04	-0.08	-0.05	-0.03	-0.19	-0.37	-0.33
China	0.05	0.05	0.12	0.35	0.67	0.65	0.75
Japan	0.37	0.28	0.37	0.37	0.38	0.17	0.17
Germany	-0.09	0.00	0.12	0.32	0.46	0.13	0.13
CIE	-0.7	-0.3	-0.08	-0.12	-0.22	-0.11	-0.09
Middle East	0.05	0.13	0.15	0.45	0.46	-0.02	0.10
Middle Income Countries	0.05	0.05	0.12	0.35	0.67	0.65	0.75

Source: IMF, World Economic Outlook, and author's calculations

Since the beginning of Serbia's economic transition, growth is relatively moderate. From 2000 until 2008 the average growth rate of the Serbian GDP is 5.4%, which places Serbia into the leading position in comparison to other Central, Eastern and Southeastern European economies. Unfortunately, economic growth in that period had been unbalanced, and mainly based on just a few non-tradable sectors. In addition, economic growth in Serbia was also accompanied by a serious current account deficit, which proves that Serbian economy expenditures are way over its own resources. In the period of 2000-2008; i.e., until the outbreak of the world financial and economic crisis, the Serbian current account deficit was smoothly financed by surplus of the financial and capital accounts. Since the first quarter of 2009, it had been gradually much more difficult and more uncertain obtaining foreign sources of financing. Therefore the main focus is on attracting foreign investments as a source that does not require payback as is required by foreign loans. Investments in general should be directed by measures and instruments of monetary and fiscal policies toward more impactful industry sectors, and should be used to create much broader positive external effects. From the sustainable economic development's point of view, investments in general should be directed towards the so-called „clean productive industries“ (or „green industries“), and not to generators of so-called „gray technologies“. Being involved in development programs of

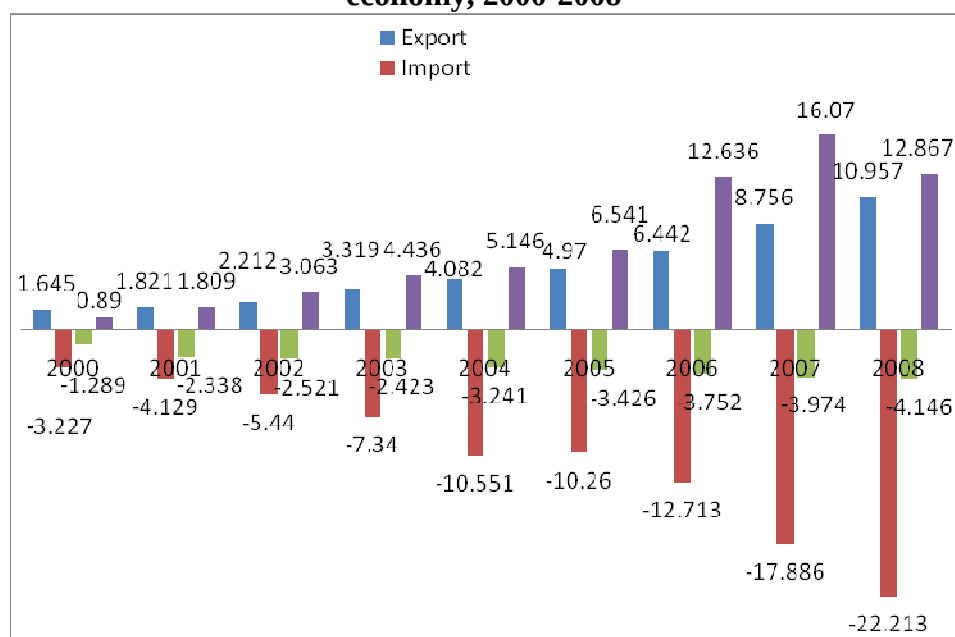
transnational companies would positively change Serbian production structure from „low“ and „middle-low“ technology intensive industries – industries that are technology intensive and rely on extracting natural resources, as it is today, toward advanced technology utilization.

Equilibrium model, where considerably faster growth of internal demand and consumption in comparison with GDP growth in Serbia, based on a large amount of foreign capital inflow will no longer be available (growth in domestic demand in 2008 was 7.5%, while GDP rate was 5.4%). Although Serbia's economic growth in recent years has been relatively high, it is primarily based on only three sectors (financial services, wholesale and retail trade, transportation, and telecommunications), which are responsible for about three-quarters of economic growth in the period 2002-2008. Three aforementioned sectors covers non-exchangeable part of the economy (their products mainly can not be exported), i.e. it rely primarily on the expansion of domestic demand. In near past demand growth was not accompanied by an appropriate expansion of production, especially in the sectors of exchangeable part of the economy. Therefore, the economic growth was accompanied by a relatively high trade deficit and current account deficit. A new model of economic growth will have to be in a much larger extent based on the non-exchangeable sectors of the economy. Foreign capital inflows, which in previous years were heavily funded domestic demand, due to global economic crisis will not be return to the previous volume when crisis finally finish. Also, the sectors that have so far been growth drivers, already reached a level that can be considered relatively high (about 15% per year), and their increase in the coming years will certainly be slower. As the rest of the economy in previous years grew at a relatively modest rate of 2% per year, it is necessary to increase the productivity of these sectors in the future.

Thus, economic growth in Serbia since the beginning of transition process was based on the expansion of domestic demand financed by high foreign capital inflows and strong growth of non-exchangeable sectors of the economy. Such increase in demand was accompanied by a corresponding expansion of the production and development of the real sector. However, this growth model is not sustainable in the medium term, at least for two reasons. Firstly, foreign capital inflows after the economic crisis and its severe downturn is unlikely to return to the previous level in the near future. Secondly, the sectors that have so far fueled through overall economic growth (financial services, wholesale and retail trade, transportation, and telecommunications) have already reached a relatively high level of participation in the GDP, and its further expansion in the future will certainly be slower than so far. All other

sectors in the period 2002-2008 was rising at very modest rate rose (just over 2% per year). Logically, it is under question whether after the crisis will be any significant economic growth. The new growth model should relying to a much greater extent on tradable sectors of the economy, i.e. the sectors that export its products and services (or directly compete with imported products and services in the domestic market).

Graph 1.: Main foreign-trade macroeconomic indicators of Serbian economy, 2000-2008

Source: National Bank of Serbia & EBRD

4. RECOMMENDATIONS FOR A NEW DEVELOPMENT STRATEGY

One of the possible interpretations of sustainable development is that the essence of the concept of preserving different types of capital (economic, ecological and sociological) for present and future generations. The concept of the „weak“ sustainability allows the possibility of capital substitution under terms that overall capital quantity remains. This means that environmental degradation costs could be compensated by economic capital creation. Therefore this concept of so-called „weak“ role of sustainability does not negate environmental aspects, but assumes its monetary valuation. Regarding this issue, Serbia does not satisfy “weak” sustainability, not to mention “strong” sustainability principle, according to which it should support itself on

dividends on available resources. The fulfillment of the principle of “strong” sustainability means that future generations should be able to live lives as quality as the present generation. Both Serbian sustainable production and consumption are not as developed as should be. Production structure of Serbian economy, that also define its export structure, is consisted mainly of agriculture product (grains, fruit and vegetable), low-skilled products and low-technology products. Energy efficiency in Serbia is at the very low level, although Serbia has energy deficiency. It implies both low national competitiveness, as well as environmental pollution accompanied with energy waste.

Serbian transition model of economic development shows that Serbia did not use enough examples of transition economies that finished their transition process by accession to the European Union. Former Central-European socialistic countries had started their transition to market economy in relative abundance of agriculture land, raw-materials and both qualified and non-qualified workforce. Another heritage of socialistic period in aforementioned economies was an obsolete technology. According to Heckscher-Ohlin-Samuelson theory of exchange of goods, it was expected that labor-intensive products and natural resources-intensive products would be predominant in their exports. However, one research paper (Zaghini, 2003) proved opposite. According to this research labor-intensive products and natural resources-intensive products were predominant only in early transition phase. Central-European post-transition economies’ exports are mainly based on industrial products, and a few high-tech products. Appropriate strategy of attracting inward foreign direct investments, and positive heritage of centrally-planned economies (highly educated and skilled workforce) influenced positive export-structure upheaval of aforementioned Central-European economies. Inward foreign direct investment flows are much more than simple capital inflow to the national economy: it also includes technology transfer and management practice. The New Serbian development strategy should be oriented toward the attracting inward foreign investments into the exchangeable sectors. In such way Serbian economy would generate more dynamic economic growth that would be export-driven (instead of demand-driven). The new Strategy of sustainable development of Serbia, which should be adopted in near future, should be grounded on knowledge-based economy. Serbia should follow positive experiences of knowledge based small and open economies – nations up to ten million inhabitants with GDP/capita of approximately USD 5,000 with export/GDP share of 50%.

Begovic and authors (2008) states as good examples cases of the Republic of Ireland and Portugal. The main differences between those

two economies are in salary policy and in policy of attracting foreign capital inflow. Massive inflow of foreign capital to the sector of processing industry in the Republic of Ireland contributed to the higher rate of growth in the sector of tradable goods, to export expansion and to the fast growth of factor productivity. As salaries lagged behind productivity, real effective exchange rates based on the unit costs of labor fell sharply, increasing profitability of the exporting sector and causing massive cost savings in the economy. Savings rose more than investments, and current account balance turned from deficit into surplus. The case of Portugal was different: massive foreign capital inflows – mainly in the non-tradable sector, and much less to the processing industry – caused expansion of aggregate domestic demand and expansion of import. As stated, Ireland and Portugal had different models of economic development triggered by inflow of foreign capital. Ireland's model was based on expansion of supply (mainly through tradable sector), while Portugal's model was based on expansion of demand (mainly through non-tradable sector). The rate of salary increase overcame productivity increase and negatively affected the exporting sector. When the inflow of capital stopped in 2001, Portugal found itself trapped into a long-term high current account deficit and appreciated national currency. The processing industry was not competitive enough to reignite economic growth, and with the membership in the eurozone adjusting the exchange rate of national currency was no longer possible. Unfortunately, economic performances of Serbia are more similar to Portugal than Ireland (Begovic B. and authors, 2008, pp. 28-29).

At this moment Serbian coefficient of export concentration is at the low level due to exporting large number of low-market-share products. Therefore export concentration is low, but not due to high and diversified export level (as it is the case with developed economies), but due to exporting many different products of small export amount. Central-European post-transition economies' experience proves that higher inward foreign direct investments are – lower coefficient of export concentration level is, which is the way Serbian export-orientation should take. The factor that contributes to poor results of Serbian economy is enormous and non-efficient state consumption, as well as poor redistribution of income, that was not aimed to create better conditions for economic growth. With aforementioned weakness, Serbia was not able to generate more dynamic economic growth that would be export-driven (instead of demand-driven). Expectations that the status of the EU-candidate member would attract inward foreign investments had not been fulfilled. Serbia was facing capital outflow, a deep recession, and combined – triple fiscal-debt-financial crisis.

CONCLUSION

Our brief analysis emphasize following recommendations:

- *Serbian transition model of economic development shows that Serbia did not use enough examples of transition economies that finished their transition process by accession to the European Union.*
- *The New Development strategy in Serbia should be related to knowledge-oriented economy, as a long-term goal.*
- Main limiting factors of more advanced economic development in Serbia are structural weaknesses of its economy are: (1) late start of transition, as well as not using, as a role model, the experiences of most advanced economies of Central and Southeastern Europe that finished their transition process; (2) inadequate model of economic growth that is based on external deficit, i.e. on more-than-average growth of non-exchangeable goods and services sector. Exchangeable sector industries were too weak and not reformed enough to be internationally competitive and increase export.

LITERATURE

1. Bajec, J. & Jaksic, M. (Ed. by)(2011). *Nova strategija razvoja privrede Srbije – izazovi ekonomske politike u 2011. godini*, NDE sa AEN i Ekonomski fakultet u Beogradu, Begrade.
2. Begovic B. & authors (2008). *Grinfil strane direktne investicije u Srbiji*. Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd.
3. Cimlesa, D. (2010), *Ekoloski otisak – kako je razvoj zgazio odrzivost*. Tim press, Zagreb.
4. Djuricin, D. (2008): Serbia: from tranzition to transitionism and back, *Ekonomika preduzeca*, Sept-Oct, 155-170.
5. Djuricin, D. & Vuksanović, I. (2010). *Predlozi za prevazilaženje negativnih posledica ekonomske krize u Srbiji*, Proceeding from the conference, Banja Vrućica, 17-18.06.2010.
6. Dragicevic Radicevic, T., Mitrovic, R. & Mikuljevic, M., (2012). Participativno odlucivanje i korporativno izvestavanje u kreiranju novih okvira korporativnog upravljanja, *Megatrend Review*, 4/2012, 185-199.
7. Eric, D., Stosic, I. & Redzepagic, S. (2011). Restructuring of public enterprises as source of increasing competitiveness in Serbia and South-Eastern Europe region, proceedings from the conference.

8. Grahovac, V., Karavidic, S. & Cukanovic Karavidic, M. (2012). Preduzetnicka ekonomija u uslovima tranzicionog procesa, *Megatred Review*, 4/2012, 111-127.
9. Kolodko G.W. & Nuti, D.M. (1997). The Polish alternative – Old myths, hard facts and new strategies in the successful Polish economic transformation, *UNU WIDER Research for action Series*, 33, cited: Uvalić M. (2011). *Problemi dosadasnjeg modela razvoja Srbije*, in Bajec J. & Jaksic M. (Red.), Nova strategija razvoja privrede Srbije – Izazovi ekonomske politike u 2011. godini, NDE sa AEN i Ekonomski fakultet u Beogradu, Belgrade.
10. Milenkovic, I. & Milenkovic, D. (2012). Inward foreign direct investments to Serbia – investigating motives in the past and prospects for the future, *Review of Applied Socio- Economic Research*, Volume 4, Issue 2/2012.
11. OECD (2004). *OECD Principles of Corporate Governance*, Paris, 1-67.
12. Uvalic, M. (2012). *Tranzicija u Srbiji, ka boljoj budućnosti*, Zavod za udzbenike, Belgrade.
13. Uvalic M. (2011). *Problemi dosadasnjeg modela razvoja Srbije*, in Bajec J. & Jaksic M. (Red.), Nova strategija razvoja privrede Srbije – Izazovi ekonomske politike u 2011. godini, NDE sa AEN i Ekonomski fakultet u Beogradu, Belgrade.
14. Zaghini, A. (2003). Trade advantages and specialization dynamics in acceding countries, *Working Paper No. 249*, European Central Bank, Frankfurt am Main.

Рад је примљен: 16.04.2015.

Рад је прихваћен за штампање: 22.04.2015.

THE RESULTS OF PRIVATIZATION OF THE SAHARA BANK LIBYA

Goranka Knežević

Singidunum University, Belgrade, Serbia

Abubaker Erabaa

Azzaytuna University, Libya

Vladan Pavlović¹

Univerzitet u Prištini, Ekonomski fakultet, Kosovska Mitrovica, Srbija

Abstract: *The purpose of this paper is to evaluate privatization process, obstacles and difficulties faced by the Libyan economy, particularly financial institutions, mainly banks. Despite the fact that goals of privatization proclaimed by the Government dereliction in the area of developing financial markets and making the economy more efficient, it is the process with many obstacles. Privatization has also been motivated with political reasons and all the effects of it in this paper will be considered through this prism. In this paper we analyzed the privatization of one of the largest commercial banks in Libya, named Sahara bank. This bank was purchased by French BNP Paribas bank and the results of this privatization supported the idea that when privatization process is led efficiently and smoothly it affects the entity its employees and economy as a whole positively affects the entity, its employees and economy as a whole.*

Keywords: *privatization process, financial institution, firm performance.*

INTRODUCTION

Privatization in less developed countries is motivated with different reasons than privatization in developed economies. In developed economies primary motive is less efficiency of state owned companies than privately owned companies. In less developed countries besides the political reasons, motives for privatization could be more general, like promoting the efficiency of the economy as a whole. There were several stages of privatization process in Libya. The first one happened in 1987 as a result of a huge drop in oil prices. Libyan economy depends most on oil products, so the decrease in prices affected the economy. Government in Libya allowed private sector investments for the first time. The sectors affected were retail trade, services and light industry sectors. The second stage happened in 1992 and the same motives lie behind this privatization.

For the first time joint stock companies were organized in Libya. In 2003 the large privatization program in Libya started. It was the Wealth distribution program that gave possibility of employees and citizens to participate in the distribution of the oil benefits using the Peoples Committees. The distribution took the form of cash or shares. It

¹ vladan.pavlovic@pr.ac.rs

seems that the privatization in Libya was process motivated by distributing the ownership rights to employees and by opening the market of this country for foreign investments. The financial sector of the economy was also affected by this last stage of privatization. Despite the fact that the development of financial sector influences the whole economy in Libya, it was also process driven by political reasons. Only several banks were privatized and the results were quite different. In most of the cases proclaimed objectives in financial sector were not attained.

In order to measure the results of privatization in Libya more specifically and not only theoretically, we develop the article idea through the following: differences between private sector banks and state banks were explained, we test the theoretical concepts of privatization using the case study method of the Sahara bank from Libya, and in the last section we present obstacles and problems of privatization of financial sector in this country.

1. DIFFERENCES BETWEEN PRIVATE SECTOR BANKS AND STATE OWNED BANKS AS A PREREQUISITE FOR PRIVATIZATION IN LYBIA

Private and state sector banks have many differences between themselves and these differences serve as a primary motive for privatization in Libya and other Arab countries (Arab Banks Union, 1993). Some of these differences are described in the next paragraphs.

The nature of banks ownership has its effects on the relationship of these banks with the Central Bank. When banks are state owned they do have specific relationship where Central Bank serves as a sponsor and not the supervisor (Arab Banks Union, 1993). As with regard to the banks in Libya before privatization, they have been characterized by single state ownership and a supporter of one state policy. This therefore, has an effect on the competition process among such banks. This impression consequently reflected on a drop of the level of the services provided by these banks. In addition, they maintained the overwhelming unjustified caution in the course of their dealings and credit policies and lacking the exertion of any efforts for seeking investment opportunities or developing themselves.

The difference between the state and private banks are shaped by several aspects such as: operating goals, bank management, lending policies, collection policies and control. In some studies various researchers clarify these differences.

The private banks mostly intend to achieve the maximum possible margin of profits (enhancing their returns), while we find that the state

owned banks aim toward accomplishment of social and economic goals, such as the policy of creation of employment opportunities and financing the public projects, without due consideration of their financial position or the ability of these projects to provide adequate return. This is due to the fact that state in this case is the guarantor for these loans (Tewfik, A. & Alatifa, N, 2006).

As with regard to the management, the private banks usually follow intact and sound policies which are more effective than that followed and applied by the state banks. This is in particularly, clear in the developing countries. Privately owned banks utilize a set of incentives, regulations and means which can secure the efficiency of the management of such banks, while the management of the state banks is subject to huge state pressure in directing the credit policy, which therefore, leads into a poor and bad management, and hence, the introduction of non-efficient decisions.

The main difference also lies in respect of lending policy. These differences come in the form of credit granting, where the credit awarding by private banks is subject to the thorough study of the clients financial position. We found that credit award decision in state banks is sometimes subject to political considerations. In private banks, for instance, the officials of the bank are questioned about the credits they offer and on the performance and the loans return which such officials grant under their own authority. In state banks, however, there is a tolerance in loans direction to individuals and institutions, specially, if the matter is concerned with state owned projects, where such loans are offered under political pressures.

The policy of loans collection is a very significant especially when bank is owned by the state and client is huge state enterprise. Many stumbled debts which are difficult to recall for payment by the banks is a very risky issue, which leads into a rise in the cost of the funds of the banks and of the banks' ability to grant credits. It also, causes a drop in the banks' profit margin, increase of the problems between banks and projects' clients (Wasfe, H., 1996).

In privately owned banks certain incentives for the banks' employees exist and encourage them to carefully study the various statuses of the borrowers. They also carefully study safety of the loans granted to such borrowers, and the extent of the capacity and ability of the borrower to repay the loan/loans. These incentives and pressures make it easy to collect the loans granted by the private banks. These banks are careful and devoted to applying follow up systems of their customers to ensure that they will pay back the funds granted to them. This situation would reduce the minimum loan losses which may be incurred by the

private bank. These banks apply a persistent control system, regarding the control and follow up processes, both of bank's transactions and on workers' performance, as well as on the whole management and without any courtesy or favors.

Regarding the loans collection policy in state banks in developing countries; we can conclude that this is characterized with the least interest from the officials granting the loans. This is in fact is due to several reasons such as:

- The state owned banks are subject to political pressures to grant loans. This makes it difficult to recollect such loans, because of directing their resources for financing state projects , on the justification that that the borrower is a public company, which the state is in this case the guarantor of both the loans and company (Tewfik, A. & Alatifa, N.,2006).
- The state owned banks lack the technically trained employees capable of following up the collection of the loans, since such action is attributed to staff that lacks the efficiency and charisma and trust to enforce such an important job.
- In the state banks, the control systems are usually poor and insufficient; there is a lenity in applying such controls, which eventually, negatively affects the banks' transactions and banks performance.

All of these differences between state and private banks, allow us to conclude that in the financial sector of the economy which is driven by bank loans, privatization process could be very good solution.

2. GROUNDS, REQUIREMENTS AND OBJECTIVES OF THE PRIVATIZATION PROCESS IN LIBYA

The banking sector privatization process is a very complicated and sensitive process, because of the vital and significant role played by this sector in promoting the economy compared with the other economic activities. This is due to the following reasons explained in the next section.

The banking sector and its role in the success of the reconstruction of the economy and in promoting the level of the development of the local economy and promote the trust of the international investors in it; would lead to the conclusion that any financial or administrative defect in privatization would have negatively affected banking sector.

The trust represent the most and main resource of doing business in this sector of economy. The banks attract and keep the assets of the clients whether individuals, companies or public or private institutions,

preserving the trust of the banks' customers, and encouraging them for more deposits and for seeking more savings (Swaillem, M. 2001).

Compared with the process of privatization of the other entities in various sectors, the privatization of the banking sector is different as the banking institutions are dealing directly with the assets of their clients,. This means that such institutions deal with financial assets and they enjoy great dynamic freedom in investing these assets. This could have led to the creation of the risk on the economy. Implementation of the privatization program of the banking sector could also contribute to that risk when it is not efficiently executed.

In this regard, the Central Bank of Libya intends behind the privatization program to accomplish the following objectives:

- Realization of the banking competency both on the national and international levels,
- Keeping pace with the events and developments in the banking industries,
- Promoting the efficiency of the performance levels through the optimal utilization of the work force,
- Support of the trust and transparency in the banking system in a way leading to the improvement of the monetary system performance.

According to some authors the other objectives reached by the privatization are boosting the banking supervision and organization (Ennajar, S., 1994). According to this author there must be a supervision system established by the Central bank for organizing the economic policies, including the monetary and credit policies. The Central Bank has responsibility for observation or application of the accounting standards, international auditing directions, and should reconsider the rules and legislation etc. Central Bank has a role to issue bank licenses that secure the adequate capital safety and setting limits to lending processes.

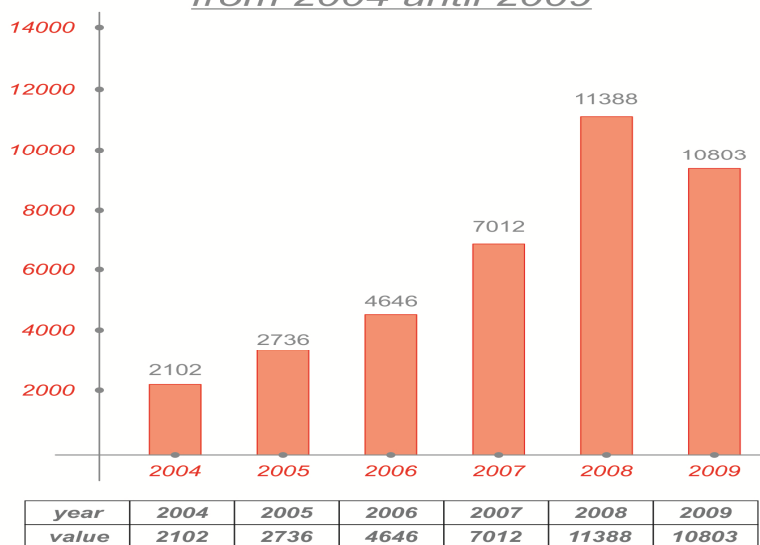
3. LIBYAN ECONOMY AND PRIVATIZATION PROCESS IN BANKING SECTOR- CASE STUDY OF SAHARA BANK

One of the first companies that underwent the privatization process was Sahara bank from Libya. This bank was owned by the Central bank of Libya and in the year 2001 Central bank was forced to take the necessary steps to sell its share in Sahara bank. Central Bank decided to increase the bank capital to 126 million Libyan dinars by selling 12.600.000 shares of 10 dinars each in 2005. The buyer was BNP Paribas Bank from France. It purchased 19% of capital spending 145 million Euro with the possibility to increase its share to 51% in the 3-5 year period.

From the graph 1 we can make a conclusion that after privatization (after 2004) Sahara bank increased its total assets from 2.102 million Libyan dinars to the level of 11.388 million Libyan dinars which was an increase of 414 %. BNP Paribas as a strategic partner helped Sahara bank to increase its assets and to serve more clients and to become the first and the largest Libyan commercial bank. This is not only due to the fact that BNP Paribas invested additional assets but also we assume that the accounting policies for financial instruments were changed. We predict without support of the valid argument that before privatization Libyan banks recognized financial instruments at historical cost, and after privatization new fair value policy has probably been applied. Fair value policy had an effect on financial instruments in terms of increasing their value, and the value of total assets (Knezevic, G.& Pavlovic, V., 2008).

Graph 1.: The total assets of Sahara bank from Libya in the period 2004-2009

The statement with a total financial position from 2004 until 2009

Source: Financial statement of Sahara bank

The total credit activity value also indicates (see graph 2) whether the privatization affects banks lending capacity. Graph No.2 shaws that the total value of Libyan dinars considered to be spend for financing the clients was 1.089 million Libyan dinars in the year 2004. In the last year 2009 it rose to the level of 1.803 million Libyan dinars which represents an increase of 66 %.

Graph 2.: Total credit activity of Sahara Bank in the period 2004-2009

The statement credit facilities from 2004 until 2009

Source: Financial statements of Sahara bank, Libya

According to the above graphical presentation and numbers we can conclude that before the Civil War in Libya the financial position of Sahara bank and its lending capacity was at the highest level among all other banks in Libya.

Aslo, the results of privatization can be judged based on performance indicators (see Table 1):

Table 1.: ROA and ROE indicators for the Sahara Bank in the period 2004-2009

Year	2004	2005	2006	2007	2008	2009
ROA	2.7%	2.25%	2.00%	1.78%	1.42%	1.45%
Year	2004	2005	2006	2007	2008	2009
ROE	28.6%	29.20%	42.70%	43.00%	65.40%	69.00%

In the above table we can conclude that ROA decreased from 1,78% in the year 2007 to 1,42 % in the first year after privatization and then it rose again to 1,45 % in 2009. This is not unusual for privatized banks. (Beck, T., Cull, R.; Jerome, A., 2005, page 12) explained that although that “this indicates a positive performance effect of privatization, it does not control for ...(ii) other bank characteristics and policies that might have changed after privatization”. According to the results regarding ROE since 2007 it rose from 43% to extremely high 65% in 2008 and 69 % in 2009. It is due to the fact that profit and capital increases at the same time, but profit increases more than capital, so the total effect was positive.

The above numbers show that privatization process had positive effects on this bank in the period of 4 years after the privatization. Among these things privatization and good strategic partner as it was BNP Paribas back then helped the privatized entity to establish better banking procedures, employees were trained and skilled to use sophisticated software and to prepare efficient and effective reports for the bank managers. All over all, this positive case of privatization in Libya shows us that when it is run smoothly and efficiently privatization can be one powerful instrument for promoting good corporate culture, skills and procedures on entity level and on the economy level as a whole.

4. PRIVATIZATION OBSTACLES AND DIFFICULTIES

A set of problems and difficulties are encountered in the course of privatization program in all Arab countries. These obstacles may hinder the accomplishment of the goals which the privatization intends to accomplish. Here we will review the most important obstacles that could limit the transformation program, which had to be addressed clearly. We concluded that the most of these problems and obstacles which ought to be dealt with and treated are:

- Labor surplus problem (privatization usually leads to the huge cut off program and reduction of wages costs in banks)
- Lack of existence of an organized security market (this fact makes impossible further development of private companies).
- Restriction to certain methods of privatization (only methods promoted by the Government are applied and they are not changed even when it's obvious that the results are not as good as expected and problems accumulate over time).

In a study about the obstacles encountered by the foreign investments, it has been shown that the most problems facing the foreign

investors in Libya include :(The Central Bank of Libya-Economic review, 2004)

- Poor infrastructure,
- Poor local management,
- Poor data and financial information,
- Lack of sufficient guarantees,
- Business transactions depending on interpersonal relationships.

According to some researchers (Al Farsi,I. & Almansouri, A.J., 2005) Libyan businessman in banking sector think that there is a lack of organized budget and weak accounting system which is still in place after privatization, banking procedures are very slow, lack of administrative stability exists as well as shortage of qualified labor.

CONCLUSION

In this article it was pointed out that the transition process in Libya is sophisticated marked by many problems and weaknesses such as political instability, flexible administrative procedures, unskilled labor and low level of technical resources for conducting finance operations. Despite these external factors, there are many positive effects of privatization in banking sector in Arab countries such as Libya. These factors are competitiveness of this sectors is enhanced, quality of banking services increase and larger portfolio of services is rendered to clients, better control system and procedures are developed, supervising function of Central Bank is developed and Central Bank redefine its position towards commercial banks. All over all, privatization in Libya before the Civil War developed with the average pace, and financial system in Libya has undergone serious changes. Using Sahara Bank as a case study we emphasize that total assets increase and that loan capacity of this bank rose as a direct positive effects of privatization

REFERENCES

1. AL Farsi. A.I. & Almansouri., A.J. (2005): Privatization in the Libyan Economy, Center for economic researches, Benghazi
2. Arab Banks Union. (1993) The Specialized Arab Banks and Development of Arab Banks, Beirut
3. Central Bank of Libya (2004). *Privatization and economic development in Libya the difficulties anticipated economic impacts* , Economic Review, CBL, Libya
4. Ennajar,S. (1994) Financial policies and Arab financial markets in: Report of Arab Monetary Fund,pp 14-15, Dubai.

5. Essadiq, T.& Latifa,N (2006). Effort sand obstacles of privatization in Arab countries. Abu, Dubai
6. Knežević, G., Pavlović, V. (2008). Uticaj finansijskog sistema na izveštavanje o finansijskim instrumentima, Računovodstvo, god.52 (9/10), 7-28
7. Swailem, M.(2001) Analytical study of the movement of labor from the public banks, private banks and joint banks, Mansoura University, Faculty of Commerce, Mansoura.
8. Wasfe, H. (1996). *The role of accounting in achieving the objectives of privatization, assessing the Egyptian experience*, Journal of the Faculty of Commerce for Scientific Research, Alexandria University

Рад је примљен: 20.03.2015.

Рад је прихваћен за штампање: 31.03.2015.

КЛАСИФИКАЦИЈА РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА РЕГИОНА ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ ПРЕМА КРИТЕРИЈУМУ ГУСТИНЕ НАСЕЉЕНОСТИ

CLASSIFICATION OF RURAL AREAS ACCORDING TO POPULATION
DENSITY CRITERIA IN SUMADIJA AND WESTERN SERBIA REGION

Милан Вујичић¹

Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет,
Крагујевац, Србија

Лела Ристић²

Универзитет у Крагујевцу, Економски факултет, Крагујевац, Србија

Милан Костић³

Државни универзитет у Новом Пазару - Департман за правне науке,
Нови Пазар, Србија

Сажетак: Значајан аспект развоја руралних подручја је утврђивање методологије за идентификацију руралних подручја и индикатора руралног развоја, у циљу спровођења адекватне развојне политике. У раду се анализирају основни методолошки приступи у одређивању руралности Региона Шумадије и Западне Србије, према OECD-у, на свим NUTS нивоима, односно, према критеријуму густине насељености. Кључна хипотеза од које се у раду полази је да ако систематско праћење руралног развоја захтева да се јасно утврде подручја на која се примењује појам рурално, онда је концепт густине насељености примерен за утврђивање типологије руралности региона. Ради тестирања полазне хипотезе, у раду је примењена квалитативна методологија, базирана на проучавању и дескриптивној анализи дефинисаног проблема. Консултовања релевантне литературе, званичних статистичких извора и емпијских истраживања, указала су да је у праћењу руралног развоја изузетно значајно утврдити на која се географска подручја примењује појам рурално и да OECD методологија упућује на комплексан мултидимензионални приступ, јер се рурални трендови не могу једноставно посматрати.

Кључне речи: руралност, густина насељености, индикатори руралног развоја, NUTS (Номенклатура статистичких територијалних јединица), Регион Шумадије и Западне Србије.

Abstract: An important aspect in terms of development of rural areas is establishing a methodology for identifying rural areas and rural development indicators in order to implement appropriate development policy. The paper examines the basic methodological approaches to determining the level of rural development of Šumadija and Western Serbia region at all NUTS levels and as prescribed by the OECD, i.e. according to the population density criteria. The paper builds upon the hypothesis that if systematic monitoring of rural development requires to define precisely the areas to

¹ e-mail: vujicicm@yahoo.com

² e-mail: lristic@kg.ac.rs

³ e-mail: milankostic@np.ac.rs

which the term rural applies, then the concept of population density is to be used for determining the typology of rural areas in the region. Qualitative methodology - based on the study and descriptive analysis of the defined problem, was applied in order to test the initial hypothesis. Review of the relevant literature, official statistical data and empirical research indicate that regarding the monitoring of rural development, it is particularly important to determine which geographical areas can be considered as rural areas, as well as to keep in mind that the OECD methodology implies a comprehensive multi-dimensional approach, since rural trends represent a very complex matter.

Keywords: rurality, population density, rural development indicators, NUTS (Nomenclature of Territorial Units for Statistics - from the French Nomenclature des Unités territoriales statistiques), Šumadija and Western Serbia Region.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА О РУРАЛНОСТИ И ИНДИКАТОРИМА РУРАЛНОГ РАЗВОЈА

Мада још увек не постоји општеприхваћена дефиниција руралности, под руралним подручјима се подразумевају одређени делови земље који су карактеристични по малом броју становника, односно, по ниској густини насељености или по одређеним социоекономским одликама. Једно од сложенијих питања везаних за развој руралних подручја је утврђивање критеријума за мерење степена руралности. Многе међународне организације, а пре свега, OECD, EU, UN, FAO и Светска банка, као и аутори (Стојиљковић и Бошковић, 2008; Зарић и Миздрак, 2000; Његован, Пејановић и Петровић, 2008; Његован, З., Пејановић, Р., Бошковић, О. и Његован, Н., 2011; и др.), уложили су велике напоре да сачине методологију са јединственим сетом критеријума руралности. Међутим, још увек не постоји јединствени међународни стандард у овој области. За дефинисање руралног простора, методологија OECD-а разликује два хијерархијска нивоа географских јединица: локалне заједнице и регионе. Локално подручје се дефинише као рурално ако је његова густина насељености испод 150 становника по километру квадратном. На регионалном нивоу, идентификују се три врсте региона: (1) предоминантно/изразито рурални региони - више од 50% популације живи у руралним локалним заједницама са мање од 150 становника по км²; (2) значајно/делимично рурални региони или прелазни - 15-50% популације одређеног региона живи у локалним руралним заједницама; (3) предоминантно/изразито урбани региони - мање од 15% популације живи у локалним руралним заједницама. Поред главног критеријума (регионалног удела руралног становништва), од 2005. године се користи и секундарни критеријум - величина урбаног центра. Ако у региону постоји урбани центар са више од 200.000 становника, који чине не мање од 25% становника

регије, он се класификује бар у делимично руралне (мешовите) регионе. Ако у региону постоји урбани центар са више од 500.000 становника, који чине не мање од 25% становништва региона, он се класификује као изразито урбани регион. Под урбаним центром сматра се локална јединица (општина/град) која има више од 200.000 становника и густину насељености преко 150 становника по км² (Стојиљковић и Бошковић, 2008, стр. 49). Према Номенклатури статистичких територијалних јединица NUTS (Nomenclature of Territorial Units for Statistics), постоји NUTS 1 - национални ниво, NUTS 2 - велики региони, NUTS 3 - мали региони, NUTS 4 - локалне административне јединице (општине) и NUTS 5 - месне заједнице. Ова дефиниција према OECD методологији је интернационализована, мада, када се третирају одређене карактеристике руралних подручја (нарочито када је реч о густини насељености), она није јединствена.

Када је реч о профилисању руралне Европе, треба истаћи да ни Европска унија (ЕУ) нема хармонизовану дефиницију руралности. Европска комисија конзистентно користи методологију OECD-а, што је нарочито видљиво у Стратегијском приручнику за политику руралног развоја (Strategy Guidelines for RDP 2007-2013). Међутим, узимајући у обзир специфичности појединих чланица ЕУ, Европска комисија је лансирала и неколико иницијатива, како би се омогућио развој неке алтернативне методологије. Eurostat је за ту сврху иницирао неколико истраживачких пројеката: PAIS, 2001. - Предлог индикатора за агроокружење (Proposal on agri-environmental indicators); Хејов извештај - Rural indicators and rural development, 2002. године; и SPESP - Студија о европском просторном планирању (Study Programme on European Spatial Planning). Генерални директорат за пољопривреду (Directorat General for Agriculture - DG AGRI, ЕУ), поред густине насељености, посебан нагласак ставља и на метод искоришћавања земљишта. У том смислу, све општине у којима најмање 90% територије припада пољопривредном земљишту и шумама, класификоване су као руралне којима је потребна посебна развојна политика.

Према методологији NUTS 2006, класификација NUTS 3 региона у ЕУ се базирала на критеријумима OECD-а. Узимајући у обзир специфичности појединих чланица ЕУ, урбано-рурална типологија у ЕУ, NUTS 2010, мења NUTS 2006, па је класификација региона следећа (Eurostat, 2014): (1) предоминантно рурални региони, где више од 50% популације живи у руралним локалним заједницама; (2) значајно/делимично рурални региони или прелазни, где 20-50% популације региона живи у локалним руралним

заједницама; (3) предоминантно урбани региони, где мање од 20% популације живи у локалним руралним заједницама. Да би се сматрала урбаном, географска јединица треба да има густину насељености најмање 300 становника по километру квадратном и минимално 5000 становника (Eurostat, 2015).

Према типологији NUTS 2010, у ЕУ постоји укупно 1294 NUTS 3 региона, а према NUTS 2006 укупно 1303 ових региона, тј. 39 нових заменило је 48 старих NUTS 3 региона претходне типологије. Друга измена у оквиру NUTS 2010 састоји се у промени категорије региона. Наиме, 4 предоминантно урбана региона су прешла у интермедијарне, 11 интермедијарних у 3 предоминантно урбана и 8 предоминантно руралних региона, а 22 предоминантно рурална региона су рекласификована у интермедијарне регионе. Према типологији NUTS 2010, дистрибуција NUTS 3 региона у ЕУ-27 је следећа: претежно урбаних региона има 316, интермедијарних региона 496 и претежно руралних региона 482 (Eurostat, 2014).

Према новој методологији, у ЕУ-27 је, 2011. године, удео предоминантно урбаних региона био 9,9%, интермедијарних 38,7%, а предоминантно руралних региона 51,4%. У ЕУ живи око 502 милиона људи, при чему 42,4% становништва живи у предоминантно урбаним регионима, 35,3% у интермедијарним и 22,3% у предоминантно руралним регионима.

Према старој методологији NUTS 2006, удео предоминантно урбаних региона је био 9,1%, интермедијарних 34,2%, а предоминантно руралних региона 56,7%. Од укупног броја становника, 41,3% живело је у предоминантно урбаним регионима, 35,3% у интермедијарним и 23,4% у предоминантно руралним регионима. Подаци указују да је, према новој методологији, становништво ЕУ урбаније за 1,1% (Eurostat, 2014).

Према NUTS 2010 типологији, од укупне бруто додате вредности (GVA) остварене у ЕУ, 2009. године, 52,1% је остварено у предоминантно урбаним регионима, 31,3% у интермедијарним регионима и 16,5% у предоминантно руралним регионима, док је према претходној типологији 51,3% остварено у предоминантно урбаним регионима, 31,5% у интермедијарним регионима и 17,2% у предоминантно руралним регионима.

OECD је дефинисала три типа руралних подручја, и то полазећи од функционалне удаљености од урбаних простора и степена интеграције у националну и глобалну економију (Живков и др., 2012, стр. 22):

- Економски интегрисана подручја - обухватају руралне области лоциране близу урбаних центара. Овакви простори

комбинују карактеристике руралног и урбаног начина живота, постоји добра инфраструктура и добра комуникација.

- Интермедијална (средишна) рурална подручја - удаљена од урбаних центара, али транспортна и комуникациона структура омогућава становницима релативно лак одлазак у урбане центре.

- Забачена рурална подручја - обично имају периферни положај, карактерише их велика удаљеност од урбаних центара и налазе се на планинама и острвима. Економски се базирају на традиционалној екстензивној пољопривреди и нису интегрисана у економски живот осталог дела земље.

Типологија руралних подручја у ЕУ настала је у складу са ОЕСД дефиницијом руралних подручја, па се разликују три основна типа руралних подручја (ПМФ ЗГ, 2012; Живков и др., 2012, стр. 22):

- Рурална подручја близу великих градова;
- Периферија захваћена пропадањем;
- Удаљенија периферија захваћена екстремним пропадањем.

После дефинисања руралности, веома је битно одредити индикаторе којима би се пратио развој руралних подручја. Постоје различити приступи дефиницији појма индикатор (Стојиљковић и Бошковић, 2008. стр. 50-51): Први приступ - да су индикатори комбинација два или више статистичких података, кроз утврђени поступак којим се ствара нова изведена мера; Други приступ - користи нормативну интерпретацију са могућношћу установљавања ранга или табела редоследа примењених на поређење региона или других јединица за исти временски период; Трећи приступ - односи се на оне индикаторе који покривају посматране појаве које остају ван оквира мерења званичне статистике; Четврти приступ - односи се на тзв. синтетичке индикаторе, који представљају композитне мере састављене од индивидуалних индикатора, у циљу пружања једноставне слике о сложенем комплексу индикатора или статистичких података. Избор индикатора руралног развоја у великој мери зависи од типа политике руралног развоја. Секторски приступ у схватању руралности углавном се користи у недовољно развијеним земљама и полази од чињенице да пољопривреда, рибарство, шумарство и рударство карактеришу рурална подручја. У том контексту, рурална домаћинства су дефинисана према њиховој основној економској активности, те је могуће применити руралне индикаторе и упоредити их са руралним домаћинствима у различитим регионима или непољопривредним домаћинствима у истим регионима. Према територијалном приступу, рурална подручја се идентификују у складу са њиховим просторним карактеристикама, као што су велика удаљеност домаћинства у

односу на приступ тржиштима роба и услуга и ниска густина насељености. Овај приступ је заступљен у развијеним земљама где рурално становништво живи удаљено од урбаних центара у подручјима са ниском густином насељености.

За конструкцију индикатора руралног развоја, најважније су карактеристике које су специфичне за рурални развој, при чему се, према OECD-у, истичу три димензије: (1) територија, којом се потврђује да је рурални развој просторни концепт; (2) теме, по којима се потврђује да је рурални развој мултисекторски концепт; и (3) време, које подразумева да је рурални развој динамичан концепт, у смислу промена у технолошкој, привредној и социјалној структури. У оквиру ових трендова, OECD посебну пажњу посвећује темама (демографија, економија, привредна структура, инфраструктура, социјално благостање), као предмету праћења руралног развоја.

2. УСПОСТАВЉАЊЕ МЕТОДОЛОГИЈЕ ЗА ИДЕНТИФИКАЦИЈУ РУРАЛНИХ ОБЛАСТИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Дефинисање руралних области у Републици Србији није званично усклађено са OECD и Eurostat стандардима. Званична статистика у Републици Србији препознаје само два типа насеља: „градско“ и „остало“, и најчешће се при извођењу података за рурална подручја узима у обзир категорија „остало“, која је недовољно прецизна. Подаци о руралном становништву и руралним областима разликују се у зависности од примењене методологије. У основи, методологија која се користи у Републици Србији показује мањи проценат становништва које живи у руралним срединама, него што би се добило када би се применила OECD или ЕУ методологија. Израчунавање руралности по ЕУ моделу је показало да је 85% територије Републике Србије рурално, где живи 55% становништва, док је званични статистички податак 40,6% руралног становништва.

Према Уредби о Номенклатури статистичких територијалних јединица (Сл. гласник РС, бр. 46/2010, члан 3), критеријуми по којима се врши груписање је на три нивоа-НСТЈ 1, НСТЈ 2 и НСТЈ 3, (NUTS по европској номенклатури), а базирају се на општим критеријумима који су утврђени стандардима Европске уније, и то:

- 1) број становника;
- 2) геополитичка позиција;
- 3) природни потенцијали;
- 4) постојећа територијална организација;

5) културно-историјско наслеђе.

**Табела 1.: Преглед статистичких функционалних
територијалних јединица по NUTS нивоима**

NUTS 1	NUTS 2	NUTS 3
СРБИЈА - СЕВЕР		
	Београдски регион	
		Београдска област
	Регион Војводине	
		Западнобачка област
		Јужнобанатска област
		Јужнобачка област
		Севернобанатска област
		Севернобачка област
		Средњобанатска област
		Сремска област
СРБИЈА - ЈУГ		
	Регион Шумадије и Западне Србије	
		Златиборска област
		Колубарска област
		Мачванска област
		Моравичка област
		Поморавска област
		Расинска област
		Рашка област
		Шумадијска област
	Регион Јужне и Источне Србије	
		Борска област
		Браничевска област
		Зајечарска област
		Јабланичка област
		Нишавска област
		Пиротска област
		Подунавска област
		Пчињска област
		Топличка област
	Регион Косово и Метохија	
		Косовска област
		Косовско-митровачка област
		Косовско-поморавска област
		Пећка област
		Призренска област

Извор: Сл. гласник РС, бр. 46/2010, Анекс 2.

Функционалне целине нивоа NUTS 1 чине територијалне јединице - региони нивоа NUTS 2, и то (Сл. гласник РС, бр. 46/2010, члан 7):

1. Београдски регион;
2. Регион Војводине;
3. Регион Шумадије и Западне Србије;
4. Регион Јужне и Источне Србије;
5. Регион Косово и Метохија.

Одређивање статистичких функционалних територијалних целина према нивоима изводи се тако што ниво NUTS 1 чине територијалне јединице региони нивоа NUTS 2, а њих чине територијалне јединице области нивоа NUTS 3. Ниво NUTS 3 чине јединице локалне самоуправе у саставу управних округа/области (Сл. гласник РС, бр. 46/2010, члан 5).

Основни критеријум при формирању одређених нивоа NUTS јесте број становника, тако да се, посматрано по нивоима, величина јединица креће у следећим границама (Сл. гласник РС, бр. 46/2010, члан 4):

Ниво	Најмањи број становника	Највећи број становника
• NUTS 1	3.000.000	7.000.000
• NUTS 2	800.000	3.000.000
• NUTS 3	150.000	800.000

Емпиријско-статистичка анализа указује да када критеријуме OECD-а за руралност региона применимо на NUTS 2 ниво региона у Републици Србији, видимо да су чак три од четири региона претежно рурални, са израженим падом броја становника и врло малом густином насељености, нарочито у Региону Јужне и Источне Србије, са 63 становника по км².

Табела 2.: Типологија руралности на NUTS 2 нивоу

Регион	Укупно стано- вништво	Апсолутни пораст/пад броја становника 2002–2011.	Густина насељености становника по км ²	Тип подручја
Београд	1659440	83316	514	Претежно урбани
Војводина	1931809	- 100183	90	Претежно рурални
Шумадија и Западна Србија	2031697	- 105184	76	Претежно рурални
Јужна и Источна Србија	1563916	- 189088	63	Претежно рурални

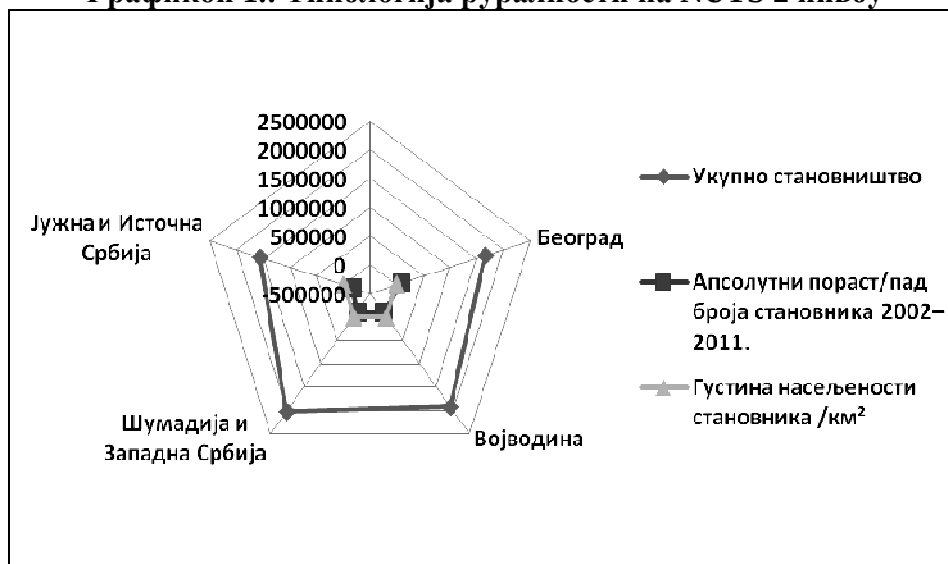
Извор: на основу РЗС - Књига 20, 2014, стр. 28, 32, 46 и 95.

И према ЕУ критеријумима руралности, емпиријско-статистичка анализа указује да само Београдски регион припада

*Класификација руралних подручја региона Шумадије и Западне Србије
према критеријуму густине насељености*

претежно урбаном типу подручја, а да је у свим осталим регионима густина насељености мања од 100 становника по км².

Графикон 1.: Типологија руралности на NUTS 2 нивоу

Извор: Аутори, на основу података РЗС - Књига 20, 2014, стр. 28, 32, 46 и 95.

Данас се у анализи друштвеног благостања у руралним срединама, по методологији Светске банке, може користити и композитни индекс, означен као Карта резултата за рурална подручја (Rural Score Card) - збирни показатељ, као јединствени индикатор перформанси руралних подручја. Детаљна мапа руралних региона створена на бази ове методологије омогућава прецизан увид у начине пружања подршке развоју руралне економије.

3. АНАЛИЗА СТЕПЕНА РУРАЛНОСТИ РЕГИОНА ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ

Анализирајући степен руралности Региона Шумадије и Западне Србије, према OECD приступу, класификацијом NUTS 3, издвајају се области као прелазне или значајно руралне (15%–50%) и претежно руралне (више од 50%) у односу на проценат становништва које живи у руралним заједницама. Ова типологија одражава и степен руралности целог региона.

Табела 3.: Анализа степена руралности Региона Шумадије и Западне Србије, на NUTS 3 нивоу

Области	Укупно становништво	Рурално становништво	Проценат руралног у укупном становништву	Тип подручја
Златиборска	286549	139820	48,8	Прелазни
Колубарска	174513	100955	57,8	Претежно рурални
Мачванска	298931	211813	70,9	Претежно рурални
Моравичка	212603	98199	46,2	Прелазни
Поморавска	214536	117249	54,7	Претежно рурални
Расинска	241999	152441	63,0	Претежно рурални
Рашка	309258	144715	46,8	Прелазни
Шумадијска	293308	102957	35,1	Прелазни

Извор: Аутори, на основу РЗС - Књига 20, 2014, стр. 46-90.

Емпиријско-статистичка анализа указује да, према наведеној класификацији, ни једна област Региона Шумадије и Западне Србије није претежно урбана. Међутим, поред главног критеријума (регионалног удела руралног становништва), користи се и секундарни критеријум – величина урбаног центра. Ако у региону постоји урбани центар са више од 200.000 становника који чини не мање од 25% становника региона, он се класификује у категорију делимично руралног (мешовитог) региона. Овде се под урбаним центром сматра општина/град који има више од 200.000 становника и густину насељености преко 150 становника по квадратном километру. Емпиријско-статистичка анализа указује да се Регион Шумадије и Западне Србије са 2.031.697 становника може сматрати регионом на нивоу NUTS 2 (између 800.000 и 3.000.000 становника). Има густину насељености од просечно 76 становника по км², што је испод границе OECD-а. На бази овог критеријума, Регион Шумадије и Западне Србије се као целина не може аутоматски класификовати као рурално подручје, јер се градови (NUTS 4): Чачак (179 становника по км²), Крагујевац (214 становника по км²), Јагодина (152 становника по км²) и Крушевац (150 становника по км²), могу сматрати урбаним, док се према новој урбано-руралној типологији ЕУ не могу сматрати урбаним. Када су у питању области у Региону Шумадије и Западне Србије које испуњавају критеријум за NUTS 3 (између 150.000 и 800.000 становника), свих осам области могу се сматрати претежно руралним. У Региону Шумадије и Западне Србије не постоје урбани центри са преко 200.000 становника и густином насељености изнад 150 становника по км².

*Класификација руралних подручја региона Шумадије и Западне Србије
према критеријуму густине насељености*

Табела 4.: Густина насељености у Региону Шумадије и Западне Србије, по областима и општинама/градовима

Регион, Област, Град/Општина	Површина, км ²	Број становника	Број становника по км ²
РЕГИОН ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ	26493	2031697	76
Златиборска	6140	286549	46
Ариље	349	18792	53
Бајина Башта	673	26022	38
Косјерић	358	12090	33
Нова Варош	581	16638	28
Пожега	426	29638	68
Прибој	553	27133	48
Пријеполје	827	37059	44
Сјеница	1059	26392	25
Ужице	667	78040	115
Чајетина	647	14745	22
Колубарска	2474	174513	69
Ваљево	905	90312	98
Лајковац	186	15475	82
Љиг	279	12754	44
Мионица	329	14335	43
Осечина	319	12536	38
Уб	456	29101	63
Мачванска	3270	298931	90
Богатић	384	28883	73
Владимирци	338	17462	50
Коцељева	257	13129	50
Крупањ	342	17295	49
Лозница	612	79327	128
Љубовија	356	14469	39
Мали Зворник	184	12482	66
Шабац	797	115884	144
Моравичка	3016	212603	69
Горњи Милановац	836	44406	52
Ивањица	1090	31963	29
Лучани	454	20897	45
Чачак	636	115337	179
Поморавска	2614	214536	81
Деспотовац	623	23191	36
Јагодина	470	71852	152
Параћин	542	54242	98
Рековац	366	11055	29
Свилајнац	326	23551	70
Ћуприја	287	30645	104
Расинска	2668	241999	89
Александровац	387	26522	67
Брус	606	16317	26
Варварин	249	17966	71
Крушевац	854	128752	150
Трстеник	448	42966	94
Ћићевац	124	9476	75
Рашка	3923	309258	79
Врњачка Бања	239	27527	114
Краљево	1530	125488	81
Нови Пазар	742	100410	138
Рашка	670	24678	36
Тутин	742	31155	42
Шумадијска	2388	293308	122
Аранђеловац	376	46225	121
Баточина	136	11760	85
Кнић	413	14237	34
Крагујевац	835	179417	214
Лапово	55	7837	139
Рача	216	11503	52
Топола	357	22329	61

Извор: РЗС, 2014а, стр. 18-19. и РЗС - Књига 20, 2014, стр. 24-25.

Регион Шумадије и Западне Србије се, према доступним подацима (РЗС, 2014б, стр. 228 и 246), по учешћу продуктивних у укупним површинама, може третирати као рурално подручје, са 94% продуктивних у укупним површинама, којем је потребна посебна развојна политика.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Истраживања у овом раду су указала да дефинисање руралних области у Републици Србији није званично усклађено са OECD и Eurostat стандардима. Наиме, званична статистика у Републици Србији препознаје само два типа насеља: „градско“ и „остало“, и најчешће се при извођењу података за рурална подручја узима у обзир категорија „остало“, која је недовољно прецизна.

Емпиријско-статистичка анализа показала је, када критеријуме OECD-а за руралност региона применимо на NUTS 2 ниво региона у Републици Србији, да су чак три од четири региона претежно рурални (Војводина, Шумадија и Западна Србија, Јужна и Источна Србија), са израженим падом броја становника и врло малом густином насељености. Једино се Београдски регион може сматрати претежно урбаним. И према ЕУ критеријумима руралности, емпиријско-статистичка анализа указује да само Београдски регион припада претежно урбаном типу подручја. У Региону Шумадије и Западне Србије, према наведеној класификацији, ни једна област од укупно осам није претежно урбана, већ су прелазне или претежно руралне. Међутим, Регион Шумадије и Западне Србије се као целина не може аутоматски класификовати као рурално подручје, јер се градови Крагујевац, Крушевац, Јагодина и Чачак, могу сматрати урбаним подручјима, према броју становника по километру квадратном, по методологији OECD-а, док се према типологији NUTS 2010 не могу сматрати урбаним.

Кључна хипотеза од које се у раду пошло је потврђена у односу на констатацију да систематско праћење руралног развоја захтева јасно утврђивање појма рурално и да је концепт густине насељености примерен за утврђивање типологије руралности региона. Међутим, важно је напоменути да се само на основу критеријума густине насељености не добија реална слика о сложенем комплексу који се посматра, пошто се не односи на перцепцију руралних проблема или развојних потенцијала, па отвара могућност погрешних закључака у поређењима. Зато се у анализу морају укључити индикатори груписани по темама, како би се

описале посебне димензије руралности и то: социо-економски индикатори, индикатори за сектор пољопривреде и индикатори услова живота и благостања, јер рурално не мора аутоматски да значи заостало и засновано на пољопривреди.

ЛИТЕРАТУРА

1. ЕС (2008). *EU Strategic Guidelines, Rural Development policy 2007-2013*. European Commission, EU, available 21 April 2015 at http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_en.htm
2. Eurostat (2014) *Urban-rural typology update, Updated urban-rural typology: integration of NUTS 2010 and the latest population grid*. Statistical Office of the European Union, available 4 May 2015 at http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Urban-rural_typology_update
3. Eurostat (2015) *Urban-rural typology*. Statistical Office of the EU, available 4 May 2015 at http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Urban-rural_typology
4. Живков, Г., Дулић Марковић, И., Тар, Д., Божић, М., Милић, Б., Пауновић, М., Bernardoni, Р., Александра Марковић, А. и Теофиловић, Њ. (2012). *Будућност села у Србији*. Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва (ТСУСС), Београд, Република Србија, доступно 21.04.2015. на http://www.inkluzija.gov.rs/files/buducnost_sela_web.pdf
5. Зарић, В. и Миздрак, Н. (2000). Методологија утврђивања регионалних разлика у ЕУ. *Регионални развој и демографски токови балканских земаља*. Економски факултет, Ниш.
6. Његован, З., Пејановић, Р. и Петровић, Д. (2008). Регионализација руралног подручја АП Војводине - проблеми дефинисања руралног подручја. *Агроекономика*, бр. 39-40/2008. Пољопривредни факултет, Нови Сад, стр. 5-16.
7. Његован, З., Пејановић, Р., Бошковић, О. и Његован, Н. (2011). Војводина између руралног и урбаног друштва - методолошки и практични аспекти руралне регионализације. *Транзиција*, Вол.12, бр. 25-26. Економски институт-Тузла, ЈЦЕА-Загреб, ДАЕБ, ИЕП Београда, featm Bukurest, стр. 184-193.
8. OECD (1994). *Creating rural indicators for shaping territorial policy*. OECD, Paris.
9. OECD (1995). *Creating Employment for Rural Development – New Policy Approaches*. OECD, Paris.

10. OECD (2011). *OECD Regional Typology*. Directorate for Public Governance and Territorial Development, OECD, France.
11. ПМФ ЗГ (2012). Природословно - математички факултет, Свеучилиште у Загребу, Хрватска, www.pmf.unizg.hr
12. РЗС - Књига 20 (2014). *Упоредни преглед броја становника*. Републички завод за статистику Републике Србије, Београд.
13. РЗС (2014а). *Општине и региони у РС 2014*. Републички завод за статистику Републике Србије, Београд.
14. РЗС (2014б). *Статистички годишњак Републике Србије 2014*. Републички завод за статистику Републике Србије, Београд.
15. Сл. гласник РС, бр. 46/2010 (2010). *Уредба о Номенклатури статистичких територијалних јединица*. Република Србија, Београд.
16. Стојиљковић, Д. и Бошковић, О. (2008). Методолошке напомене у вези са идентификацијом руралних подручја и утврђивањем индикатора за мерење степена руралности. *Агроекономика*, бр. 37-38/2008. Пољопривредни факултет, Нови Сад, стр. 48-57.
17. UN (2007). *Rural Households Livelihood and Well Being, Statistics on Rural Development and Agriculture Household Income, The Wye Group Handbook*. United Nations, New York and Geneva.

Рад је примљен: 17.04.2015.

Рад је прихваћен за штампање: 05.05.2015.

СУШТИНСКА ПИТАЊА КОНЦЕПТА ДРУШТВЕНЕ ОДГОВОРНОСТИ КОМПАНИЈА

ESSENTIAL QUESTIONS OF THE CONCEPT OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY

Виолета В. Ћулафић¹

Министарство пољопривреде и заштите животне средине
Републике Србије, Београд, Србија

Сажетак: Последњих година значајан број теоретичара из области економије, права, филозофије и социологије интензивно се бави концептом друштвене одговорности компанија, па је он, и поред суштинских дилема, бројних отворених питања и различитих модела, ипак широко прихваћен. Након дефинисања основних појмова, сагледавања еволутивног пута, аутор анализира најважније теоријске приступе концепту друштвене одговорности компанија. Реч је о комплексном концепту који се временом мењао и прилагођавао актуелним друштвеним збивањима, да би данас постао глобални друштвени тренд. Циљ рада је да се, са аспекта компанијског права, укаже на могуће правце у разрешавању најзначајнијих дилема, што ће омогућити даљу афирмацију друштвене одговорности компанија, као једног од најважнијих принципа савременог пословања.

Кључне речи: друштвена одговорност компанија, Shareholder теорија, Stakeholder теорија, волунтаристички приступ, регулаторни приступ.

Abstract: In recent years, a significant number of theorists from the fields of economics, law, philosophy and sociology extensively deals with the concept of corporate social responsibility, and he, in spite of substantial dilemma, a number of outstanding issues and the different models, though widely accepted. After defining the basic concepts, overview of evolutionary times, the author analyzes the most important theoretical approaches to the concept of corporate social responsibility. It is a complex concept that changed over time and adapted to current social events, he has become a global social trend. The aim of this paper is that, in terms of company law, indicate the possible direction in solving the most important dilemma, which will enable further affirmation of corporate social responsibility as one of the most important principles of modern business.

Key words: Corporate Social Responsibility, Shareholder theory, Stakeholder theory, voluntary approach, the regulatory approach.

1. ПОЈАМ, ДЕФИНИЦИЈЕ И ИЗВОРИ ДРУШТВЕНЕ ОДГОВОРНОСТИ КОМПАНИЈА

Озбиљније теоријске расправе о друштвеној улози и значају великих компанија почињу тридесетих година XX века. Истинску афирмацију концепт друштвене одговорности компанија доживљава

¹ violeta.culafic@eko.minpolj.gov.rs

тек крајем прошлог века када мултинационалне компаније почињу да скрећу пажњу јавности својим друштвено неодговорним понашањем, а посебно је актуелизован почетком XXI века, у условима економске кризе (Васиљевић, 2010, стр. 41). Концепт друштвене одговорности компанија данас привлачи све већу пажњу теоретичара како из области компанијског права, тако и економије, филозофије и социологије. Имајући у виду да је реч о мултидисциплинарној теми, сасвим је разумљиво да постоје различити, често и дијаметрално супротни приступи у појмовном одређењу, дефинисању и начину примене концепта друштвене одговорности компанија.

У теорији, већина аутора усваја, користи и анализира израз *Corporate Social Responsibility (CSR)* за који, у српском језику не постоји усаглашен и општеприхваћен превод. Најчешће се користи буквални превод овог израза – друштвена одговорност компанија, корпоративна друштвена одговорност, као и друштвено одговорно пословање. Последњих година у употреби је и алтернативни појам *corporate citizenship*, а поједини аутори користе и термин *social responsiveness* – друштвени осећај (Ивановић-Ђукић, 2011, стр. 46).

С обзиром да је реч о динамичном концепту, тешко га је дефинисати на традиционалан начин. У литератури постоји велики број дефиниција овог концепта које му прилазе са различитих аспеката, али се ниједна не може окарактерисати као свеобухватна и универзална. Чињеница да напор великог броја аутора да пружи општеприхватљиву дефиницију није уродио плодом потврђује став да је реч о комплексном и динамичном концепту. У теорији и међународним документима заступљена су најразноврснија, често и директно супротстављена и сукобљена мишљења (Ђулафић, 2013, стр. 64-65). Као илустрацију изнетог става, наводимо примере дефиниција које су најчешће цитиране у литератури:

„Друштвена одговорност компанија је начин пословања који подразумева економску профитабилност, извршавање закона, етичко понашање и пружање подршке друштву.“ (Caroll, 1991, р. 39-48)

„Друштвена одговорност компанија представља њихово опредељење за унапређење добробити заједнице кроз дискреционе пословне праксе и доприносе на рачун компаније.“ (Kotler&Li, 2007, стр. 3)

„Друштвена одговорност је обавеза свих који послују уз циљ да максимизирањем профита максимизирају и позитиван утицај свог пословања на друштво, а минимизирају негативан утицај.“ (Krkač, 2007, стр. 224)

Најшире прихваћену, најчешће анализирану и цитирану дефиницију дала је Европска комисија, иначе кључни промотер и регионални чинилац у развоју овог концепта, у најважнијем документу на тему друштвене одговорности компанија, шире познатом као *Зелени папир (Green paper)*. У њему се друштвена одговорност компанија дефинише као „*Концепт у складу са којим компаније интегришу захтеве социјалне и еколошке природе у своје пословне активности и интеракцију са заинтересованим субјектима (стејкхолдерима), и то на добровољној основи..., не само испуњавајући законске обавезе, већ чинећи више од усклађивања са законским обавезама, инвестирајући „више“ у људске ресурсе, заштиту животне средине и односе са стејкхолдерима.*“ (European Union green paper, 2006, p. 8).

Извори друштвене одговорности компанија су бројни и разнолики. С једне стране, реч је о међународно јавноправним изворима, од којих се по свом значају издвајају *OECD водич (OECD Guidelines)* и *Декларација о основним принципима и правима из рада Међународне организације рада (ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work)*. С друге, пак, стране, постоји више врста приватноправних извора. То су, пре свега кодекси корпоративног понашања (*Code of Corporate Conduct*), у којима су садржана упутства и забране одређених врста понашања; затим иницијативе које се односе на носиоце различитих интереса (*Multistakeholder Initiatives*) и могу уређивати конкретна питања из домена друштвене одговорности компанија; као и иницијативе настале у финансијском сектору, а тичу се друштвено одговорног инвестирања (*Socially Responsible Investment*) и др. Наведени инструменти друштвене одговорности компанија нису обавезујућег карактера, држава их не доноси, нити обезбеђује њихову примену, већ припадају тзв. меком праву (*soft law*), за разлику од правила националног права (*hard law*) (Арсих, 2011, стр. 49-51).

Концепт друштвене одговорности компанија временом се мењао и еволуирао. Под организованим притиском јавности, компаније почињу темељније да разматрају друштвене проблеме и приступају им стратешки, чиме долази до радикалних промена у односима компанија и друштва. Постепеним укључивањем друштвене одговорности у дугорочну пословну стратегију, начињен је круцијални заокрет од формалног – декларативног опредељења ка истинском – системском деловању у сфери друштвене одговорности компанија.

2. SHAREHOLDER ИЛИ STAKEHOLDER ПРИСТУП ?!

Једно од најзначајнијих питања везаних за концепт друштвене одговорности компанија је коме су и за шта оне одговорне. С тим у вези, у теорији постоје две, у бити контрадикторне теорије – *Shareholder* теорија која значај придаје искључиво власницима капитала и максимизирању профита, и *Stakeholder* теорија која равноправно третира све стејкхолдере.

Поједини аутори упућују на трећу, мешовиту теорију, по којој компаније немају одговорност према друштву у целини, већ само према својим стејкхолдерима (Clarkson, 1995, p. 92-117).

2.1. SHAREHOLDER ТЕОРИЈА

Shareholder теорија, односно тзв. класична теорија о друштвеној одговорности компанија, полази од става да су компаније одговорне искључиво власницима капитала – акционарима. Одговорност компанија се састоји у обавези остваривања и максимизирања профита (иначе, основног циља пословања компанија). Реч је, дакле, о акционарски оријентисаном моделу корпоративног управљања који негира стандард друштвене одговорности компанија (Васиљевић, 2010, стр. 68), јер изражава став да, сем интереса акционара, не постоје други признати конститутивни интереси у акционарском друштву. Искључивост интереса акционара наглашена је у доктрини и пракси САД, а резултат је схватања уговорно-заступничке природе акционарског друштва (Васиљевић, 2009, стр. 10-13).

Milton Friedman, теоретичар неолибералне економије, седамдесетих година XX века иницирао је академску расправу о концепту друштвене одговорности компанија. Приписујући одговорност само човеку, али не и business-у, Friedman идеју друштвене одговорности компанија оштро критикује, сматра погубном и неприродном и назива је „фундаментално субверзивном доктрином”. Његови ставови су касније следбеницима *Shareholder* теорије представљали главно упориште и ослонац. Присталице *Shareholder* теорије, на челу са Friedman-ом, заступају став да је увећање профита, остварено уз поштовање „правила игре” и законских обавеза једино за шта су компаније одговорне, а да би сваки други захтев компанијама да учествују у остваривању друштвених циљева представљао само додатно и непотребно оптерећење (Бабић, 2007, стр. 448).

Као главни недостатак ове теорије, у литератури се наводи искључива тежња ка остваривању профита (тзв. патолошка потеря за профитом) уз истовремено занемаривање легитимних интереса осталих стејкхолдера (поверилаца, запослених, локалне заједнице). Поред тога, понашање усмерено искључиво на сопствени интерес, по правилу, штети интересима осталих стејкхолдера.

Дакле, компаније морају схватити да нису одговорне само власницима капитала (акционарима), већ и свим носиоцима конститутивних интереса (Љутић, 2006, стр. 117). Такође, погрешно је акционарима давати предност у односу на остале стејкхолдере, јер како пракса показује, већина њих се не везује за компанију и са првим падом цена акција свој капитал повлачи. С друге стране, не сме се изгубити из вида велики утицај компанија на свеукупне друштвене токове, а опште је познато да велика друштвена моћ подразумева и велику одговорност. Суочена са новим глобалним друштвеним изазовима и изложена оштрим критикама академске заједнице, седамдесетих година прошлог века *Shareholder* теорија има све мање следбеника.

2.2. STAKEHOLDER ТЕОРИЈА

Иако акционарско друштво оставља утисак складног, готово идиличног правног субјекта са једним, искључивим интересом – интересом акционара (Васиљевић, 2009, стр. 7), његова реалност је вишеслојност интереса, који су, по правилу, супротстављени и сукобљени. Заједнички именитељ свих сукоба и конфликта унутар компаније је у томе што сви укључени субјекти сматрају да ће свако повећање степена задовољења интереса оног другог довести до губитка сопственог (Табороши, 2005, стр. 42). Стиче се утисак да компаније нису у позицији да истовремено задовољавају интересе свих субјеката, па је изналажење механизма који ће омогућити одговарајућу равнотежу у задовољавању интереса, неопходно.

Идеја о максимизирању профита као искључивом циљу компаније временом је дошла у сукоб са стратегијом модерне компаније. На теоријском плану убрзо је почела полемика о неопходности новог приступа у поимању компаније и њених активности (Sisek, 2001, str. 63). С тим у вези, крајем прошлог века настаје нови – мултиинтересно оријентисани модел који почива на идеји једнаких могућности за све, а његов главни циљ је постизање друштвене и економске кохезије. Заправо, реч је о теорији интересних група – *Stakeholder* теорији. Њени следбеници аргументовано заступају став да компанија има одговорност према

свим носиоцима интереса – стејкхолдерима (*stakeholders*) који сnose одређен ризик (*stake*) њеног пословања. У интерном меморандуму Истраживачког института Станфорд (Stanford Research Institute), по први пут, стејкхолдери (интересне групе, носиоци ризика) су одређени као *оне групе без чије подршке би компанија престала да постоји*. Термин стејкхолдери (интересне групе, носиоци ризика) – *stakeholders*, настао је поигравањем речју *stockholder* – акционар.

Прву концепцију стејкхолдера и најзначајнију дефиницију овог појма дао је Edward R. Freeman, идејни творац *Stakeholder* теорије, 1984. године у књизи *Strategic Management: A Stakeholder Approach* (*Стратешко управљање: приступ интересним групама*). Он, стејкхолдере одређује као *било ког појединца или групе које могу утицати или на њих утиче постизање циљева компаније*. Промене у законодавству и пословању током XX века, по мишљењу Freeman-а, дале су право и другим групама да утичу на компанију. Као идејни творац *Stakeholder* теорије, Freeman класификује стејкхолдере у пет група: акционари, запослени, добављачи, потрошачи и друштвена заједница. Као што смо већ указали, *Stakeholder* теорија у равноправну позицију ставља све стејкхолдере, па и Freeman доследан овој поставци, не даје примат једној стејкхолдер групи, имајући у виду задатак компаније да усклађује интересе свих стејкхолдера. Поједини аутори, међутим истичу да је прва поставка концепције стејкхолдера настала нешто раније и приписују је *General Electric Corporation*, која је тридесетих година прошлог века идентификовала четири најзначајније интересне групе – акционаре, запослене, кориснике и ширу јавност.

У Кодексу корпоративног управљања Привредне коморе Србије стејкхолдери се одређују као *носиоци интереса за пословање друштва*. Конкретно, реч је о физичким или правним лицима, групама лица или организацијама које утичу или могу утицати на активности друштва или које могу бити погођене активностима друштва. Такође, наведене су различите категорије носилаца интереса, а неке од њих су: добављачи, потрошачи, повериоци, запослени, локална заједница, држава као партнер и др.

Данас у теорији постоје различите класификације стејкхолдера. Иако су обједињени заједничким именом, стејкхолдери се међусобно разликују према начину и мотивима утицаја, али и релацијама које имају у односу на компанију. Такође, логично је да немају сви стејкхолдери једнак значај за компанију, али се због тога не могу игнорисати (Родић, 2012, стр. 612). Највећи број теоретичара прихвата и разликује економску и социјалну поделу стејкхолдера. Економску или примарну групу чине сви они субјекти који су са

компанијом уговорно повезани (власници, запослени, клијенти, управа, добављачи и др.), док социјална или секундарна група обухвата носиоце интереса који индиректно утичу или су под утицајем компаније (влада, политичке групе, локална заједница, невладине организације, медији и др.). Следећа значајна подела стејкхолдера је на активне и пасивне (Cambell&Alexander, 1997, p. 42-51). У активне стејкхолдере убрајају се акционари, потрошачи, запослени и добављачи, дакле, субјекти без којих компанија не може да функционише, а чији је крајњи циљ да, на основу релације са компанијом, остваре профит. Групу пасивних стејкхолдера чине: влада, друштвене заједнице и специјалне интересне групе.

На основу изложеног, закључујемо да је настанак и развитак *Stakeholder* теорије од несумњиво великог значаја, јер води благостању стејкхолдера, али и друштва у целини. Очигледна је тежња да се овом теоријом ублажи, а донекле и неутралише велика разлика у богатству појединих друштвених група, до које је дошло, пре свега због искључиве опредељености за *Shareholder* концепт (Santini, 2007, str. 329). Другим речима, постигнут је циљ друштвене одговорности компанија, а то је омогућавање стварања високих стандарда живота за све стејкхолдере у компанији и изван ње, уз истовремено очување профитабилности.

Stakeholder теорија у односу на *Shareholder* теорију, са становишта правне науке, има очигледне предности. Статистички подаци указују да привреде са компанијама које су стејкхолдерски фокусиране (дакле, воде рачуна о интересима и очекивањима свих носиоца ризика на које пословање утиче) у последњих 40 година остварују много боље резултате од акционарски оријентисаних, које су, пак, искључиво концентрисане на максимизирање профита и богатство акционара. Примера ради, САД, чија економија је акционарски оријентисана, карактерише највећа неједнакост у расподели друштвеног богатства, која последњих деценија постаје све наглашенија (Каличанин, 2005, стр. 17).

Дакле, дилему *Shareholder* или *Stakeholder* приступ треба решити у корист овог другог, јер пословање које води рачуна о интересима најразличитијих стејкхолдера користи не само компанији, већ и друштву у целини, што представља практични израз концепта друштвене одговорности компанија. Са друге стране, акционари, као власници капитала, немају право претпостављати своје интересе интересима других стејкхолдера.

3. ВОЛУНТАРИСТИЧКИ И РЕГУЛАТОРНИ ПРИСТУП КОНЦЕПТУ ДРУШТВЕНЕ ОДГОВОРНОСТИ КОМПАНИЈА

Иако се у теорији неретко оспорава, па и негира постојање концепта друштвене одговорности компанија, као правног појма, значајан број еминентних теоретичара аргументовано брани став да он постоји, и то не само у моралном смислу, већ и као правна обавеза. (Васиљевић, 2009, стр. 5). Наведено оспоравање је последица тежњи да се примена концепта друштвене одговорности компанија обезбеди нормама које су на средини пута између права и морала, као што су *obligaciones naturales* (Савковић, 2009, стр. 427).

Оправдано се намеће питање да ли менаџменту треба препустити одлуку о томе да пословање компаније организује тако да буде друштвено одговорно или му, пак одређене обавезе према друштву наметнути законом? Другим речима, да ли предност треба дати добровољном концепту друштвене одговорности компанија (волунтаристички приступ) или концепту утемељеном на обавезујућим законским прописима (регулаторни приступ)?

Концепт друштвене одговорности компанија нашао се на удару критике због његовог добровољног карактера. Као најчешћи аргумент наводи се да ће компаније користити друштвену одговорност као изговор за избегавање неопходних правила (Арсич, 2011, стр. 45). Неефикасност и неуспех волунтаристичког приступа уочава се знатно пре његовог промовисања на глобалном нивоу, крајем прошлог и почетком овог века. Данас је тај неуспех још евидентнији. У прилог томе иде и чињеница да последњих неколико година друштвена заједница и носиоци јавне власти компанијама интензивно упућују све већи број захтева за друштвено одговорним понашањем на свим нивоима (националном, регионалном, глобалном) у форми обавезујућих правних прописа. Дакле, поштовање суштинских вредности концепта друштвене одговорности компанија значајним делом се остварује њиховом имплементацијом у позитивне законске оквире, иако се овај концепт, додуше декларативно, темељи на принципу добровољности. Све су то разлози због којих регулаторни приступ концепту друштвене одговорности компанија у литератури има све више присталица. Међутим, сам регулаторни приступ не може се сматрати искључивим и неприкосновеним решењем за ефикасну имплементацију овог концепта; наиме, свођењем концепта искључиво на поштовање и примену обавезујућих правних прописа, довело би у питање његову суштину (добровољност) и у значајној мери демотивисало компаније да пружи још више и иду даље преко

императивно утврђених стандарда понашања (Савковић, 2009, стр. 431-432).

Имајући у виду претходно изнето, недвосмислено се намеће закључак да је потребно радити на узајамном приближавању волунтаристичког и регулаторног приступа у примени концепта друштвене одговорности компанија; ово тим пре, што искључива примена било ког од ова два приступа, сама по себи, није ефикасна.

ЗАКЉУЧАК

Концепту друштвене одговорности компанија последњих деценија се са правом поклања изузетна пажња како на теоријском, тако и на практичном плану. Упоредна анализа теза, мишљења, ставова, дефиниција, закључака великог броја теоретичара, који се интензивно баве концептом друштвене одговорности компанија, показује да је он, и поред суштинских дилема и бројних отворених питања, различитих модела, ипак широко прихваћен. Приступ концепту друштвене одговорности компанија временом се мењао и прилагођавао актуелним друштвеним збивањима, да би данас постао глобални друштвени тренд и један од најважнијих принципа савременог пословања.

Приликом разрешавања дилеме *Shareholder* или *Stakeholder* приступ, предност, са аспекта теоретичара компанијског права треба дати мултиинтересно оријентисаном моделу, имајући у виду да је обавеза компанија да се, према свим носиоцима интереса и друштву уопште, одговорно понашају. Даље, треба радити на узајамном приближавању волунтаристичког и регулаторног приступа у примени концепта друштвене одговорности компанија, јер као што смо указали искључива примена било ког од ова два приступа, сама по себи, није ефикасна.

Дакле, компаније су саставни и неодвојиви део друштва, па је њихово изоловано посматрање непродуктивно, а потреба њиховог значајно активнијег учешћа у креирању бољег и хуманијег друштва, кроз овај концепт, не сме бити доведена у питање.

Суштина проблема концепта друштвене одговорности компанија, пред којим се налазе развијене, али и државе у транзицији, пре свега је у адекватном опредељењу, сагледавању његових позитивних и негативних страна, а не у томе да ли га треба прихватити. Реч је, дакле о незаменљивом концепту, утемељеном на сарадњи стејкхолдера и компаније, који нема алтернативу и чији неуспех није опција.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арсић, З. (2011), *Друштвена одговорност корпорација*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 2, 45-52.
2. Бабић, Ј. (2007), *Друштвена одговорност корпорација*, Социолошки преглед, 4, 445-471.
3. Васиљевић, М. (2009), *Корпоративно управљање и агенцијски проблеми (II део)*, *Анали Правног факултета у Београду*, 2, 5-28.
4. Васиљевић, М. (2010), *Развој регулативе управљања компанијама у упоредном праву и позитивно право Србије*, *Правни живот*, 11, 5-75.
5. *European Union green paper* (2006), European Commission Directorate – General for Employment and Social Affairs.
6. Ивановић-Ђукић, М. (2011), *Подстицање друштвено одговорног пословања предузећа у функцији придруживања Србије ЕУ*, *Економске теме* 1, 45-58.
7. Каличанин, Ђ. (2005), *Формулисање и примена стратегије стварања вредности (докторска дисертација)*, Економски факултет, Београд.
8. Kotler, F. & Li, N. (2007), *Korporativna društvena odgovornost, učiniti najviše za svoju kompaniju i za izabrani društveni cilj*, Београд.
9. Krkač, K. (2007), *Temeljna pitanja korporacijske društvene odgovornosti, Uvod u poslovnu etiku i korporacijsku društvenu odgovornost* (ur. K. Krkač), Zagreb.
10. Љутић, Ж. (2006), *Друштвена одговорност привредних друштава*, *Право и привреда*, 5-8, 114-121.
11. Родић, И. (2012), *Стратегија Европске уније за друштвено одговорно пословање*, *Право и привреда*, 7-9, 610-629.
12. Савковић, В. (2009), *Друштвена одговорност компанија*, *Правни живот*, 12, 425-436.
13. Santini, I. (2007), *Ugrožava li teorija utjecajnih skupina primat koncepta maksimizacije vrijednosti kao cilja ponašanja firme*, *Економски преглед*, 5-6, 328-345.
14. Sisek, B. & Strahonja, M. (2012), *Stakeholderski pristup poduzeću*, *Poslovna izvrsnost*, 1, Zagreb, 129-146.
15. Табороши, С. (2005), *Друштвена одговорност компанија*, *Правни живот*, 11, 41-58.
16. Ћулафић, V.V. (2013), *Друштвена одговорност компанија у условима економске кризе*, *Правно-економски погледи*, 2, 63-72.

17. Freeman, R. E. (1984), *Strategic Management: A Stakeholder Approach*, Massachusetts.
18. Friedman, M. (1962), *Capitalism and Freedom*, University of Chicago Press.
19. Campbell, A. & Alexander, M. (1997), *What's Wrong with Strategy?*, Harvard Business Review, 42-51.
20. Carroll, A. B. (1991), *The Pyramid of Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders*, Business Horizons, 34(4), 39-48.
21. Clarkson, M. B. E. (1995), *A Stakeholder Framework for Analyzing and Evaluating Corporate Social Performance*, Academy of Management, Review, 20, 92-117.

Рад је примљен: 08.03.2015.

Рад је прихваћен за штампање: 13.03.2015.

ОСНОВ ЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ И ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ КАО УСТАВНИХ ПРИНЦИПА

FOUNDATION OF CENTRALIZATION AND DECENTRALIZATION AS CONSTITUTIONAL PRINCIPLES

Сава Аксић¹

Универзитет у Приштини, Правни факултет, Косовска Митровица

Сажетак: Предмет нашег истраживања је однос између централних и нецентралних органа, са циљем да се утврде разлози који могу утицати на централизацију и децентрализацију.

Претпоставке, од којих смо у истраживањима пошли, су, да у случају савезне државе сувереност припада савезу, док у случају државног савеза, сувереност припада чланицама савеза. Федерација настаје на основу устава, док конфедерација настаје на основу међународног уговора. Савезна држава је стабилнија ако су чланице из којих се састоји приближно исте величине и снаге. Истовремено постојање тежње централизације, као центрипеталне силе, и децентрализације, као центрифугалне силе, нису изузетак, него правило у савременом свету. Коришћени су научни методи анализе и синтезе, као и логички поступци индукције и дедукције, генерализирајуће апстракције и детерминације.

Кључне речи: децентрализација, централизација, власт, држава, надлежност.

Abstract: the object of our research was the relationship between centralised and decentralised authorities, and the aim was to define the reasons what the centralization and decentralisation depend on.

Presumption we had was that in case of federal state, sovereignty belongs to the union, while in case of state union, sovereignty belongs to the members of the union. Federations emerge by constitution, and confederation by international treaty. Federal state is more stable if its members, from which it is made, are of the same size and power. At the same time existence of aspirations for centralization, like centripetal force and decentralization, like centrifugal force, are not exception but a rule in the modern world. The methods we used are analysis and synthesis, and logical process induction and deduction, generalized abstraction and determination.

Key words: centralization, decentralization, power, state, jurisdiction.

УВОД

Као претпоставка уређеног живота у држави у којој постоји више власти, подразумева се уређен однос између тих власти, и то на начин да буду обухваћени сви државни послови, као и да у вршењу тих послова не постоји неограничено простирање било које од тих власти, него њихове тачно одређене надлежности (Sträuli,

¹ sava.aksic@gmail.com

1929, стр. 1 - превео С.А.). Управо власт, стриктно одређених граница представља квалитет који одређеном друштву даје епитет организованог. Али, како у друштву постоје најразличитије потребе, као и могућности да се те потребе задовоље на различите начине, исто тако постоје и различити органи и организације, управо да би се те најразличитије потрене друштва задовољиле. Сви ти органи и организације чине део јединствене државне организације, која се може састојати из већег или мањег броја органа, који међусобно могу бити везани односима надређености или подређености одређеног степена, или са мањом или већом, али никако потпуном самосталношћу, осим у случају највишег – сувереног органа.

Тако да подела надлежности између централне и нецентралних власти, представља једну неопходну претпоставку у савезној држави (или савезу држава), и то како из разлога да би се избегао непрестани конфликт, који би у том случају постојао између савеза и држава – чланица по питању надлежности, исто тако и из разлога да би грађани избегли једно неподношљиво двовлашће, које би над њима у том случају постојало (Sträuli, 1929, стр. 4.), а чије би се последице, између осталог, састојале и у томе да би за неке послове били надлежни исти органи, док, за неке друге не би постојао надлежни орган (наступиле би последице позитивног или негативног сукоба надлежности).

1. ОДНОС ИЗМЕЂУ ЦЕНТРАЛНЕ И НЕЦЕНТРАЛНИХ ВЛАСТИ

Основна подела надлежности је према областима на законодавство, управу и судство, а даље се може делити према врсти послова, територији, појединим специфичним карактеристима установљеним према различитим критеријумима, личним својствима итд. Надлежност савеза у области законодавства, као овлашћење државе да издаје обавезујуће норме је материјално законодавство, с обзиром да се овим постиже двострука сврха: забранама и дозволама ограничава се воља појединачних субјеката у њиховим међусобним односима, са једне стране, док, се, са друге стране, ограничава сама власт у односу на грађане (ово друго не важи у полицијској држави где не постоје правна ограничења државне власти у односу на грађане, и где држава у потпуности управља путем својих уредби) (Sträuli, 1929, стр. 13.).

Подела на материјалне и формалне компетенције је основана од Haenel – а, при чему се под материјалним компетенцијама

подразумевају гране управе, а под формалним компетенцијама форме деловања (Sträuli, 1929, стр. 15.).

Какви ће односи између органа, као централних и нецентралних, бити, зависи од облика државног уређења. Федеративна држава почива на земаљском уставу који је појединим чланицама федеације и деловима државе наметнут, или може од истих бити добровољно прихваћен. Тако да је федерација принудна држава (у смислу свога функционисањ, што значи: онда када већ постоји). Федералне јединице су заштићене уставом, аутономне – законом, док самоуправе нису у потпуности ни законом (Костић, 1940, стр. 3 и 5).

Односи надлежности, у државама у којима постоји више ентитета, могу бити регулисани разним актима, најчешће законима, док је доношење устава предвиђено за државу као целину. У неким случајевима, могу, поред устава државе, као федерације, да и федералне јединице имају своје посебне уставе, мада то не мора бити правило (такав је случај био у бившој СФРЈ). У таквом случају, устави федералних јединица не смеју противуречити савезном, општем, државном уставу, па су ови устави, по својој правној природи једнаки аутономном закону, закону о установљењу и организацији аутономне области као основним нормама унутрашње организације, без обзира што носе назив устав. На крају, формалне уставе имају и верске организације и поједине корпорације јавног или приватног права, али је то устав само у номиналном, не и у правно – функционалном смислу. Међутим, у државноправном смислу, устав је акт неограничене и суверене власти, која се, када је реч о федерацији, налази код федералне, савезне државе, те у том смислу устави федералних области нису конституције у државноправном смислу, и ако акти јаче правне снаге него обични федерални закони (Костић, 1940, стр. 13).

Обухватна законодавна компетенција претпоставља се као нормална надлежност савеза (Sträuli, 1929, стр. 27). Сви устави савезних држава садрже реченицу: *Bundesrecht bricht kantonales Recht* (Sträuli, 1929, стр. 151 – савезним правом се уређује право кантона).

Лорд Балфорд (Lord Balfour) на следећи начин одређује однос Велике Британије и доминиона: они (доминиони) су аутономне заједнице унутар Британске империје, равноправне у статусу, ни на један начин надређене једне другима у било каквом аспекту унутрашњих или спољашних послова, одани круни и слободно уједињени као чланови Британске заједнице народа (Keith, 1938, стр. 60 – превео С.А). Због тога однос између централне и

нецентралне власти може бити у појединим аспектима нетипичан, као што је био између британске колоније и доминиона у поглед именовања и разрешења судија, где је именовање судија било у надлежности колонијалног министарства, док је њихово разрешење било предмет колонијалне легислативе (Keith, 1938. стр. 62). Овакав положај чланице савезне државе, као њеног саставног елемента, произилази из правне природе државног савеза у односу на савез државе, због чега, као последица настанка државног савеза, настаје губитак суверенитета, његовим преносом на савез, па у том случају, чланице савеза остају без изворне суверености.

И управо из тог разлога, укупчане у савезну државу савезним уставом, посебне државе немају никакве правне могућности да иступе из ове заједнице (Живанчевић, 1936. стр. 77) (на питање могућности иступања чланица федерације из савезне државе, ми ће мо се ниже посебно осврнути).

За разлику од федерације, код конфедерације, међународни уговор представља правну основу ове заједнице, њиме се утврђују њени циљеве и предвиђају модалитети за остварење ових (Живанчевић, 1936. стр.35). Тако да конфедерација представља само уговорни однос између независних и суверених држава, али не и неку нову државну организацију која би била изнад држава чланица савеза, те, с тога, савез стоји у одређеном односу само са државама чланицама, али не и са грађанима тих држава – чланица савеза, па савез и не може непосредно обавезивати грађане – држављане чланице конфедерације, него то само могу чинити државе чланице (Живанчевић, 1936. стр. 40 – 41), док државе чланице, могу међународно савез, када је по интензитету односа тај савез на нивоу конфедерације, а не обичног међународног уговора, напустити по својој вољи. Овакав однос органа савеза – конфедерације према грађанима који припадају државама – чланица конфедерације, је скроз разуман, будући да грађане против њихове воље може једино њихова држава да обавезе, а како конфедерација није држава него међународни савез, онда их она и не може непосредно обавезивати, јер би, у том случају међународно савез наступио ка нека над – држава, што је правно – логички неодрживо. Изузетак, у смислу обавезивања државе мимо њене воље, постоји само у случају једног међународног савеза: у случају односа који су регулисани Повељом Организације уједињених нација. Али и тада уз извесно ограничење: неопходно је да се констатује прекршај норми предвиђених у Глави VII Повеље ОУН –а, са једне стране, док, са друге стране, специфичност односа са овом организацијом, је, да обавезе настале по основу прекршаја норми из Главе VII Повеље ОУН –а, држава

чланица не може да избегне нити изласком из ОУН – а, нити не приступањем ОУН – у, односно неучлањивањем у ОУН.

Што се тиче односа у самој држави, посебно, основа, која одређује однос према централној власти, поједини теоретичари сматрају да је савезна држава на здравој основи, ако државама – чланицама из којих се састоји, улива осећај спокојства и наде у погледу њиховог напретка, али не и осећање страха за њихов опстанак и за губитак њихове посебности. Такав случај постоји када су све државе, чланице савеза приближне снаге и јачине, те се ни једна по својој снази и величини не издваја од осталих да би у таквој држави остале виделе опасност, те у том смислу Сједињене државе и Швајцарска представљају пример савезних држава са којима је ово случај. Док, са друге стране, Немачка представља пример федерације у којој су државе чланице биле под сталним притиском несразмерне надмоћи Пруске. Немачка федерација није била диктована никаквим расним разликама, него интересима разних династија, па се Немачка, када су отпале ове разлике, претворила у унитарну државу. Савезна држава је, у том случају, била дело пробужених националних центрипеталних снага (Живанчевић, 1936. стр. 65 – 66, 74).

2. СУШТИНА ЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ И ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ

Под централизацијом се обично подразумева укупност свих настојања унутар једне организоване заједнице која су усмерена на то да се највећи део делатности заједнице на једном месту, чак у њеном центру, испољава, односно обавља, док се, супротно томе, под децентрализацијом подразумева супротна тенденција, којом се највећи могући део функција заједнице са њихове сопствене средишње тачке жели пренети на друго удаљено место, које ће са надређеним центром бити у лабавим међусобним односима (Peters, 1928, стр. 4 – превео С.А.).

Централизација означава унутар заједнице делотворну центрипеталну силу, док децентрализација центрифугалну. Истовремено постојање ових сила унутар исте заједнице није ништа противуречно, него правило (Peters, 1928, стр. 5 – 6). Модерна држава је монистичка, а државна сила, сагласна њеном бићу, јединствена и недељива, те, с тога, томе природно одговара једно нагињање ка централизацији, као један процес сагласан њеној природи. Сваки акт законодавства, управе или правосуђа одиграва се у основи као чињеница јединствене државе. Тако да је јединство осигурано ако се што више поступака државе предузимају са места

централних органа. Основна предност централизације је да је стварно политичко јединство заједнице чвршће и сигурније, да се тенденције распарчавања делотворно предупредују, да се јача осећај припадности заједници, у управи, правосудју и законодавству, да централизација делује против неједнакости и неправичности, и на крају, централизација делује против свих партикуларистичких захтева и локалних интереса којима су интереси заједнице подређени (Peters, 1928, стр. 42 – 43.). Али, с друге, стране, технички је немогуће да централа обухвати све државне акте, него се мора пренети један број случајева на самоодлучивање другим органима (Peters, 1928, стр. 9.). Тамо где надређеност централних органа самостално од њих произилази, постоји централизација, док у обрнутом случају, што је већа удаљеност и независност од централних власти, то је већа децентрализација (Peters, 1928, стр. 12.).

Са друге стране, децентрализација, омогућава јачу везаност државних органа и народа (Peters, 1928, стр. 44.), али исто тако, неспорно је да је децентрализација најпогодније средство у борби против бирократије, која успорава пословни и уопште економски живот, приближавајући грађане једне другима. Међутим, да би се остварио смисао децентрализације, да би се њоме смањила бирократија, не сме се децентрализација спровести на бирократски начин, јер ће се онда у том сличају само централизована бирократија заменити децентрализованом бирократијом, у ком случају, онда, и не би било неке користи од децентрализације.

Предност децентрализације је снажан иступ појединца у друштву. Децентрализацијом се истичу вредности појединца, што даље има за последицу јачање савести и одговорности појединца у друшту, посебно чињеницом да његов глас није безначајан (Peters, 1928, стр. 48 – 50).

У сваком случају набројане предности и недостаци су релативни, те, с тога, у којој мери треба дати предност централизацији или децентрализацији, нема општег правила, с обзиром да поред објективних околности, на ово питање утиче и карактер нације, поглед на свет, политичко схватање итд. Индивидуалисти ће тако предност дати децентрализацији, за разлику од оних који заједноштво истичу у први план (Peters, 1928, стр. 53). По неким истраживањима (Галтунг 1996) оспораване државе имају више шансе да преживе уколико обезбеде аутономију и конфедерализам (Виберг, 2004, стр. 32).

Логичка последица централизма, по неким ауторима је партикуларизам, док је са федерализмом обрнут случај: док

централизам ствара јединство одозго, дотле федерализам ствара јединство одоздо, уз потпуно уважавање реалних вредности и довођења у склад свих интереса. Исти аутори сматрају да централизам уништава реалитете и интересе спојене са њим, док федерализам даје шири замах сваком од тих интереса и опсежнију могућност њиховог просперитета, због чега федерализам значи супротност партикуларизму (Дрљевић, 1926. стр. 38).

3. ПОДЕЛА НАДЛЕЖНОСТИ ИЗМЕЂУ ЦЕНТРАЛНЕ И НЕЦЕНТРАЛНИХ ВЛАСТИ

У прошлих неколико декада, велики број модерних федерација показује тренд централизације везане за питања која се тичу економског развоја и решавања социјалних проблема, и то у правцу стимулисања економског развоја и решавања социјалних проблема, тако да је интервенција централне владе водила централизацији (Brown-John, *Federalism and upper Houses searching for a Solution*, 1988. стр. 63).

Када се ради о истраживањима на примеру Канаде, Швајцарске, Сједињених Америчких Држава, Немачке, и Аустралије, област спољних послова, одбране и одговорности за уговорне обавезе, је спадала у домен централне владе (Brown-John, *Subnational federal Units in the Age of complex Independence: Implications for the international System*, 1988. стр. 77; упореди: Сиђански, 2015, стр. 32-36), (видети у делу 91 - VI под називом: Distribution of Legaslative Powers у: Costitution act из 1867 год и Costitution act из 1982 год. Канаде; и у савезном уставу Швајцарске из 1999 год. у чл. 3. стоји да су какнтони суверени уколико њихова сувереност није ограничена савезним уставом, као и да извршавају сва права која нису пренета на савез (ART. 3. Die Kantone sind souverän, soweit ihre Souveränität nicht durch die Bundesverfassung beschränkt ist; sie üben alle Rechte aus, die nicht dem Bund übertragen sind.), док о подели надлежности између савезне власти и кантона стоји у 2 поглављу под називом: надлежности (2 Kapitel: Zuständigkeiten).

У Немачкој је подела надлежности између савеза (Bund) и чланица савеза (Länder) подељена тако да савезу припадају ресори: спољних послова, одбрана, валута, саобраћај и имиграциони проблеми, док чланицама савеза припадају послови образовања, културе, као и осталих области у којима савезни органи немају резервисану надлежност (Сиђански, 2015, стр.19, 20). У сваком случају, у прошлих неколико декада су у федерацијама централне

владе консолидовале ауторитет доношења одлука на пољу одбране и спољних послова (Brown-John, *Subnational federal Units in the Age of complex Independence: Implications for the international System*, 1988. стр. 78. – превео С.А.). У теорији се наводи да су послови, који се у савезној држави налазе у надлежности федерације: спољни послови, нарочито закључивање међународних уговора, објава рата, закључивање мира и управљање оружаним снагама, тј. војска, морнарица и ваздухопловство (Келзен, 1951. стр. 305).

Демократија такође, може бити централизована и децентрализована, али децентрализација допушта веће приближавање идеји демократије, него централизација. Демократија захтева највећу сагласност између опште воље изражене кроз правни поредак, и стварне воље лица која су том поретку подређена. Уколико у том смислу постоји противуречност, у циљу њеног смањења, могуће је да извесне правне норме важе само на појединим деловима територије (Келзен, 1951. стр. 297 – 298), или, да, уместо одређених норми, на појединим деловима територије важе друге норме, што ни на који начин, ако тако нешто и постоји, не би смело да доведе у питање јединство територије државе и њено несметано функционисање, јер, ако децентрализација пређе одређену границу, односно зађе у питање суверености, онда се више о њој не може говорити у односима према централној власти, него ће тада настати посебни ентитети, па би се онда у том случају могло евентуално говорити о уређењу унутар самих ентитета, независно од централне власти, будући да би тада сувереност припадала ентитетима, а не савезу.

4. РАЗЛОЗИ КОЈИ ОДРЕЂУЈУ СТЕПЕН ЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ И ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ

Удруживање међу државама се заснива на истим начелима као и удруживање међу појединцима, а то су постизање заједничке користи, отклањање заједничке опасности, као и регулисање међусобних односа. Као што појединци у том удруживању могу сачувати свој идентитет и своју индивидуалност, или да се та индивидуалност у насталој заједници потпуно изгуби, иста таква ситуација је могућа и између држава. Појединци се могу удруживати на основу уговора, правила или закона, као што то бива међу државама (Brown-John, *Can Comparative Federalism really be Comparative*, 1988. стр. 18).

Тамо где су користи од савеза биле виталне за његове чланице, савез се претварао у тешњију заједницу, док се није

претворио у савезну, па и у просту државу, док, тамо где је пуна самосталност изгледала као ствар од животног значаја, распад савеза је био питање времена (Brown-John, *Can Comparative Federalism really be Comparative*, 1988. стр. 46.).

Најразличитије групе фактора одређују односе између централних и нецентралних органа, у смислу јаче или слабије централизације, односно мање или веће самосталности нецентралних у односу на централне органе, различит начин везивања једних за друге, и то, како у вертикалном, исто тако и у хоризонталном смислу.

С обзиром да се код централизације и децентрализације ради о супротним политичким организационим принципима, онда ће и одлука о једном од ова два типа организације бити сагласна различитим државним циљевима (Peters, 1928, стр. 41), који се желе постићи, али, с друге стране, основ ових принципа није одређен само хипотетичким концепцијама – програмским циљевима државе, него и актуелним моментима, од којих неки могу да држави остављају већи или мањи простор за одређивање модела везаности за централне органе, док се други чиниоци, када је реч о односу централних и нецентралних органа, могу крајње ригидно рефлектовати, тј. могу на различите начине императивно условљавати однос централних и нецентралних органа, од којих чиниоца, углавном национални и економски, као и међународни, заузимају најзначајније место.

И ако је јака централизација основа јединства земље, она је као таква изводљива само ако она није у противуречности са националним саставом становништва (Peters, 1928, стр. 46), односно, ако се држава не састоји из више народа. Међутим, уколико то није случај, него се држава састоји из више народа, онда је централизација зависна од сличности и разлика између тих народа, њихових односа, њихових историја, привреде, уопште економске развијености подручја на којима поједини народи чине већину, као и од привредне развијености посебно. Као пример последица које различита привредна развијеност земље има на питање централизације, могао би да се наведе пример севера Италије, који, као развијенији део у односу на југ земље, често поставља захтев за већим степен самосталности у односу на остатак земље, и ако се ради о истој нацији која живи и на северу, и на југу.

У појединим деловима земље, односи могу бити толико различити, да се кроз модел централних и нецентралних органа, односи не могу исто третирати у законодавству, управи и судству. У осталом, не само постојање различитих друштвених и политичких,

него чак и постојање различитих природних услова, као што су различити биљни и животињски свет у појединим деловима територије неких земаља, а посебно расне, верске, културне разлике, чине да би њиховим разарањем, заједница претрпела велику штету. Такође, и привредне различитости појединих делова земље, чине да се не могу на исти начин третирати индустријализовани делови територије, за разлику од пољопривредних области (Peters, 1928, стр. 46 – 47.) Одсуство расне, етничке, језичке, верске и друге сличности може да буде препрека не само за успешно функционисање државе него и за њен опстанак, као што је случај са Пакистаном (Јовичић, 2006, стр. 51), посебно ако је она унитаристички организована. У таквом се случају онда децентрализација појављује као *causa sine qua non* опстанка државе. Држава тада може да опстане само као децентрализована, али, код држава код којих је захтев за децентрализацијом подигнут на ниво услова њеног опстанка, врло често може бити случај да је децентрализација само пут нестанка државе, а настанка конфедерације (као што је био случај са Краљевином Југославије, када ее она након стварања Бановине Хрватске, од унитарне претворила у заједницу са снажним елементима конфедерације), или само начин потпуног нестанка државе (као на примеру СФР Југославије).

У задње време, у свету који се рапидно мења, односи између централне и нецентралних власти уопште нису статични. Федерација се може претворити у суштински другачију организацију у односу на њен првобитни облик, с тим да је и даље федерација, тако да би било тешко направити егзактну листу разлога који ће одређивати облик државног уређења.

У том смислу се за један обухватни приступ истраживања тог питања и предлаже обухватна динамичка анализу промена у интеракцији односа између влада различитог нивоа власти (Brown-John, *The Evolutionary Patterns of Federal States*, 1988, стр. 42).

Данашњи друштвени и политички живот карактерише постојање супротних, центрифугалних и центрипеталних процеса, у различитим земљама. Када се расправља о централизацији и децентрализацији, и са тим у вези о федерацији, може се приметити, да и ако постоје одређени разлози због којих одређена држава настаје, дакле, као разлога кохезионе природе, односно интеграције, истовремено, у истој држави постоје и одређени разлози дезинтеграције, услед чега таква држава не настаје као проста, односно унитарна држава која не би имала озбиљнији степен децентрализације, него настаје као федерација, дакле ентитет који као држава постоји, али са значајнијим степеном децентрализације

(Јовичић, 2006, стр. 49). Својеврсни парадокс је, да, док је у неким земљама присутна централизација, у другим је присутна децентрализација (Brown-John, 1988. стр. 1), тако да централизација или децентрализација никада нису општи трендови, него процеси, који, будући условљени најразличитијим чиниоцима, упоредо постоје.

Квантитативни степен централизације или децентрализације зависи од броја ступњева у хијерархији правног поретка, као и од броја и значаја предмета регулисаних централним и локалним нормама: могуће ја да устав доноси највиша власт, а да све акте ниже од устава доносе ниже власти, као што је могуће да се централна власт стара о извршењу само неких аката, а да остале акте извршавају друге, ниже власти (Келзен, 1951. стр. 292 – 293). Модалитети поделе надлежности могу бити различити по степену, врсти послова и начину обавезивања.

Што се тиче формалне стране стварања савеза, мање или више се сматра да се у основи порекла сваке федералне државе налази уговорни елеменат, односно, да се федералне државе прво појављују као директан резултат политичких договора и споразумевања (Келзен, 1951. стр. 17). Али, има схватања по којима федерација настаје, и по којима федерација уопште може настати само фактичким, никако правним путем, јер је, наводи се, несхватљиво да два или више субјеката преносе суверенитет на органе савеза, који се, логички потпуно несхватљиво, тиме онда појављују изнад чланица савеза, пошто се тада дело појављује изнад свог творца и влада њиме, него, да федерација може настати само фактичким путем, исто као и унитарна држава, тако да је начин настанка федерације као суверене државе правно необјашњив, као у математици израчунати квадратуру круга (Живанчевић, 1936. стр. 66 – 86)?

Постоје схватања по којима федерализам има и моралне циљеве, зато што су заштита различитости културе, религије, социјалних институција, политике образовања, језика – питање морала, а пошто се федералистичким уређењем државе може постићи заштита наведених вредности, онда федерализам неспорно има, поред осталих, и моралну димензију (Brown-John, *Can Comparative Federalism really be Comparative*, 1988. стр. 13– превео С.А.). Свакако да поред одбрамбених и економских разлога, дакле материјалних, као главних разлога настанка савеза различитог нивоа интензитета од конфедерације до прости државе, још и други разлози у области духовне надградње, могу бити разлог за настанак савеза одређеног нивоа, као што су заједничка култура, вера, језик итд.

(Јовичић, 2006, стр. 53). У којој ће мери сваки од ових фактора утицати, као и колико ће једна чињеница бити значајнија у односу на другу, ствар је актуелног тренутка, потреба, актуелних политичких, економских и осталих процена, међународног окружења и још много чега. Федерализам је свакако специфичан однос према економској, политичкој, социолошкој, националној и свакој другој реалности, на начин да не представља један ригидан став према овим чињеницама, него управо обрнуто: уважавање и истовремено гаранција различитих идентитета (Сиђански, 2015, стр. 15). Дилеме које у пракси често могу да настану, и да ескалирају до нивоа блокаде функционисања државе, могу бити модалитети федерализма, односно подела надлежности између чланица и савеза. Неке чланице могу у том смислу бити посебно заинтересоване за одређене надлежности.

Ипак, колико међу најразличитијим писцима постоји сагласност око чињенице да је федерализација и уједињавање у економском интересу оних који се уједињују у федерацији, толико не постоји сагласност око осталих разлога тог уједињења, као нпр. у којој мери то може бити однос према претњи споља, односно евентуалном заједничком непријатељу земаља које се уједињују. Као пример се наводи Канада и унија из 1867 год. која је, будући да има разуђену територију, да би могла да одговори на еспанзионистичке претње од стране суседа, само у уједињењу таквих територија видела начин да се одговори на тај изазов споља. Допринос овој расправи су дали и психолози, имајући у виду да је претња психолошки феномен, па пројектујући консеквенце индивидуалне психологије на социјалну психологију, поједини психолози (Allport) тврде да нема дилеме да ће присуство претње од стране заједничког непријатеља, јачати јединство људске организације, и у том смислу се као пример наводи и својевремено уједињавања западне Европе, као одговор на растућу претњу од совјетске интервенције (Brown-John, *Federalism in multi-community Countries: A Theoretical and Comparative Framework of Analysis*, 1988. стр. 25).

Често се федерализам види као институционални оквир којим би се осигурали основи политичког јединства у мултикултуралном друштву. Федерализам се у сваком случају види као модел превазилажења социјалних различитости, али, оних социјалних различитости, које, и када постоје, ни у ком случају не доводе у питање разлоге уједињења у федерацију. На питање, који највише степен социјалне неједнакости федерализам може да толерише, поједини аутори (Livingston) истичу да различитости не могу бити толиког степена да не може бити основа за интеграцију, али је

истовремено, врло тешко успоставити одређени, минималан број чиниоца који омогућавају федерално јединство земље (Brown-John, *Federalism in multi-community Countries: A Theoretical and Comparative Framework of Analysis*, 1988. стр. 26 – превео С.А.). Посебно је тешко направити листу разлога који представљају чиниоце социјалне различитости и направити листу разлога за интеграцију у федерацију, а након тога извршити компарацију те две групе чиниоца и њиховом евалуацијом извести меродавни закључак о вероватноћи успешног функционисања федерације.

Тако да, уређење сваке федералне државе зависи од низа реалних околности, од циљева ради којих настаје конкретна држава, при чему се у свакој конкретној држави може полазити од одређених конкретних теоријских модела, али ће дефинитивни њен изглед зависити од конкретних околности (Шуковић, 1995, стр.109). Због свега овога, по природи ствари и није могуће постојање два иста модела савезне државе, јер то претпоставља и исте околности у којима таква држава настаје, као и циљеве који се уједињењем желе постићи.

Међутим, ако су обезбеђени објективни фактори или њихов минимум, онда воља за компромисом чини карактеристику од виталног значаја за настанак и опстанак федерације. Тај капацитет за компромисом ће бити лакше остварив ако институционалне гаранције обезбеђују адекватнију заштиту представљања учесника федеративног споразума у политичком и уопште социјалном животу заједнице. Упоредо са овим, значајно место у животу заједничке државе, ако не и пресудно, пошто се објективни основи уједињења никако не могу апстраховати и игнорисати, представља економски моменат, у коме аспекту никада нису сви делови територије и области једнако развијени, те с тога, централна власт и не може бити инертна по том питању. “Тако, редовно, ако централна влада покуша да смањи неједнакости, по правилу протестују богатији региони, док у супротном случају, када влада ништа не ради по том питању, онда је сиромашнији оптужују да не ради ништа” (Brown-John, *Federalism in multi-community Countries: A Theoretical and Comparative Framework of Analysis*, 1988. стр. 26, 27. – превео С.А.)

Поред овога, жеља да се заштите регионална веровања, вредности и интереси, подједнако као и да се подржи одређени степен федералног јединства, изгледају императивима успешног федералног искуства, или другим речима, на овај начин се остварује суштина федерализма, која се састоји у жељи бити делом савеза (Brown-John, *Federalism in multi-community Countries: A Theoretical and Comparative Framework of Analysis*, 1988. стр. 27).

Ту се као егземпларни случај наводи пример Швајцарске, за коју се каже да је то земља која уједињује људе различитих језика и религија, али који су инспирисани заједничком жељом да остану уједињени (Brown-John, *Federalism in multi-community Countries: A Theoretical and Comparative Framework of Analysis*, 1988. стр. 30). Када је реч о Швајцарској, спомињу се четири фактора као значајна за њен облик државног уређења: политички мотиви, обзири социјалних различитости, способност компромиса и институционалних гаранција, као и осећај заједништва, односно воља за федерацијом (Brown-John, *Federalism in multi-community Countries: A Theoretical and Comparative Framework of Analysis*, 1988. стр. 31). Међутим, питање је да ли мотиви, којима су вођени региони из којих се Швајцарска састоји, представљају у стварању федерације, парадигматични списак мотива и разлога стварања и одржања федералне заједнице (упореди: Сиђански, 2015, стр. 24-26). Швајцарска дакле, свакако чини изузетак, јер су и народи, из којих се Швајцарска састоји, до скоро били у великим сукобима, али се Швајцарска као држава у те сукобе није мешала, и као држава је опстала, па се случај швајцарске федерације са правом назива швајцарско чудо (Јовичић, 2006, стр. 51, 52). Због свега овога, управо имајући у виду да је национални моменат у свим садашњим и бившим федерацијама, био чињеница од битног значаја за настанак и опстанак федерације, мислимо да се Швајцарска федерација, по мотивима настанка, начину функционисања, односима у федерацији, историјском развоју итд. не може сматрати парадигмом федералне државе, ни по узроцима настанка, ни по начину функционисања.

Тако се са друге стране, као пример различитијих мотива за стварање федерације помиње случај Нигерије, где претња агресијом није играла битну улогу у избору федералног система, већ жеља да се игра битна улога на Афричком континенту (Brown-John, *Federalism in multi-community Countries: A Theoretical and Comparative Framework of Analysis*, 1988. стр. 33). За разлику од Швајцарске, у Нигерији је био присутан неспоран недостатак духа за сарадњом између региона, као и између региона и централне владе, те је у том смислу и свака појава проблема резултирала претњом сецесије, као неспоран индикатор одсуства сагласности између осећаја припадности локалној заједници, на једној страни, и воље за федерацијом, на другој страни (Brown-John, *Federalism in multi-community Countries: A Theoretical and Comparative Framework of Analysis*, 1988. стр. 34, 35). Тако, док је у Нигерији, поред јаким политичких разлога, и економски моменат био битан за стварање и обликовање федерације, дотле у Швајцарској економски моменат

није нужно био суштински елеменат за функционисање федералног система (Brown-John, *Federalism in multi-community Countries: A Theoretical and Comparative Framework of Analysis*, 1988. стр. 36).

Посебан случај, нама близак, представља случај заједнице јужнословенских народа, прво Краљевине, а онда републике Југославије. Мање или више, и код већих и снажнијих држава, а, када се ради о малим државама, као што је случај са Југославијом, правило је да је један од најзначајнијих фактора, који утиче на стварање савеза, и који при томе одређује и тип савеза, начин везаност централне власти за нецентралне органе, области и степен везивања – међународно окружење.

Тако је СФРЈ настала и одржавала се у специфичним околностима равнотеже истока и запада. Као разлози који се у теорији наводе као чињенице њене стабилности (ми би смо додали пре латентне стабилности него стабилности, а као последица чињенице да је Југославија, од почетка, у погледу унутрашњих околности, била мањкава у погледу свога настанака), а који разлози, како се наводи у литератури, не долази само од националиста, него и од историчара и теоретичара политике, састоје се у двома околностима: права, да се земља толико одржала захваљујући харизматичној личности председника Јосипа Броза Тита, чија је смрт већ наговестила нестанак заједничке државе, а друга околност је да је једино комунистичка диктатура, односно снажна средства репресије којима је та држава располагала, успела да заједно одржи народе са различитим политичким културама и снажним историјским анимозитетима (Вудворд, 1997, стр.31). Могуће је да је и овога било у одређеној мери, али ипак главна чињеница, услед које је настала и одржавала се та држава, била је сложена равнотежа на међународној арени, у политичком и економском смислу. (Вудворд, 1997, стр. 32, 50). Тако да је у сваком моменту њеног постојања био присутан међународни фактор, и то, присутан не само у смислу пројектованих политичких и војних опција, него и путем економске помоћи као средстава и начина реализације тих планова, јер не треба занемарити ни кредите са запада, помоћу којих је одржавана ова заједница, мада је та помоћ касније изостала, опет као средство притиска, а зависно од тога како су се мењали планови великих сила (Вудворд, 1997, стр. 35). Са нестанком биполарног света и слабљењем Русије, нестајао је и поредак у којем је настала ова држава. Ове околности су се и са истока и са запада на одговарајући начин рефлектовали на распад Југославије (Гускова, 1993, стр. 35 - 48) Околности, које су постојале када је настајала Југославије, су нестале, а 90-тих година прошлог века, настала је нова међународна

констелација, и другачији односи, у којима је запад (ту мислимо првенствено на Немачку и САД, али и на остале земље западне и северне Европе зависно од пројектованих концепције сваке од тих земаља посебно) прилагођавајући ситуацију својим интересима, одлучио да растури Југославију.

На све ово, неповољна економска кретања и инфлација 80-тих година (Вудворд, 1997, стр. 60 – 64, 89; Виберг, 2004, стр. 37), као и заоштравање прилика у земљи због захтева Међународног монетарног фонда за укидањем фондова за развој, преко којих су средства ишла из развијених у неразвијене делове земље допринели су, по ставовима неких теоретичара, убрзаном распаду земље (Виберг, 2004, стр. 38). Свакако, једностране сецесије од стране Словеније, Хрватске и БиХ су подстицане и контролисане од стране Немачке и САД (Кошутић, 1995, стр. 45) (јер, поред Реганове политике дестабилизације комунистичких земаља, која је била на нивоу глобалног концепта, на оперативном плану је немачки Bundesnachrichtendienst (савезна служба безбедности) са хрватским службама безбедности, директно радила на разбијању Југославије (Виберг, 2004, стр. 44)). Тако да је након хладног рата Југославија постала коначна арена трансатланских контрадикција, првенствено везаних за концепцију САД која се није могла без рата остварити. (Виберг, 2004, стр. 45-46).

И ако, ова држава, као федерација, није кратко трајала, на примеру Југославије, која се распала у рату, побија се теза Ричардсона коју је овај дао 1960 год. да, што дуже две групе живе под истом владом, да је мања вероватноћа да ће доћи до избијања грађанског рата (Виберг, 2004, стр. 31).

На бази истих разлога, само у другачијем међународном окружењу, настала је и прва Југославија, када је посебна међународна ситуација диктирала такав развој односа (тада је међународна заједница водила преговоре са Краљевином Србијом о настанку Краљевине Југославије, а неке земље, као Велика Британија су заступале максималистичке ставове Хрватске са посебним захтевима територијалног и функционалног типа према Србији, као да је Хрватска била победница у првом св. рату, а не покрајина која је ратовала на страни државе која је изубила рат (Стефановски, 2004, стр. 101))! Тако да су у светлу концепције великих сила, покрајине са хрватском и словеначком већином требале да послуже као тампон између Србије и Аустрије, између којих је, како се наводи, рат био увод у први светски рат, а променом међународног окружења, у односу на оно које је постојало приликом настанка државе, пре свега немачким наоружавањем и њеном

експанзијом, прва Југославија се и распала, 1941 год. (Вудворд, 1997, стр. 33–34).

Трећа Југославија, односно СРЈ, као заједница држава Србије и Црне Горе, је најкраће трајала. Запад је на ову заједницу гледао само као привремену, али је, као и у претходна два случаја, директно учествовао у њеном растурању. Циљ распада треће Југославије, састављене од Србије и Црне Горе, је између осталог, био и у томе да се српском народу потпуно ускрати контрола над јадранском обалом (Кошутић, 1995, стр. 50), и уопште излазак на море, што је још много раније Србији од стране западних сила јасно било стављено до знања! Ово је било последица чињенице да су својевремено, Енглеска, Аустро-угарска и Немачка, из разних геостратешких и економских разлога, медитеранску обалу Балкана сматрале неотуђивом сфером утицаја, док је царска Русија преко Балканског полуострва увек тежила да изађе на "топла мора" (Петковић, 1996, стр. 14). Посебно је Аустроугарска, почетком XX века била заинтересована да се Србији, након њених успеха у ослобађању територије, не дозволи излаз на море, па су тако Аустроугарска и Италија признале Албанију (Нишић, 1999, стр. 158). У задње време је посебно значајано било настојање НАТО пакта, на челу са САД, да се спречи Русија да преко Србије, у било каквом развоју геополитичких односа, дође у ситуацију да може да изађе на Јадран (Шушић, 1999, стр. 162, 267-268; Нишић, 1999, стр. 89.). Тако да, главни циљ САД свакако јесте био да се осујети излазак Русије на море преко Србије, односно Црне Горе, али је циљ САД био и, да, стављањем јадранске обале под своју доминацију, контролише Балкан, како би се спречила реинкарнација Немачке идеје: *Drang nach Osten* (продор ка истоку), те да на тај начин, потпуном контролом јадранске обале, САД држе, не само Русију, него и Немачку, подаље од Балкана и Медитерана, као стратешким зонама (Нишић, 1999, стр. 96). И, крају, рашчлањивање Југославије, и раздвајање Србије и Црне Горе, није било само последица геополитичких циљева НАТО – пакта, односно САД, него и последица става да је у јакој Српској држави виђена опасност доминације САД и западноевропских држава Балканом (Нишић, 1999, стр. 100).

Случај Чехословачке, која представља пример федерације које ретко постоје, јер су као двочлане, од свих типова федерација, најнестабилније, пошто, будући да се састоје из две државе, посебни интереси двочланих федерација су међусобно супротстављени, па се они без посредовања треће стране морају решавати, што некада није лако (Шуковић, 1995, стр. 71, 72). У Чехословачкој је федерално

уређење био одговор на етничко питање, будући да се та држава састојала од већинских Чеха и мањинских Словака, па је и федерација, као облик државе знатног степена децентрализације, био начин да се обезбеди етничка равноправност оба народа (Јовичић, 2006, стр. 61). Међутим, разлика у броју становника, и у екомоској развијености је драстично била на страни Чеха, те се није могло говорити о етничком или привредном балансу Чешке и Словачке, због чега је ова земља у току свога трајања неколико пута успостављала различити ниво децентрализације, покушавајући да путем решења типа и облика државног уређења, надомести постојеће разлике између две етничке групе. (Јовичић, 2006, стр. 77). Када су, првенствено Словаци, изашли са ставом да оваква заједница није у њиховом интересу, Чешка се томе није противила, па је Чехословачка као заједничка држава престала да постоји. Међутим, случај распада ове федерације, није типичан, и ангажман САД, и Немачке, као економски водеће европске земље, је био прилично другачији у односу на став који је запад имао према распаду СССР-а, а посебно у односу на распад Југославије, који је у Немачкој дуже планиран, а у фази настанка сукоба, од САД директно потпомогнут.

Што се тиче СССР-а као савезне државе, главни разлози за увођење федералног уређења у бившем СССР-у су били: прво, разлози етничке природе, с обзиром да је ту државу чинило преко 130 народа и народности, и други разлог је био разлог географске природе, односно, будући да се ради о највећој држави света са удаљеним просторствима, децентрализација путем федерације је био начин да се власт пренесе у удаљене области да би се њима ефикасно управљало (Јовичић, 2006, стр. 61). Међутим, када се ради о распаду СССР, циљ запада (првенствено НАТО на челу са САД, а онда и земаља западне Европе) био је између осталог и у нестанку комунизма, уништењу Варшавског пакта, у чињеници да ни једна од држава насталих распадом СССР-а неће бити јака као Совјетски савез, затим, да нове државе које настану распадом СССР-а, постану нови чланови западног војног савеза, распадом СССР-а би се даље отвориле могућности одређеним концепцијама за приступ природним богатствима тих земаља, и још неколико војних економских, политичких и других интереса, међусобно мање или више повезаних. Распад СССР-а је био последица, како унутрашњих слабости, исто тако и последица деловања наведених западних земаља, које су у распаду Совјетског Савеза (непосредно пре тога у нестанку Варшавског пакта) виделе шансе у више различитих аспеката, што се није ни крило, у круговима НАТО савеза (Кошутић, 1995, стр. 45). У СССР-у су прве прогласиле независност државе које

су биле најближе западу у географском и сваком другом смислу: Литваније, Летоније и Естоније, да би након годину дана Русија прогласила своју независност (Виберг, 2004, стр. 34). Док год је СССР била довољно снажна да се одупре утицају споља, опстајала је као целовита држава. Када је СССР изнутра ослабила, запад је реализовао своју концепцију растурања Совјетског Савеза.

Али, Немачка, САД, а након њих и друге државе западне и северне Европе, не само да нису скривале намеру да од федерације СССР-а, Југославије, и касније заједнице Србије и Црне Горе, направи посебне државе, него су у томе показале једну самовољу без икаквих принципа, посебно не правних. Тако су народима који су чинили већину у републикама које су тражиле отцепљење, признавали право на самоопредељење, али су одрицали право федерацији да предузима насилне мере, чак и када су отцепљене федералне јединице посезале за силом, као што то исто право на самоопредељење нису признавале деловима народа који су желели да остану у федерацији (Кошутих, 1995, стр. 45).

5. МОГУЋНОСТ НАПУШТАЊА САВЕЗА ОД СТРАНЕ ЧЛАНИЦА

Идеолошко средство помоћу којег је запад растурио Југославију, и једним делом СССР, је и путем поспешивања Версајског принципа на национално самоопредељење (Вудворд, 1997, стр.32, 199, 200). Од суштине овог принципа зависи настанак и функционисање државе, сваке, а федералне и вишенационалне посебно, као што се овај принцип најдиректније тиче односа централизације и децентрализације. У случају Југославије, свака намера сецесије и растурања државе, правдана је позивањем на ово право.

У конфедерацији, државе чланице конфедерације имају два права: *ius nullificationis*, право да не примењују одлуке савеза, односно у овом случају конфедерације, и *ius secessionis*, право да иступе из савеза, односно конфедерације, када то желе. (Јовичић, 2006, стр. 476). У конфедерацији је народ задржао право самоопредељења потпуно једнако као и право на остварење овог права. То значи да у конфедерацији држава – чланица конфедерације увек може да покрене поступак изласка из конфедерације. Питање стечених права према осталим чланицама конфедерације, као и међусобних потраживања државе која је напустила конфедерацију према државама које су остале у савезу, уколико таква нерешена питања постоје, је просец који следи, и које ће путем међународних

механизма арбитраже или посредовања, бити решен. За решавање ових питања неће у принципу бити надлежна национална јурисдикција, него међународна, с обзиром да је конфедерација међународни савез, који је као такав настао међународним уговором, па ће и за нерешена питања поводом тога, и по основу тога, бити надлежна међународна тела.

Када се ради о федерацији, дакле о држави, која као таква има јединствену монету, војску и јединствени субјективитет у међународним односима, која као таква настаје уставом, а не међународним уговором као конфедерација, чланице федерације немају ни право нулификације, ни право отцепљења, (Јовичић, 2006, стр. 476). Чланице федерације су стварањем јединствене државе, која настаје јединственим федералним уставом, створиле теснију и јачу заједницу у односу на конфедерацију, па су се тиме одрекле на неограничену примену права на самоопредељење. Несхватљиво би било да државе стварају федерацију, а да и даље за себе задржавају право нулификације и сецесије, јер се федерација онда у том случају, уопште не би разликовала од конфедерације.

Ако државе чланице федерације немају право на нулификацију и сецесију, поставља се питање да ли су ове државе, ступањем у федерацију изгубиле право на самоопредељење, односно да ли су се стварањем заједничке федералне државе, одрекле овога права. Одговор би био да се државе чланице федерације, стварањем заједничке државе, нису одрекле права на самоопредељење, нити су га изгубиле, него је ово право – право на самоопредељење народа, односно држава које су ушле у састав федерације, модификовано само у мери што је његова примена суспендована, односно условљена. Управо ова суспензија има за последицу чињеницу да народи, односно државе у федерацији, и ако и даље имају право на самоопредељење, немају право нулификације и сецесије, а сама суспензија, услед које народи у федерацији немају право на самоопредељење у пуном капацитету, означава његову условљеност чињеницом консензуса, односно постизањем сагласности о начину и условима иступању из федерације са осталим заинтересованим народима или државама које су биле, или остају у саставу федерације.

Тако да, док, народ, односно држава у конфедерацији може ово право готово неограничено да користи, пошто га није пренела ни на један суверени орган, у федерацији, народ, односно држава – чланица федерације, ово право може само крајње рестриктивно да користи, а то значи у сагласности са осталим народима, односно чланицама федерације. Будући да је федерација консензусом

настала, онда она само консензусом између заинтересованих страна, може и да нестане, значи, никако једнострано.

Ово посебно у случају, када, као на примеру Југославије, границе између република нису одговарале границама пре настанка државе, и када је велики број односа између република служио само унутар постојеће државе, и настао само за прилике док заједничка држава постоји. Односи у федерацији су много снажнији, с обзиром да су чланице федерације пренеле државност на савез, па, пошто постоји велики број заједничких односа, логично је да без решавања отворених питања, чланице не могу да напусте савез, односно федерацију. Да свако узме у заједничкој држави оно што му је потребно: међународно признање, нове границе или територије које раније није имао, економску помоћ, а да након тога једнострано иступи из федерације, позивајући се на своје право самоопредељења, крајње је неправично и вишеструко противправно, и међународном и унутрашњем праву. Рат у бившој Југославији је настао управо кршењем овог принципа права и правичности.

ЗАКЉУЧАК

Пошто у свакој држави постоје различите потребе које треба задовољити, различите групе субјеката, са сличним или различитим обележијима, различите политичке прилике, области са раличитим историјским, културним, етничким, религиозним и другим карактеристикама, различите географске области, да би држава у свему томе могла ефикасно да функционише, неопходно је да централни органи поједине домене функционисања власти препусти разним нижим нивоима, с тим што би суверенст, као карактеристика државне власти, у том случају и даље припадала највишим државним органима. У том случају би, уместо централизације, постојала децентрализација, у које односу нецентрални органи имају прилично висок степен надлежности.

Савезне државе - федерације, исто као и савези држава – конфедерације, могу настати из различитих разлога, у којима могу постојати различити модели надлежности између централних и нецентралних органа. Врло често на стварање савеза, као и на њихов нестанак, утичу разлози заједничке историје, етничке блискости, одбрамбени разлози, разлози економске природе, или неки други разлози. Али исто тако, у специфичним међународним околностима и светске силе могу најдиректније утицати на настанак или нестанак савеза.

Формалноправна основа стварања савеза, као и напуштања државних савеза представља примена права на самоопредељење. Међутим, примена права на самоопредељење је у федерацији суспендована, на начин да ово право не подразумева право нулификације и сецесије. Ова суспензија је условљена сагласношћу о изласку из федерације са осталим народима у федерацији. Тек када се испуни овај услов, када народ који жели да напусти федерацију постигне консенсуз са осталим народима који живе у федерацији о начину и условима изласка из федерације, тек тада, народ који жели да напусти федерацију, може да користи право на самоопредељење у пуном капацитету.

У случају распада Југославије, овај услов није био испуњен, због чега су једностране сецесије у случају Југославије, биле акти потпуно противни унутрашњем и међународном праву, као и принципима правичности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Brown-John, Ll. – J. (1988). *Centralizing and Decentralizing Trends in Federal States*, (The Evolutionary Patterns of Federal States), Dale Krane, Universitu Press of Amerika, Boston,
2. Brown-John, Ll. – J. (1988). *Centralizing and Decentralizing Trends in Federal States*, (Federalism and upper Houses searching for a Solution), Rejean Pelletier, Universitu Press of Amerika, Boston,
3. Brown-John, Ll. – J. (1988). *Centralizing and Decentralizing Trends in Federal States*, (Subnational federal Units in the Age of complex Independence: Implications for the international System), Earl. H. Fry, Universitu Press of Amerika, Boston,
4. Виберг, Х. (2004). *Насилно растурање Југославије*, "Бивша Југославија 1990. године: зашто је имала лошу прогнозу", Београд.
5. Вудворд, С. (1997). *Балканска трагедија*, Београд,
6. Гускова, Ј. (1993). *Југословенска криза и Русија*, Москва,
7. Дрљевић, С. (1926). *Централизам или федерализам*, Земун,
8. Живанчевић М. (1936). *Федерализам и унитаризам*, Београд,
9. Јовичић, М. (2006). *Савремени федерализам*, Београд,
10. Keith, B. (1938). *Dominions as sovereign states*, Macmillan and co. London,
11. Келзен, Х. (1951). *Опита теорија права и државе*, Београд,
12. Кошутић, Б. (1995). *Савременост идеје федерализма*, Нови Сад,

13. Костић, Ј. (1940). *Федерација, аутономија, самоуправа*, Нови Сад,
14. Нишић, С. (1999). *Велике силе и Балкан*, Београд.
15. Peters, H. (1928). *Zentralisation und Dezentralisation*, Berlin,
16. Петковић, Р. (1996). *XX Век на Балкану, Версај, Јалта, Дејтон*, Београд,
17. Sträuli, H. (1929). *Die Kompetenzausscheidung zwischen Bund und kantonen auf dem Gebiete der Gesetzgebung*, Verlag von H. R. Sauerländer, & Cie. in Aarau,
18. Сиђански, Д. (2002). *У трагању за новим европским федерализмом*, Београд,
19. Тефановски, М. (2004). *О националном питању и државном уређењу*, Београд.
20. Шуковић, М. (1995). *Федерација Србије и Црне Горе – утемељеност, пукотине, оптималност, услови опстајања перспектива*, Подгорица.
21. Шушић, С. (1999). *Пробни камен за Европу*, Београд.

Рад је примљен: 28.01.2015.

Рад је прихваћен за штампање: 18.04.2015.

УПРАВЉАЊЕ РИЗИКОМ АДЕКВАТНОСТИ ПРЕМИЈЕ У НЕЖИВОТНОМ ОСИГУРАЊУ

PREMIUM ADEQUACY RISK MANAGEMENT IN NON-LIFE INSURANCE

Јелена Догањић¹

докторант Економског факултета у Крагујевцу, Србија

Сажетак: Адекватност премије осигурања је од виталног значаја за обезбеђење континуитета извршавања обавеза друштва за осигурање. Фактори, попут неадекватности модела и података, настанка катастрофалних штета, промене регулаторних услова и неадекватних менаџерских одлука, могу значајно утицати на довољност премије. Идентификовање извора фактора ризика неадекватности премије и изнајлажење решења за избегавање и ублажавање тих ризика је од круцијалне важности за очување солвентности друштва за осигурање. Уколико се ове активности не спроводе довољно успешно, друштво за осигурање мора располагати додатним капиталом, којим гарантује извршавање својих обавеза. Циљ овог рада је да, кроз приказ фактора који утичу на адекватност премије и приказ савремених, актуарски фондираних модела и поступака управљања ризицима, допринесе елиминисању или ублажавању ризика недовољности премије. Резултате истраживања, приказане у овом раду, ће моћи да користе актуари, менаџери ризика, менаџмент друштава за осигурање, као и други финансијски стручњаци.

Кључне речи: премија осигурања, управљање ризиком, солвентност

Abstract: The adequacy of insurance premium is vital to ensure the continuity of fulfillment the obligations of the insurance company. Factors, such as the inadequacy of models and data, the occurrence of catastrophic losses, changes in regulatory requirements and inadequate managerial decisions can have a considerable influence on the sufficiency of premium. Identifying sources of risk factors for insurance premium inadequacy and finding solutions for avoidance and mitigation of these risks is crucial to preserve the solvency of insurance company. If these activities are not implemented successfully, the insurance company must have additional capital on disposal, which guarantees the fulfillment of its obligations. The aim of this work is to contribute to the elimination or mitigation of the insufficiency of premium, through the presentation of the factors affecting the adequacy of premium and actuarial funded survey of contemporary models and risk management processes. The results of the research presented in this work could be used by actuaries, risk managers, management of insurance companies, and other financial professionals.

Keywords: insurance premium, risk management, solvency.

1. УВОД

Прихватајући у осигурање ризике настанка штета, друштво за осигурање формира заједницу ризика и врши њихову дисперзију.

¹ ljubomir.jelena@gmail.com

Обављајући ту функцију, осигуравач апсорбује ризик својих клијената, а за извршену услугу наплаћује премију. Основни принцип од ког се полази при утврђивању њене висине је да ће се, уз услов довољног броја осигураних хомогених ризика, штете реализовати по предвидивом сценарију.

Адекватност премије је од виталног значаја за финансијску сигурност и солвентност друштва за осигурање. Ризик неадекватног утврђивања премије произилази из саме природе осигурања, јер, у замену за унапред уговорен и познат износ премије, друштво за осигурање преузима потенцијалне обавезе за штете које, као случајне променљиве, карактерише неизвесност броја, износа и времена настанка. Прениско утврђена премија узрокује недовољна средства техничких резерви и угрожава континуитет извршавања обавеза друштва за осигурање. Са друге стране, превисоко утврђена премија чини друштво за осигурање неконкурентним, води одустајању потенцијалних клијената од куповине услуге осигурања и води губитку послова. У циљу одржавања ризика адекватности премије у прихватљивим оквирима, потребна је примена разноврсних актуарски фондираних модела, као и вештина и експертиза у њиховој примени. Када управљање ризицима утврђивања премије није довољно успешно, друштво за осигурање мора располагати додатним капиталом за очување солвентности.

Ризик адекватности премије се везује за адекватност модела и података за њено утврђивање, утицај катастрофалних штета, промену регулативе и друге факторе који утичу на довољност премије. Управљање овим ризиком представља континуиран процес, који, након идентификовања фактора ризика, подразумева примену најцелисходнијих решења за елиминисање или ублажавање ризика.

2. АДЕКВАТНОСТ МОДЕЛА ЗА УТВРЂИВАЊЕ ПРЕМИЈЕ

Не постоји јединствена методологија утврђивања премије, али је општи захтев да она буде процењена на основу свих очекиваних будућих трошкова везаних за трансфер ризика штета на друштво за осигурање. Обзиром да друштво за осигурање не закључује уговор о осигурању из алтруистичких намера, већ са жељом да оствари профит, премија би требало да испуни и критеријум профитабилности.

Са гледишта друштва за осигурање, премија је сложена и сачињена од делова различите намене: ризико премије, додатка за сигурност, додатка за покриће трошкова спровођења осигурања и додатка за профит, што се математички може исказати као:

$$BP = P + \Lambda + E + \Pi, \quad (1)$$

где је:

- BP - укупна премија,
- P - ризико премија,
- Λ - додатак за сигурност,
- E - додатак за трошкове спровођења осигурања и
- Π - додатак за профит.

Временска неподударност уговарања премије и исплате штета, као и неизвесност учесталости и интензитета штета, узрокује да се ризико премија утврђује проценом. При утврђивању ризико премије полази се од принципа еквиваленције, по коме ризико премија треба да буде довољна за плаћање очекиваних штета, по закљученим уговорима осигурања, што се може исказати као:

$$P = E(X), \quad (2)$$

при чему је:

- P - ризико премија и
- $E(X)$ - очекивани износ штета.

Утврђивање ризико премије се врши применом сложених, актуарски фундираних метода. Сваки метод утврђивања премије у неживотном осигурању, било стохастички, било традиционални детерминистички, захтева вештину и експертизу у примени, јер је одговарајућим моделом неопходно описати веома комплексне процесе штета. При одабиру метода је важно успоставити равнотежу између квалитета апроксимације очекиваних износа штета, која се добија применом одређеног метода, с једне стране и једноставности његове примене, с друге стране.

Премија се може процењивати путем *стохастичких* метода, применом теорије вероватноће, тј. коришћењем статистичке расподеле, која апроксимира ток штета. За моделирање интензитета штета се често користи нека од непрекидних расподела, нпр. *Weibull-ова*, *експоненцијална*, *Лог-нормална*, *Burr-ова*, *Pareto-ва* расподела итд. (примери ових расподела су приказани у Табели 1). Међутим, расподела вероватноће је најчешће тешко утврдива, што негативно утиче на поузданост процене премије. У случају да се изабере погрешна расподела (нпр. стварна расподела штета је *Weibull-ова*, а метод има уграђену експоненцијалну расподелу), очекивана вредност штета, а тиме и ризико премија, ће бити погрешно

утврђена. Због велике сложености, скуких софтвера и ризика грешки у одабиру статистичке расподеле, употреба стохастичких метода процене премије није била честа у прошлости. Ипак, у последње време постају све доступнији бесплатни статистички софтвери, који се користе за моделирање, статистичке тестове (нпр. *Колмогоров-Смирнов*, *Jack-Bera* и *Anderson-Darling* тест), за анализу временских серија и др, те се може очекивати да примена стохастичких метода утврђивања премије буде у порасту у будућности.

Табела 1.: Примери непрекидних расподела вероватноће

Расподела	Функција расподеле	Функција густине	
<i>Weibull-ова</i>	$F(x) = 1 - e^{-\left(\frac{x}{\theta}\right)^\tau}$	$f(x) = \frac{\tau\left(\frac{x}{\theta}\right)^{\tau-1}}{\theta} e^{-\left(\frac{x}{\theta}\right)^\tau}$	$x \geq 0, \theta > 0, \tau > 0$
<i>Експоненцијална</i>	$F(x) = 1 - e^{-\frac{x}{\theta}}$	$f(x) = \frac{1}{\theta} e^{-\frac{x}{\theta}}$	$x \geq 0, \theta > 0$
<i>Лог-нормална</i>	$F(x) = \Phi\left(\frac{\ln x - \mu}{\sigma}\right)$	$f(x) = \frac{1}{x\sigma\sqrt{2\pi}} \exp\left(-\frac{1}{2}\left(\frac{\ln x - \mu}{\sigma}\right)^2\right)$	$x > 0, \sigma > 0, \mu \in R$
<i>Burr-ова</i>	$F(x) = 1 - \left(\frac{1}{1 + \left(\frac{x}{\theta}\right)^\gamma}\right)^\alpha$	$f(x) = \frac{\alpha\gamma\left(\frac{x}{\theta}\right)^{\gamma-1}}{x\left[1 + \left(\frac{x}{\theta}\right)^\gamma\right]^{\alpha+1}}$	$x > 0, \gamma > 0, \alpha > 0$
<i>Pareto-ова</i>	$F(x) = 1 - \left(\frac{\theta}{x + \theta}\right)^\alpha$	$f(x) = \frac{\alpha\theta^\alpha}{(x + \theta)^{\alpha+1}}$	$x > 0, \theta > 0, \alpha > 0$

Извор: Klugman, S., Panjer, H., Willmot, G (2004). *Loss models -from data to decision*. John Wiley & Sons, Inc. Hoboken. стр. 627. до 643.

Као користан (основни или контролни) алат за утврђивање премије се користе *детерминистичке методе*, које се заснивају на вишегодишњим подацима о меродавним вредностима, по класама ризика ($j = 1, 2 \dots m$). Примера ради, помоћу података о меродавном броју и износу штета и меродавном броју осигураних објеката, може се утврдити износ очекиване просечне штете и очекиване учесталости штета за сваку класу ризика:

$$E(\bar{X}_j) = \frac{X_{Mj}}{N_{Mj}} \text{ и} \quad (3)$$

$$E(N_j) = \frac{N_{Mj}}{O_{Mj}}. \quad (4)$$

Где је, за класу ризика j :

- $E(\bar{X}_j)$ - очекивана просечна штета,
- X_{Mj} - меродаван износ штета,
- N_{Mj} - меродаван број штета,
- $E(N_j)$ - очекивана учесталост штета и

O_{Mj} - меродаван број осигураних објеката.²

Уважавајући принцип еквиваленције, може се утврдити ризико премија, као производ очекиване учесталости штета и очекиване просечне штете. Коришћењем формула за очекивану учесталост штета и очекивану просечну штету, ризико премија се, код осигурања интереса чија вредност није унапред утврдива, може исказати као меродаван износ штете по осигураном објекту:

$$P_j = E(X_j) = E(N_j) \cdot E(\bar{X}_j), \text{ односно:} \quad (5)$$

$$P_j = E(X_j) = \frac{N_{Mj}}{O_{Mj}} \cdot \frac{X_{Mj}}{N_{Mj}} = \frac{X_{Mj}}{O_{Mj}} = x_j. \quad (6)$$

Где је, за класу ризика j :

- P_j - ризико премија,
- $E(X_j)$ - очекивани износ штета и
- x_j - меродаван износ штете по осигураном објекту.

На неадекватност модела за утврђивање премије утиче и примена података неодговарајућег квалитета или великог броја субјективних оцена, које немају одговарајући степен кредибилитета. Уколико је присутан ризик недовољног кредибилитета података ризик неадекватности премије се може ублажити применом теорије кредибилитета, тј. корекцијом премије одговарајућим фактором кредибилитета:

$$P_j = Z \cdot x_j + (1 - Z) \cdot x, \quad (7)$$

при чему је:

Z - коефицијент кредибилитета ($0 \leq Z \leq 1$),

²Меродаван број штета у посматраном периоду је једнак разлици збира бројева решених штета у том периоду и резервисаних штета на крају тог периода и броја резервисаних штета на крају претходног периода. Меродаван износ штета у посматраном периоду је једнак разлици збира износа решених штета у посматраном периоду и резервисаних штета на крају тог периода и износа резервисаних штета на крају претходног периода. Меродаван број осигураних објеката у посматраном периоду је једнак разлици збира броја осигураних објеката у том периоду и сразмерног броја осигураних објеката на крају претходног периода и сразмерног броја осигураних објеката на крају посматраног периода.

- x_j - меродаван износ штете по осигураном објекту
класе ризика j и
 x - меродаван износ штете по осигураном објекту за
све класе ризика.

3. ДОДАТАК ЗА СИГУРНОСТ, КАО МЕРА ОБЕЗБЕЂЕЊА АДЕКВАТНОСТИ ПРЕМИЈЕ

У пракси се могу десити позитивна и негативна одступања фактичке у односу на очекивану реализацију ризика, те је потребно да техничка премија осигурања, поред ризико премије укључује и стабилизациони додатак, тј. додатак за сигурност. Не постоји јединствени математички модел за утврђивање тог додатка, али се најчешће претпоставља да је он пропорционалан или ризико премији или стандардној девијацији штета или варијанси штета. Полазећи од тих претпоставки, ризико премија увећана за додатак за сигурност, тј. техничка премија, се рачуна коришћењем линеарног модела (формула 8), модела стандардне девијације (формула 9) или модела варијансе (формула 10):

$$TP = P + \lambda_1 \cdot P = E(X) + \lambda_1 \cdot E(X) = (1 + \lambda_1) \cdot E(X), \lambda_1 > 0, \quad (8)$$

$$TP = E(X) + \lambda_2 \cdot \sigma(X), \quad \lambda_2 > 0, \quad (9)$$

$$TP = E(X) + \lambda_3 \cdot Var(X), \quad \lambda_3 > 0. \quad (10)$$

Где је:

- TP - техничка премија,
 P - ризико премија,
 $E(X)$ - очекивани износ штета,
 $\lambda_1, \lambda_2, \lambda_3$ - коефицијенти додатка за сигурност,
 $\sigma(X)$ - стандардна девијација износа штета и
 $Var(X)$ - варијанса износа штета.

И поред доприноса ових модела умањењу ризика неадекватности премије, они се ретко примењују у пракси домаћих друштава за осигурање, услед њихове сложености и недовољне домаће литературе која их обрађује. Имајући у виду важност за обезбеђење довољности премије, утврђивање додатка за сигурност ће бити приказано на примеру модела стандардне девијације. У овом примеру модела стандардне девијације користе се подаци о меродавном износу штета, меродавном броју осигураних објеката и меродавном износу штета по осигураном објекту, за сваку

појединачну годину посматраног периода ($i = 1, \dots, t$) и класу ризика ($j = 1, \dots, m$).

Како се број осигураних објеката класе ризика уобичајено разликује по годинама (што утиче на висину очекиваних износа штета), потребно је утврдити њихово учешће у укупном броју осигураних објеката те класе ризика:

$$p_{i,j} = \frac{o_{Mi,j}}{o_{Mj}} = \frac{o_{Mi,j}}{\sum_{i=1}^t o_{Mi,j}}, \quad (11)$$

где је:

- $p_{i,j}$ - учешће броја осигураних објеката класе ризика j у години i у укупном меродавном броју осигураних објеката те класе ризика (у свим годинама 1 до t),
- $o_{Mi,j}$ - број осигураних објеката класе ризика j у години i и
- o_{Mj} - укупан меродаван број осигураних објеката класе ризика j .

Коришћењем података о учешћу броја осигураних објеката класе ризика j у години i у укупном меродавном броју осигураних објеката те класе ризика и меродавном износу штета по осигураном објекту, очекивани износ штета по осигураном објекту за посматрану тарифу се рачуна по формули:

$$E(X_i) = \sum_{j=1}^m p_{i,j} \cdot x_{i,j}. \quad (12)$$

Где је:

- $E(X_i)$ - очекивани износ штета по осигураном објекту за годину i ,
- $p_{i,j}$ - учешће броја осигураних објеката класе ризика j у години i у укупном меродавном броју осигураних објеката те класе ризика (у свим годинама 1 до t) и
- $x_{i,j}$ - меродаван износ штете по осигураном објекту класе ризика j у години i .

Стандардна девијација износа штета се израчунава применом стандардне формуле за груписане податке:

$$\sigma(X_i) = \sqrt{m_{2i} - E(X_i)^2}, \quad (13)$$

при чему је:

$\sigma(X_i)$ - стандардна девијација износа штета за годину i и
 m_{2i} - вредност другог момента ($m_{2i} = \sum_{j=1}^m p_{i,j} \cdot x_{i,j}^2$).

Коришћењем података о техничкој премији осигурања, очекиваном износу штета по осигураном објекту и стандардној девијацији износа штета, могу се израчунати коефицијенти додатка за сигурност за сваку од посматраних година, применом следеће формуле:

$$\lambda_i = \frac{TP_i - E(X_i)}{\sigma(X_i)}, \quad (14)$$

при чему је:

λ_i - коефицијент додатка за сигурност за годину i и
 TP_i - техничка премија за годину i .

Вредност коефицијента додатка за сигурност, који ће бити примењен за будући обрачун премије, се може утврдити као просечна вредност коефицијента додатка за сигурност у посматраном периоду (просек свих вредности λ_i), као просечна вредност коефицијента додатка за сигурност уз искључење екстремних вредности, као вредност неког од појединачних коефицијената из претходних година, итд. Коначна висина додатка за сигурност зависи од степена пруденцијалности, односно пословне политике друштва за осигурање.

У циљу заштите ризика од недовољности премије, велику пажњу би требало посветити утврђивању актуарског метода обрачуна ризико премије и обрачуна додатка за сигурност, кроз поступак који обухвата низ фаза, од одабира потенцијалних метода, валидације метода, испитивања могућности примене других метода, коначног одабира метода и накнадне ревизије ефеката његове примене. У овом поступку значајна би била и примена стрес тестова, који се засада ретко користе у пракси друштава за осигурање. Овим тестовима могуће би било извршити симулацију кретања новчаних токова премије и штета за различита сценарија могућих будућих промена ризика. Примера ради, за ризике осигурања, у који се сврстава и ризик довољности премије, је смерницамама „*Stress Testing by Insurance Guidance Paper*“, објављеним од стране Међународне асоцијације супервизора осигурања (*International*

Organization of Insurance Supervisors - IAIS) дата препорука континуираног тестирања утицаја фактора који утичу на висину премије. Према тим смерницама, требало би тестирати зависност премије од утицаја израженог раста или пада портфолија закључених уговора осигурања, промене учесталости и интензитета штета, промене дужине развоја штета, ефеката штета екстремних вредности, промене концентрације ризика на одређеном географском подручју, промене утицаја различитих врста трошкова и др.

4. АДЕКВАТНОСТ ПОДАТАКА ЗА ОБРАЧУН ПРЕМИЈЕ

Осигурање се заснива на хомогености ризика, а у случају да изостане диференцирање премије према хомогеним групама ризика долази до ефеката премијске нестабилности и негативне селекције ризика. Да би се избегли ови ефекти, неопходно је поштовање принципа персонализације ризика, који подразумева диференцирање висине премије (по премијским групама), зависно од ризика које покрива. Притом, треба водити рачуна да свака премијска група обухвата основне факторе ризика, а да истовремено представља део портфелја осигурања за који је, са становишта расположивости квалитетних података и могућности њихове обраде, премија одредива и економски оправдана.

Грешке у процени премије могу настати због неадекватног управљања подацима који се користе у обрачуна, незаштићености података у информационом систему, њихове неблаговремене доступности, неадекватног статистичког груписања, неприлагођености основним претпоставкама методологије и др. Поред тога, грешке могу настати и у случају малог броја података, кратке временске серије података (нпр. нису се реализовале све штете), као и лошег квалитета података. Премија која је оцењена на основу оваквих, неадекватних, података може бити потцењена и даље имплицирати погрешне одлуке менаџмента, што може довести до несолвентности друштва за осигурање.

Да би се ублажили ови ризици, утврђивање премије друштва за осигурање се, у савременим условима, врши помоћу развијених информационих система и интегралне базе података, којима се обезбеђује смањење редувантности података, обезбеђује њихова компатибилност, целовитост и интегритет, као и заштита од неовлашћеног приступа. У циљу обезбеђења квалитета обрачуна премије важно је поштовање критеријума квалитета података у финансијским извештајима, прописаних од стране Одбора за међународне рачуноводствене стандарде (*International Accounting*

Standards Board - IASB), тј. обезбеђивање података који су релевантни и веродостојни (фундаменталне карактеристике података), али и благовремени, упоредиви, провериви и разумљиви (побољшавајуће карактеристике података). Релевантност информација се мери њиховим утицајем на доношење одлуке, а да би била релевантна, информација треба да има предиктивну и/или потврђујућу вредност и да буде битна, тј. да омогућава прогнозирање будућих перформанси, да потврђује утврђене чињенице и да се, уз оправдани степен очекивања, може сматрати да би сазнање о њој могло утицати на доношење одлука. Информација је веродостојна ако је потпуна, тачна (не садржи значајне грешке) и не изазива недоумице, ако је ослобођена предрасуда и верно представља оно што треба да прикаже. Да би се сматрала веродостојном, информација мора истовремено да буде верна слика одређеног економског догађаја, да даје предност суштини у односу на форму, да буде неутрална, опрезно утврђена и потпуна. Побољшавајуће квалитативне карактеристике су оне које унапређују фундаменталне квалитативне карактеристике, јер ће информације које су релевантне и веродостојне бити много корисније ако су благовремене, упоредиве, проверљиве и разумљиве.

Значајна унапређења обрачуна премије би се постигла доследном имплементацијом критеријума датих у техничким спецификацијама новог концепта *Солвентност II (QIS5 Technical Specifications)*, чија се примена планира у ЕУ. Према тим критеријумима обрачун премије би требало вршити применом интерних или екстерних података, који су једноставни за коришћење и усклађени са основним претпоставкама методологије обрачуна. Притом, обрачун премије не би требало вршити на основу података малог портфолија, из кратког периода или из периода који претходи некој значајнијој промени, чији се утицај не може адекватно измерити (нпр. измена регулативе). Такође, корекције података у обрачуну премије би биле дозвољене у изузетним случајевима, само ако би се њиховом применом постигла већа релевантност обрачунатих вредности. Коришћење екстерних података у обрачуну премије би било дозвољено само онда када друштво за осигурање не би располагало интерним подацима (нпр. за лансирање новог производа) или када не би располагало довољном серијом података, уз услов да екстерни подаци добро одражавају профил ризика друштва за осигурање. Такође, потребно би било да процењене вредности, које се користе у обрачуну премије, буду сачињене на основу релевантних података и методологије. Коначно, за агрегирање података који се користе у обрачуну премије би

потребно било успоставити критеријуме, који су претходно проверени и транспарентни.

5. ДРУГИ ФАКТОРИ КОЈИ УТИЧУ НА АДЕКВАТНОСТ ПРЕМИЈЕ

Ризик катастрофалних догађаја може негативно утицати на реалност премије осигурања, јер деформише расподелу штета коју апроксимирају егзактни подаци групације ризика у којој се реализовао катастрофални догађај. Катастрофалне догађаје карактерише висок износ штета и ниска фреквентност, те они, у односу на било коју другу реализацију ризика, проузрокују знатно веће флукуације од очекиваних вредности. Овакви догађаји нарушавају дисперзију ризика осигурања, као један од основних елемената техничке организације осигурања, јер истовремено погађају велики број објеката, узрокујући штете екстремно високих вредности. Због ових карактеристика, није могуће користити уобичајене методе процене ризика и тешко је предвидети износ премије која је довољна за покриће катастрофалних штета. Стога, процена ризика настанка катастрофалних догађаја је комплексна и користи научне моделе, чија израда захтева експертска знања и мултидисциплинарне тимове. Ипак, услед недостатка искуствених података и непознавања међусобне корелације индивидуалних ризика који се реализују приликом катастрофалних догађаја, могућност грешака у моделирању ефеката катастрофалних догађаја на висину премије је висока. Имајући то у виду, нови концепт *Солвентност II* уводи капиталне захтеве за ризике катастрофа. Тако, према резултатима студије „*EIOPA Report on the fifth Quantitative Impact Study for Solvency II*“, коју је о спровела Европска управа за осигурање и добровољне пензије (*European Insurance and Occupational Pension Authority - EIOPA*) ризик катастрофа је, уз тржишни и остале ризике осигурања, међу ризицима са најзначајнијим утицајем на висину потребног капитала друштва за осигурање. Имајући то у виду, очекује се да ће процена овог ризика бити предмет нарочите пажње будућих научних истраживања.

У остале факторе од утицаја на адекватност премије се сврставају тзв. нетехнички ризици, као што су ризик промене регулативе, ризик неусклађености ставова актуара и менаџмента друштва за осигурање и др.

Ризик промене регулативе представља ризик промене прописа којима је регулисана делатност осигурања, као и ризик измене критеријума који се примењују у судској и стручној пракси.

Ове промене обухватају увођење нових правила понашања учесника на тржишту осигурања. Уобичајено је да се ризик промене регулативе реализује као последица промене лимита накнаде штете или критеријума накнаде штета, увођења обавеза друштава за осигурање да део премије издвајају за посебне намене и сл. Поред директних ефеката на промену броја и износа штета, промена регулативе утиче и индиректно на повећање поднетих захтева за накнаду штета у судским поступцима. Овај, често психолошки изазван, ефекат има значајан утицај на раст висине накнаде осигурања, а промене су најизраженије код нематеријалних штета. Сви наведени фактори утичу на адекватност премије и потребу прилагођавања њене висине тим променама.

Ризик одобравања попушта представља ризик да ће менаџмент друштва за осигурање, у циљу освајања тржишта и/или задржавања клијената, али и у случају недовољног разумевања актуарских модела, донети одлуку о продаји услуга осигурања по премији нижој од актуарски фондиране премије. Како актуарски фондирана премија треба да буде довољна да обезбеди покриће свих трошкова услуге осигурања и одређен профит, превисоки попусти могу, путем смањења профитабилности и трошења капитала за покриће губитака, угрозити солвентност друштва за осигурање.

Стога је важно да менаџмент буде благовремено упознат са ефектима таквог снижавања премије, како би се, у случају повећане изложености ризицима, благовремено предузеле активности за јачање солвентности друштва за осигурање. Поред тога, важно је да актуарски модели утврђивања премије буду сачињени тако да њихове основе буду разумљиве менаџменту, који, имајући у виду експертске процене, али и пословну политику, доноси одлуку о лимитима ризика, начину и нивоу праћења ризика и реаговања у циљу њиховог ублажавања и превазилажења.

6. ЗАКЉУЧАК

Квалитет управљања ризицима довољности премије је од велике важности за очување солвентности друштва за осигурање. У савременим условима пословања, потребно је већу пажњу посветити изналажењу најцелисходнијих метода за ублажавање и превазилажење ризика који утичу на адекватност премије. Тестирање апликативности метода за обрачун премије, обезбеђење података вишег квалитета, унапређење моделирања ризика катастрофа, благовремено реаговање на екстерне промене и јачање комуникације између кључних служби у друштвима за осигурање су

предуслов за обрачун реалне премије осигурања, која је од круцијалне важности за обезбеђење континуитета пословања друштва за осигурање. Очекује се да нови захтеви које уводи концепт *Солвентност II*, попут захтева за проценом обавеза методом „најбоље процене“, за побољшањем квалитета података, унапређењем моделирања ефеката катастрофалних догађаја и сл. имају позитивне импликације на смањење ризика недовољности премије.

ЛИТЕРАТУРА

1. Buhlmann, H. (1970). *Mathematical Models in Risk Theory*. Sprilnger-Verlag.
2. Casualty actuarial Society. (1988). *Statement of Principles Regarding Property and Casualty Insurance Ratemaking*. Board of Directors of the CAS.
3. Daykin, C.D., Pentikainen, T., Pesonen, M. (1995). *Practical Risk Theory for Actuaries*. Chapman & Hall.
4. Вулета, Ј. (2003). Математичко-статистичке основе формирања тарифа у осигурању. *Први међународни Симпозијум из актуарства - Актуарске основе утврђивања маргине солвентности*. Удружење актуара Србије.
5. Догађић, Ј. (2007). *Магистарски рад: Проблеми утврђивања тарифа у осигурању од аутоодговорности*. Економски факултет Београд.
6. European Commission. (2011). *QIS5 Technical Specifications*. Internal Market and Services DG, Financial Institutions - Insurance and pensions.
7. European Insurance and Occupational Pensions Authority. (2011). *Report on the fifth Quantitative Impact Study (QIS5) for Solvency II*. EIOPA.
8. European Commission. (2011). *Annexes to the QIS5 Technical Specifications*. Internal Market and Services DG, Financial Institutions - Insurance and pensions.
9. International Association of Actuaries. (2002). *Report on Solvency Working Party*. Insurance Regulation Committee of IAA.
10. International Accounting Standard Board. (2010). *Концептуални оквир за финансијско извештавање*. www.mfin.gov.rs.
11. International Association of Insurance Supervisors. (2003). *Stress Testing by Insurance - Guidance Paper*. www.iaisweb.org.
12. Klugman, S., Panjer, H., Willmot, G. (2004). *Loss models - from data to decision*. John Wiley & Sons, Inc. Hoboken.

13. Кочовић, Ј. (2010). *Поузданост статистичких података као претпоставка адекватности тарифа у неживотном осигурању*. www.ekof.ac.rs.
14. Кочовић, Ј., Ракоњац - Антић, Т., Рајић, В. (2011). *Управљање актуарским ризицима при формирању тарифа у осигурању*. www.ekof.bg.ac.rs.
15. Станчић, П. (2007). Подобност финансијских извештаја као информационе основе за управљање финансијама предузећа. *Зборник радова са XXXVIII Симпозијума СРР Србије*. Савез рачуновођа и ревизора Србије.
16. Straub, E. (1988). *Non-life insurance mathematics*. Association of Swiss Actuaries.

Рад је примљен: 10.02.2015.

Рад је прихваћен за штампање: 12.03.2015.

НАДЗОР НАД ОБАВЉАЊЕМ ДЕЛАТНОСТИ ОСИГУРАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

SUPERVISION OF CONDUCT INSURANCE SERVICES IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Милица Круљ-Младеновић¹

Слађана Мушкић

Висока пословна школа струковних студија, Блаце, Србија

Сажетак: Данас је у готово свим земљама уобичајено да осигуравајуће организације буду поврнуте од стране државе једном виду потпуног надзора, који делује од њиховог оснивања до ликвидације, и то виду сталног управног надзора. Потреба да се у нашој земљи уведе ред над обављањем делатности осигурања одавно се осећала па је, Законом о осигурању имовине и лица из 1996.године, тај процес у доброј мери започет. Касније је, по угледу на решења из законодавства развијених земаља и решења садржана у праву Европске Уније, Законом о осигурању из 2004.године, надзор над обављањем делатности осигурања у Републици Србији поверен Народној банци Србије. У самом пословању осигуравајућег друштва надзор заузима централно место у свеукупном надзору над делатношћу осигурања. Сврха овог надзора јесте да се обезбеди квалитетно финансијско пословање, пре свега формирање, улагање и депоновање средстава техничких и гарантних резерви, солвентност и ликвидност у пословању, законито вођење пословних књига и одржавање маргине солвентности. Суштина надзора је у томе да ако у поступку контроле утврди да је дошло до кршења обавеза утврђених законом и другим прописима о осигурању, НБС може предузети одређене мере (од најблажих до одузимања дозволе за обављање делатности осигурања).

Кључне речи: надзор, осигурање, делатност, друштва за осигурање, мере надзора.

Abstract: Today, in almost all countries that insurance companies normally be swayed by the state once complete mind control, which operates from their inception to liquidation, and to form a permanent administrative control. The need to bring order to our country over the insurance has long been felt, however, the Law on Insurance of Property and Persons of 1996, this process has largely been started. Later, modeled on the solutions from legislation in developed countries and solutions contained in the European Union, the Insurance Act of 2004, supervision of the insurance business in the Republic of Serbia has been entrusted to the National Bank of Serbia. In the business of insurance company supervision occupies a central place in the overall supervision of the activities of insurance. The purpose of monitoring is to provide high quality financial management, primarily forming, investing and depositing of technical and guarantee reserve, solvency and liquidity in the business, legal bookkeeping and maintaining solvency margin. The essence of control is that if the control procedure determines that there has been a breach of the obligations established by law and other regulations on insurance, NBS may take certain measures (from the least to the revocation of a license to conduct insurance business).

¹ kruljm@yahoo.com

Keywords: *supervision, insurance, business, insurance, supervision measures.*

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Специфичности делатности осигурања захтевају посебан вид надзора над радом привредних субјеката који се овом делатношћу баве. У већини земаља овај надзор се остварује кроз контролу коју врше државни органи (Ненадић, 2000, стр. 739). Земље ЕУ усвојиле су више Директива којима се, директно или индиректно, уређује надзор над обављањем делатности осигурања². Као резултат вишедеценијског настојања за усклађивањем националних прописа створено је јединствено тржиште услуга осигурања које почива на јединственом систему издавања дозвола заснованом на јасним и прецизним критеријумима које осигуравајуће друштво мора да задовољи да би могло да почне са радом и на јединственом систему државног надзора над осигуравајућим друштвима (Газивода, 2005, стр.632). По угледу на законодавства у упоредном праву, и у настојању да се наше право осигурања усагласи са правом осигурања ЕУ, наш Закон о осигурању ("Сл. гласник РС" 116/2013, у даљем тексту ЗОС) знатан део својих одредби (укупно 66) посвећује државном надзору над обављањем делатности осигурања. Надзор је поверен Народној банци Србије (у даљем тексту НБС). Надзор се протеже кроз читаво време обављања делатности осигурања, па и пре тога кроз давање дозволе за обављање делатности осигурања и кроз оцењивање не само законитости већ и целисходности оснивања друштва за осигурање са предвиђеним строгим мерама одузимања дозволе за рад друштву које се бави пословима осигурања, односно пословима непосредно повезаним са осигурањем, у случају непоштовања прописаних правила понашања.

Као аргументи за државну контролу оснивања и пословања организација за осигурање истичу се чињенице: да је то потребно ради заштите интереса корисника осигурања, тј. осигураника; да је корисно и за саме осигураваче (елиминисање нелојалне конкуренције и обезбеђење рентабилитета); да је у интересу државе (опширније видети: Шулејић и сар., 1996, стр. 210-211). Сврха државне контроле је, дакле, да се у обављању делатности осигурања

² Све ове директиве сврставају се у "три генерације", при чему сваку генерацију чине по две директиве и то једна која се односи на неживотно осигурање (осигурање имовине) и друга која се односи на животно осигурање (осигурање лица). Кључна карактеристика је да је, за обављање делатности осигурања имовине и лица на територији Заједнице, уведен јединствен систем издавања дозволе и обављања контроле делатности осигурања.

обезбеди поштовање законитости, обезбеђење солвентности и ликвидности друштва за осигурање, очување равноправности уговорних страна, забрана елемената коцке и опкладе, обезбеђење лојалне конкуренције између осигуравајућих друштава и сл. (Илијић, 2002, стр. 52).

Свеукупно посматрано, ЗОС предвиђа надзор над обављањем делатности осигурања који се састоји из: надзора од стране НБС као државног органа; надзора који се остварује кроз интерну ревизију; надзора од стране надзорног одбора као обавезног органа друштва за осигурање; надзора кроз рад актуара (обавеза друштава која се баве пословима директног осигурања да обезбеде актуара, учешће актуара у оцењивању годишњег обрачуна резултата пословања и сл); посебног надзора над пословањем друштава за осигурање која се баве пословима осигурања од аутоодговорности; обавезне ревизије годишњег резултата пословања друштва за осигурање (обавезе друштава за осигурање да закључе уговор о ревизији својих рачуноводствених извештаја).

1. УЛОГА НБС У ДЕЛАТНОСТИ ОСИГУРАЊА

У земљама у којима је делатност осигурања развијена, различито је уређено питање органа надлежног за обављање надзора над делатношћу осигурања. Надзор је углавном поверен министарству финансија и то кроз образовање посебног органа при министарству - уред, агенција, дирекција, сектор, управа и сл. (Ненадић, 2001, стр. 652). У овим земљама се, међутим, поред државног органа који врши надзор над делатношћу осигурања, образују и одговарајућа саветодавна, односно експертска тела за област осигурања. Саветодавна тела образују се од стручњака из области осигурања, министарства финансија, представника осигураника и сл. Ова тела такође образује министарство финансија, или други државни орган у чију је надлежност стављан надзор над обављањем делатности осигурања. За разлику од државног органа, саветодавна тела дају стручна мишљења о најважнијим питањима из области осигурања, као што су доношење прописа, тарифа и других аката из области осигурања (Шулејић, 1996, стр. 116).

Потреба да се у нашој земљи уведе ред над обављањем делатности осигурања одавно се осећала па је, Законом о осигурању имовине и лица из 1996. године ("Сл. лист СРЈ" 30/96, у даљем тексту ЗОИЛ) тај процес у доброј мери већ започет. Међутим, усвајањем Уставне повеље Државне заједнице Србија и Црна Гора ("Сл. лист СЦГ" 1/2003, у даљем тексту Уставна повеља) и Уставног

Закона за спровођење Уставне повеље државне заједнице Србија и Црна Гора, где је чланом 16. став 1. тачка 3. предвиђено да ступањем на снагу уставне повеље престаје да ради Савезно министарство финансија у чију је надлежност спадала делатност осигурања, законодавна надлежност из области осигурања стављена је у надлежност држава чланица. Но и пре тога Црна Гора је донела Уредбу о осигурању имовине и лица "Сл. лист РЦГ", бр. 42/2000, којом је предвиђено да се ЗОИЛ из 1996. године примењује на територији Црне Горе као привремено решење. Законодавна активност на доношењу новог Закона о осигурању била је интензивна и у Србији. Наиме, већ у мају 2003. године Министарство финансија и економије РС објавило је верзију Нацрта Закона о осигурању. Ова верзија у суштини је била верзија Нацрта, коју је ово министарство преузело од бившег Савезног министарства за финансије (које је раније већ било започело рад на доношењу новог Закона о осигурању). У оба ова Нацрта (бившег Савезног Министарства за финансије и Министарства финансија и економије РС) као орган надлежан за обављање надзора над делатношћу осигурања била је предвиђена **Дирекција за надзор као државни орган**. После ова два Нацрта, крајем октобра 2003. године, Министарство финансија и економије објавило је трећи Нацрт закона о осигурању у коме се као орган надлежан за обављање надзора над делатношћу осигурања предвиђа **Агенција за надзор, као јавна служба**. Ови предлози закона нису усвојени од тадашње Владе РС, нити су ти предлози достављени Скупштини Србије (Стевановић, 2003, стр. 18-20).

Након парламентарних избора од 28. децембра 2003. године, у програму рада Владе Републике Србије публикованом у медијима, међу финансијским законима кључно место заузима Закон о осигурању. Као резултат таквог опредељења, већ у мају 2004. године, Скупштина РС усвојила је Закон о осигурању. По угледу на решења из законодавства развијених земаља и решења садржана у праву Европске уније, наш законодавац се определио да надзор над обављањем делатности осигурања стави у надлежност Народне Банке Србије. Такође, у образложењу Предлога Закона о осигурању било је наведено да решење да НБС врши надзор над обављањем делатности осигурања први корак ка успостављању будуће интегрисане супервизије целог финансијског сектора (Мркшић и сар., 2007, стр.107).

Тако је Законом о осигурању из 2004. године, НБС је добила широка овлашћења у погледу надзора над обављањем делатности осигурања. Субјекти надзора су сва правна лица која се, директно

или индиректно, баве делатношћу осигурања и то: друштва за осигурање, друштва за посредовање и заступање у осигурању, агенције за пружање других услуга у осигурању, предузећа и друга правна лица која имају посебне организационе делове за пружање других услуга у осигурању, као и правна лица повезана, кроз учешће у капиталу или управљању, са друштвима која обављају делатност осигурања.

Надлежност НБС установљена је чланом 18. ЗОС. Надзор тече од момента оснивања друштва за осигурање када се оцењује не само испуњеност законом прописаних услова за добијање дозволе, већ и **целисходност** оснивања друштва за осигурање (члан 41. став 2. ЗОС), па током пословања друштва за осигурање и у ситуацијама статусних промена, промена облика организовања и престанка друштва за осигурање.

Према томе, надзор над обављањем делатности осигурања који спроводи НБС као државни орган може се посматрати кроз три фазе:

- у фази оснивања - кроз прописивање услова и оцењивање целисходности за оснивање друштва за осигурање и кроз давање сагласности на избор лица која ће обављати функцију управе и надзорног одбора друштва за осигурање;
- у току пословања - кроз контролу тарифа осигурања, закључених уговора, обавезе очувања одређених фондова, обавезе подношења извештаја о пословању, повлачење дате сагласности на избор лица која обављају функције члана управе и надзорног одбора и сл;
- у току престанка друштва за осигурање - кроз давање дозволе за статусне промене и промене облика друштва за осигурање, односно повлачење дозволе за рад, одређивање стечајног управника у случају стечаја друштва за осигурање и сл.

Иако се надзор над пословањем организација за осигурање спроводи од стране већег броја субјеката, највећи значај има надзор који спроводи НБС као државни орган, па ће о њему и бити речи у овом раду.

1.1. НАДЗОР У МОМЕНТУ ОСНИВАЊА ДРУШТВА ЗА ОСИГУРАЊЕ

Осигурање данас има велики значај за разне субјекте: осигуранике, трећа лица, за привреду једне земље, али је то и делатност од друштвеног интереса (Шулејић, 2005, стр. 15). Значај делатности осигурања за све ове субјекте произилази из његове

улоге, а то је заштита лица и имовине од бројних и различитих ризика који им прете. Да би се улога осигурања и остварила потребно је да друштва за осигурање своју делатност обављају континуирано и на начин да буду у могућности да накнаду из осигурања пруже увек када се оствари ризик преузет уговором о осигурању. Потребно је, дакле да корисник осигурања када га задеси осигурани случај, не буде изложен и додатном ризику у виду неспособности његовог осигуравајућег друштва да му пружи заштиту (Ненадић, 2002, стр.30). Управо из тих разлога се већ у моменту подношења захтева за оснивање друштва за осигурање захтева испуњење читавог низа посебних услова. Кључну улогу у томе има држава која преко надлежног органа (НБС) обезбеђује да се дозвола за оснивање друштва за осигурање може добити само уколико оснивачи испуњавају посебне услове прописане законом.

а/ Оцена испуњености услова и целисходности оснивања друштва за осигурање

Услови за оснивање друштва за осигурање прописани су одредбама чл. 28.-42. ЗОС, као прописом *lex specialis* у односу на Закон о привредним друштвима (у даљем тексту ЗОПД). Међутим, пошто је ЗОС (члан 20. став 1.) прописано да се на оснивање друштва за осигурање примењују општа правила којима се уређује правни положај предузећа, значи да се правила из ЗОПД која се односе на поступак оснивања друштва за обављање других делатности, примењују и на оснивање друштва за осигурање. Та правила односе се на садржину акта о оснивању, поступак оснивања, упис друштва у регистар привредних субјеката, надлежности органа управљања друштва за осигурање и др.

У погледу посебних услова за оснивање акционарског друштва за осигурање, специфичност ЗОС у односу на ЗОПД огледа се у броју лица која могу основати акционарско друштво за осигурање (према чл. 26. став 1. акционарско друштво за осигурање могу основати најмање два правна, односно физичка лица, па према томе, акционарско друштво за осигурање не може бити једночлано), најнижем износу новчаног дела основног капитала који се мора обезбедити приликом оснивања друштва за осигурање³, забрани

³ Та средства морају бити у следећим износима: 1) за послове животног осигурања (осигурања лица): за послове животног осигурања, осим добровољног пензијског осигурања 2000.000; за послове добровољног пензијског осигурања 3000.000; за послове свих врста животног осигурања 4000.000; 2) за послове неживотних осигурања (осигурања имовине): за послове осигурања од незгоде и

узајамног учешћа у капиталу друштава која се баве пословима осигурања или пословима непосредно повезаним са пословима осигурања, прибављању сагласности за стицање акција којима се стиче квалификовано учешће неког лица у акционарском друштву за осигурање, прибављању сагласности за избор лица за чланове управе и надзорни одбор друштва за осигурање, као и у добијању дозволе за оснивање акционарског друштва за осигурање од стране НБС, која је овлашћена да цени не само законитост већ и целисходност оснивања акционарског друштва за осигурање.

Дакле, улога НБС у оцењивању испуњености услова за оснивање друштва за осигурање је одлучујућа јер ће НБС издати дозволу за оснивање друштва за осигурање само ако утврди да су испуњени законом прописани услови и ако оцени да је **целисходно** оснивање друштва за осигурање.

б/ Оцена испуњености услова у погледу узајамног учешћа и квалификованог учешћа у капиталу и у управљању друштва за осигурање

Да би се улога осигурања у пракси и остварила, а пре свега да би се заштитили интереси осигураника, законодавства у развијеним земљама посебну пажњу посвећују сукобу интереса одређених лица, али и спречавању да се кроз учешће, или квалификовано учешће, у капиталу друштва за осигурање наруше основна начела осигурања. То се постиже ограничавањем учешћа, односно квалификованог учешћа у капиталу и у управљању осигуравајућих друштава. Овакав вид надзора у упоредном праву означава се као структурални, односно надзор над статусом и стањем акцијског капитала друштва за осигурање. Овакво решење усваја и наш ЗОС прописујући одређена ограничења у погледу учешћа и квалификованог учешћа у капиталу акционарског друштва за осигурање, повезаних лица као и услова за давање и одузимању дате сагласности за стицање квалификованог учешћа у капиталу акционарског друштва.

Суштина је да, према члану 31. ЗОС, акционарска друштва која се баве пословима директног осигурања (закључивањем уговора о осигурању, саосигурању и реосигурању), пословима непосредно повезаним са пословима осигурања (посредовањем, заступањем или

добровољног здравственог осигурања 1.000.000; за послове осигурања моторних возила-каска, шинска возила-каска и обавезно осигурање од одговорности у саобраћају 2.500.000; за послове осталог осигурања имовине, остала осигурања од одговорности и друге врсте неживотних осигурања 2000.000; за послове свих врста неживотног осигурања 4.500.000; 3) за послове реосигурања 4.500.000 евра.

пружањем других услуга у осигурању) као и друга правна лица која имају посебно организован део за пружање других услуга у осигурању, не могу имати узајамно учешће у капиталу акционарског друштва за осигурање, нити учешће у праву гласа.

У циљу онемогућавања различитих тумачења када једно лице има учешће, односно квалификовано учешће у капиталу у другом лицу, као и која се лица сматрају повезаним лицима, ЗОС у члану 30. прописује да једно лице има учешће у капиталу у другом лицу ако је, посредно или непосредно, ималац акција, односно других права, на основу којих стиче до 10% учешћа у капиталу другог лица или учешћа у праву гласа у другом лицу. Квалификовано учешће једног лица у другом лицу постоји онда када је једно лице посредно или непосредно ималац акција, односно других права на основу којих стиче више од 10% учешћа у капиталу другог лица или учешћа у праву гласа у другом лицу.

Повезаним лицима у смислу закона сматрају се лица која су повезана управљањем, капиталом или на други начин, ради постизања заједничких пословних циљева, тако да пословање, односно резултати једног лица могу битно утицати на пословање другог лица. Повезаним лицима сматрају се лица која су међусобно повезана: као чланови породице (брачни друг, односно лице са којим живи у ванбрачној заједници, деца, односно усвојеници, сродници до трећег степена сродства, укључујући и сродство по тазбини, лица која немају пословну способност а стављена су под старатељство тог лица).

И у погледу оцене испуњености наведених услова НБС има кључну улогу јер може одбити захтев за добијање сагласности за стицање квалификованог учешћа у капиталу, односно у праву гласа друштва за осигурање, а може и одузети дату сагласност ако се накнадно утврди да је сагласност дата на основу нетачних података или се стекну услови због којих, да су постојали у време давања сагласности, сагласност не би била дата.

ц/ Прописивање посебних услова и ограничења за избор лица за чланове управе и надзорни одбор друштва за осигурање

Контрола идентитета менаџмента, односно органа управљања у осигуравајућим друштвима одавно је присутна у законодавствима развијених земаља. Циљ ове контроле је провера поверења и обезбеђење доброг угледа физичких лица која се предлажу у органе и тела компанија. Постоје велике разлике међу законодавствима неких земаља у погледу услова које чланови управе осигуравајућег

друштва морају да испуне тако у Немачкој, чланови управа осигуравајућих друштава морају да испуне следеће услове: да уживају добар углед; да су стручно оспособљена; да поседују управљачке способности, док по чешком законодавству, уз захтев за издавање дозволе за рад, морају се поднети одговарајући докази о испуњености услова који се тичу чланова управе, као што су: добар углед, власништво над акцијским капиталом, школска спрема, професионално искуство, и др. На Кипру се за члана управе осигуравача тражи да има посебно знање, затим да има искуство у финансијској области, као и да није осуђиван за одређено кривично дело и да је држављанин Кипра, док се нпр. у Словенији тражи да члан управе осигуравача има задовољавајућа теоријска и практична знања за вођење послова осигурања, затим најмање 4 године радног искуства у вођењу послова осигурања или других сличних послова, као и да није правоснажно безусловно осуђен казном затвора од више од 3 месеца која још није укинута, док се у Бугарској се тражи да има универзитетску диплому, затим, најмање 3 године радног искуства у осигурању или на управљачком положају у банци или било којој другој финансијској институцији, односно, као предвача у области права или економије, као и да није осуђиван за кривично дело које је извршио са намером, да није изгубио пословну способност и да није био члан извршног или контролног органа у предузећу против којег је покренут стечајни поступак (опширније видети: Чоловић, 2010, стр. 83-84).

Иначе, контрола се спроводи кроз ограничење учешћа у органима управљања у више компанија, проверу да ли су лица која се предлажу за управу била запослена у осигуравајућим компанијама над којима је спроведен поступак стечаја у последњих неколико година, као и захтев да та лица поседују одређену школску спрему и професионално искуство (Ненадић, 2002, стр. 35). ЗОПД садржи неколико одредби које се односе на ограничења у избору лица за чланове управе и надзорни одбор акционарског друштва, као и забрану конкуренције између друштва и чланова друштва. Надовезујући се на решења из ЗОПД, али и усвајајући решења из прописа о осигурању из упоредног права, ЗОС прописује и додатне услове и поступак избора лица која чине управу и надзорни одбор друштва за осигурање.

Тако већ у моменту подношења захтева за добијање дозволе за обављање делатности осигурања, оснивачи морају приложити доказ да лица која су предложена за чланове управе и надзорни одбор испуњавају услове прописане законом и посебним

подзаконским актом⁴ у погледу школске спреме и професионалног искуства; доказ да та лица нису била у последње три године чланови управе, надзорног одбора или лица са посебним овлашћењима у правном лицу над којим је спроведен поступак ликвидације, односно стечаја; доказ да та лица нису била осуђивана на безусловну казну затвора дужу од три месеца; доказ надлежног органа управе да су измирила пореске обавеза. Поред тога, ЗОС уводи новину и у погледу поступка избора чланова управе и надзорног одбора друштва за осигурање. Наиме, према ЗОС, оснивачи у моменту оснивања друштва за осигурање, подносе захтев НБС за добијање сагласности на предлог одлуке о избору чланова управе и надзорног одбора друштва. Последица избора ових лица без сагласности НБС је ништавост одлука о избору. Дакле, за разлику од ЗОПД који усваја принцип дерегулације и препушта избор чланова органа акционарског друштва, ЗОС врло детаљно уређује услове које морају испуњавати лица предложена за чланове органа управљања друштва за осигурање, а о озбиљности прописаних критеријума прописаних довољно говори чињеница да, поред поменутих услова, кандидат за директора друштва за осигурање треба да достави и свој програм пословања друштвом (Томић, Петровић-Томић, 2009, стр.196).

Сагласност на одлуку о избору чланова управе и надзорног одбора може се одузети уколико се накнадно утврди да је сагласност дата на основу нетачних података, затим ако лице које је изабрано за члана управе или надзорни одбор престане да испуњава услове прописане за његов избор, као и уколико члан управе или надзорног одбора у обављању своје функције не поступа у складу са обавезама члана управе, односно надзорног одбора.

НБС има значајну улогу и у погледу могућности разрешења чланова управе и надзорног одбора друштва за осигурање. Наиме, НБС може наложити акционарском друштву за осигурање да разреши дужности члана, односно чланове управе и надзорног одбора друштва за осигурање и именује новог члана, односно чланове, ако друштво не поступи у складу са налогом за отклањање утврђених незаконитости и неправилности у раду, затим уколико управа друштва не спроводи мере надзора прописане законом или ако друштво не поступи у складу са обавезом благовременог обавештавања НБС и после писменог упозорења, или ако на било

⁴ Посебни услови прописани су Одлуком о ближим условима које треба да испуне лица из члана 39. ЗОС и начину доказивања испуњености тих услова, као и потребној организационој, кадровској и техничкој оспособљености акционарског друштва за осигурање, "Сл. гласник РС" 86/2004).

који начин омета вршење надзора у друштву за осигурање (чл. 49. став 2. ЗОС).

1.2. НАДЗОР У ТОКУ ПОСЛОВАЊА ДРУШТВА ЗА ОСИГУРАЊЕ

У самом пословању осигуравајућег друштва надзор заузима централно место у свеукупном надзору над делатношћу осигурања. Сврха овог надзора јесте да се обезбеди квалитетно финансијско пословање, пре свега формирање, улагање и депоновање средстава техничких и гарантних резерви, солвентност и ликвидност у пословању, законито вођење пословних књига и одржавање маргине солвентности. У упоредном праву овакав вид надзора означава се као пруденцијални надзор над пословањем компанија за осигурање.

Предмет надзора је целокупно пословање друштва за осигурање где се утврђује: да ли се делатност обавља у складу са издатом дозволом; да ли су општа акта усклађена са прописима који уређују осигурање; да ли друштво обавља делатност осигурања по прописима о осигурању; да ли се средства пласирају и резерве одржавају у складу са законом; да ли се преузете обавезе извршавају у складу са одредбама из уговора о осигурању; да ли се књиговодствене и друге исправе састављају у складу са законом и да ли се књиговодство води у складу са законом; да ли се спроводе мере које је наложила НБС; да ли се интерна ревизија спроводи на начин прописан ЗОС; да ли су испуњени законом прописани услови за осниваче тј. лица која имају учешће и квалификовано учешће у друштву, као и лица која обављају функцију управе и надзорног одбора друштва; да ли постоје кадровски и технички услови за обављање делатности осигурања; да ли се трошкови провизије за посредовање и заступање у осигурању одобравају у складу са законом; да ли се политика реосигурања и саосигурања спроводи у складу са законом; да ли се трошкови за чланове управе и надзорног одбора исплаћују у складу са законом (члан 149. ЗОС).

Надзор у току пословања НБС спроводи директно и индиректно. Директни надзор спроводи се преко инспектора осигурања који на лицу места утврђује да ли правно лице обавља делатност у складу са прописима о осигурању. У извршавању контроле, инспектор осигурања, према члану 153. ЗОС, има право: увида у сва општа акта, акта пословне политике, у пословне књиге и друга акта друштва, у документацију и податке који се односе на пословање друштва; затим право да захтева од чланова управе, надзорног одбора и интерног ревизора да пружи информације и

објашњења у оквиру својих надлежности; да привремено одузме исправе и предмете ако утврди да су употребљени, односно намењени за извршење кривичног дела, привредног преступа или прекршаја.

Индиректни надзор спроводи се путем достављања извештаја и података НБС од стране друштва за осигурање и то: годишњег извештаја о резултатима пословања са мишљењем овлашћеног актуара и надзорног одбора, са образложењем; извештаја о обављеној ревизији са коментаром од стране скупштине друштва и надзорног одбора; извештаја о спровођењу саосигурања и реосигурања; пословног плана, статута и других аката друштва; обавештења о промени структуре капитала друштва; података о сазивању скупштине и записника седница скупштине.

Наведене податке друштво за осигурање дужно је да достави у року од 15 дана од дана њиховог усвајања, односно најкасније до 30 априла текуће године за претходну годину. Поред тога, у члану 157. ЗОС истиче се, да је друштво за осигурање дужно да тромесечно обавештава НБС о неким чињеницама као што су: структура капитала, спроведено саосигурање и реосигурање, висина и структура остварених премија, број и висина пријављених штета и штета у спору, са мишљењем овлашћеног актуара, техничким резервама и депоновањем, односно улагањем средстава техничких резерви, ликвидности друштва, гарантној резерви и депоновањем средстава гарантне резерве, маргини солвентности, са мишљењем овлашћеног актуара и др.

- Мере које НБС може предузети у поступку контроле

Суштина надзора је у томе да ако у поступку контроле утврди да је дошло до кршења обавеза утврђених законом и другим прописима о осигурању, НБС може предузети одређене мере. Те мере су различите и оне су рангиране тако да се полази од најблажих - као што је налог да се отклоне неправилности и незаконитости у раду, до одузимања дозволе за обављање делатности осигурања.

а/ Мере за отклањање на законитости и неправилности. -Мере за отклањање незаконитости и неправилности у пословању могу се изрећи друштву за осигурање код кога се утврди да: је престало да испуњава неки од услова прописаних за обављање делатности осигурања; обавља делатности које по ЗОС не може обављати; поступа супротно прописима о вођењу пословних книга, интерној ревизији или финансијским извештајима; не обавештава НБС о чињеницама прописаним ЗОС; члан управе друштва или надзорног

одбора не испуњава услове прописане ЗОС и ЗОПД; поступа супротно ЗОС; према осигураницима и корисницима осигурања понаша се противно правилима струке, добрим пословим обичајима и пословном моралу (чл. 162 ЗОС).

Решењем којим су утврђене незаконитости и неправилности одређује се рок за отклањање истих мера. Друштво за осигурање је дужно да у остављеном року поступи по решењу и о томе обавести НБС. Уколико наложене мере не буду отклоњене у остављеном року НБС предузима друге по друштво неповољније мере.

б/ Мере због непоступања у складу са правилима о управљању ризиком. - Примена правила о управљању ризиком од подједнаког је значаја како за осигураваче тако и за осигуранике. Друштво за осигурање које се не придржава правила о управљању ризиком може угрозити сопствену солвентност и тиме довести себе до немогућности да испуни своје обавезе из уговора о осигурању. Зато се поштовању ових правила посвећује посебна пажња. Уколико се у поступку контроле утврди да друштво за осигурање не поступа у складу са правилима о управљању ризиком, у складу са чл. 164. став 1. ЗОС, друштву за осигурање наложиће се да обезбеди: реосигурање и саосигурање изнад максималног самопридржаја; плаћање штета, уговорених сума осигурања и извршење других обавеза које настају по основу осигурања; основни капитал у приписаној висини; прописане техничке и гарантну резерву; ликвидност друштва; депоновање и улагање средстава гарантне и техничких резерви у складу са ЗОС; маргину солвентности.

Поред наведених мера друштву за осигурање може се: забранити закључивање уговора о осигурању или проширивање већ преузетих обавеза; наложити раскид уговора о осигурању, уговора о посредовању, односно заступању, ако би њихово даље опстајање нанело штету друштву; ограничити висина ризика које може преузимати у осигурање; забранити вршење исплате одређених износа; забранити закључивање послова са појединим акционарима, члановима управе, надзорног одбора и повезаним лицима; наложити именовање саветника за област у којој су утврђене неправилности; наложити наплата потраживања; наложити ажурирање пословних књига, попис имовине и обавеза и усаглашавање потраживања и обавеза; наложити побољшање организације и обављања интерне ревизије; наложити предузимање других мера у складу са законом (чл. 164. став 2. ЗОС).

Решењем којим се налаже отклањање утврђених неправилности оставља се рок у коме се наложене мере морају

спровести. Друштво за осигурање дужно је да наложене мере отклони у остављеном року и о томе обавести НБС.

ц/ Пренос портфеља осигурања на друго друштво за осигурање. -Уколико раније предузете мере нису дале резултат, НБС може, према друштву за осигурање код кога се утврде незаконитости и неправилности које могу да угрозе или угрожавају способност друштва да испуни обавезе настале из обављања делатности осигурања, предузети меру преноса портфеља осигурања на друго друштво за осигурање (Ненадић, 2002, стр. 35).

Портфељ се може пренети на једно или више друштава за осигурање која имају дозволу за обављање делатности осигурања које се преноси. За пренос портфеља осигурања на друго друштво потребна је сагласност друштва за осигурање на које се пренос врши (Славнић, 1996, стр. 594). Пренос се врши уговором о преносу који мора да садржи: врсту и висину техничких резерви које се заједно са портфељом преносе, као и рок у оквиру којег се пренос портфеља мора извршити; списак уговора о осигурању по појединим врстама осигурања, који су предмет преноса, са општим условима за та осигурања; образложене разлоге за пренос портфеља; извештај о финансијском плану за друштво које преноси портфељ; мишљење овлашћеног актуара на пренос портфеља.

д/Преузимање контроле над пословањем друштва за осигурање - увођење ванредне управе. -Преузимање контроле над пословањем друштва за осигурање прилично је оштра мера и НБС је може предузети уколико у поступку непосредне или посредне контроле оцени да: друштво није извршило своје обавезе из уговора о осигурању или неће бити у могућности да те обавезе изврши о њиховој доспелости; средства друштва нису довољна да обезбеде уговорену заштиту осигураницима или повериоцима друштва; имовина, или део имовине који је приказан у пословним књигама није на прописан начин процењен и приказан; је капитал друштва на таквом нивоу, или му вредност опада да може имати штетне последице по осигуранике или повериоце друштва; је друштво неправилно или незаконито приказало резултат пословања; друштво не поступа по изреченим мерама НБС (члан 166. ЗОС). Решењем о преузимању контроле одређује се лице (ванредни управник) које преузима пословање над друштвом за осигурање, као и време трајања контроле над пословањем друштва. Именовањем ванредне управе друштва за осигурање, престају овлашћења "редовне" управе друштва за осигурање. Ванредна управа друштва за осигурање уписује се у регистар привредних субјеката.

Ванредна управа друштва за осигурање уз сагласност НБС доноси одлуке које су биле у надлежности “редовне” управе друштва за осигурање. Ванредна управа је дужна да најмање свака три месеца доставља извештај НБС о финансијском стању и условима пословања друштва за осигурање. У року од девет месеци од дана именовања, ванредна управа је дужна да достави НБС извештај са оценом о економској стабилности друштва за осигурање и могућностима за његово даље пословање. НБС може, уколико на основу извештаја ванредне управе оцени да је ради обезбеђења маргине солвентности, или ради отклањања узрока неликвидности или несолвентности друштва, неопходно повећати основни капитал - да наложи ванредној управи да сазове скупштину акционара и предложи јој доношење одлуке о повећању основног капитала. У том случају ради се о сазивању специјалне скупштине акционарског друштва (Павић, 2001, стр. 85)

Према члану 172. ЗОС ванредна управа друштва за осигурање престаје уручењем решења НБС о укидању ванредне управе; истеком периода за који је именована (тај рок може бити до 12 месеци); доношењем решења о покретању поступка ликвидације, односно стечаја, над друштвом за осигурање у коме је била уведена ванредна управа.

е/ Одузимање дозволе за обављање делатности осигурања. - Одузимање дозволе за обављање делатности осигурања најтежа је мера која се може изрећи друштву за осигурање. Одузимањем дозволе за рад друштво за осигурање губи могућност да даље обавља делатност осигурања. Разлози за одузимање дозволе сврстани су у две групе. У прву групу разлога таксативно су набројани случајеви када се друштву за осигурање може одузети дозвола за обављање делатности осигурања, у другу групу спадају случајеви када ће се дозвола за обављање делатности осигурања одузети. Практична разлика између ситуације када се друштву **може** одузети дозвола за рад и ситуације када **ће се дозвола одузети** јесте у томе што у првом случају надлежни орган може изрећи и неку блажу меру, уколико оцени да се на тај начин могу отклонити неправилности, док у другом случају таква могућност не постоји. Одузимање дозволе за рад не ослобађа друштво за осигурање обавеза које произилазе по основу већ закључених уговора о осигурању. Доношењем решења о одузимању дозволе за обављање послова осигурања, НБС истовремено покреће поступак ликвидације, односно стечаја друштва за осигурање. Према одредби члана 176. ЗОС, решењем о одузимању дозволе за обављање послова осигурања, одређује се и

мера забране располагања имовином друштва за осигурање до отварања поступка ликвидације, односно стечаја.

ф/ Изрицање привремене мере. -Уколико се у поступку контроле утврди да је то неопходно ради заштите интереса осигураника и других корисника осигурања или ради извршења решења о одузимању дозволе за обављање послова осигурања, према друштву за осигурање, према одредби чл. 178. став1., може се изрећи привремена мера којом се друштву за осигурање налаже: забрана закључивања нових уговора о осигурању и проширивање обавеза из већ закључених уговора о осигурању; забрана располагања својом имовином без сагласности НБС; забрана спровођења одлука управног одбора и скупштине друштва без сагласности НБС. Решење о одређивању привремене мере мора садржати разлоге за њено увођење и рок трајања привремене мере. Привремена мера, у складу са чл. 178 ст. 2., може трајати најдуже шест месеци од дана изрицања.

г/ Мере према члановима управе и надзорног одбора друштва за осигурање. -Управа друштва и надзорни одбор имају посебну улогу у друштвима за осигурање. Управи друштва и надзорном одбору припада право на накнаду за свој рад (Радоњић, 1996, стр. 123). Из тог права произилазе и обавезе, али и одговорност. Поред тога, што се на рад и одговорност чланова управе и надзорног одбора примењују општа правила из ЗОПД, одредбама ЗОС (чл.179.) предвиђена су и посебна овлашћења НБС према члановима управе и надзорног одбора, лицима са посебним овлашћењима али и квалификованим имаоцима акција у друштву за осигурање. То је новина у нашем праву осигурања. Наиме, намера законодавца је да се тиме изврши појачана контрола над радом и понашањем свих оних лица чијим функцијама или учешћем у капиталу могу настати штетне последице по осигуранике, кориснике осигурања и друштвену заједницу.

Полазећи од те чињенице ЗОС предвиђа да НБС (ако се у поступку вршења надзора утврди да члан управе или надзорног одбора, лице са посебним овлашћењима и квалификовани ималац намерно или више пута не поступа у складу са законом и општим актима и тиме проузрокује материјалну штету или прибави противправну имовинску корист или предузме радњу која представља лошу пословну праксу и ако настави са таквим радњама и после писменог упозорења од стране НБС) може предложити друштву за осигурање предузимање неких од мера као што су: разрешење, односно престанак радног односа, лица које се тако понаша; забрану обављања послова осигурања до доношења коначне

одлуке надлежног органа; забрану лицу да користи право гласа везано за акције друштва за осигурање; да друштво за осигурање од таквог лица захтева накнаду штете проузроковане противправним радњама⁵. Последице по лице коме је изречена нека од наведених мера су значајне. То лице, према члану 179. став 3. ЗОС не може бити члан управе, односно надзорног одбора, нити може учествовати у делатности повезаног лица са друштвом за осигурање за време од пет година од дана изрицања мере.

Све мере које се у поступку вршења надзора могу изрећи према друштву за осигурање, сходно члану 180. ЗОС, примењују се и на друштва за посредовање и заступање у осигурању, агенције за пружање других услуга у осигурању, предузећа и друга правна лица која имају посебно организован део за пружање других услуга у осигурању, као и на правна лица која послове посредовања и заступања у осигурању обављају на основу ЗОО.

1.3. НАДЗОР У ФАЗИ СТАТУСНИХ ПРОМЕНА, ПРОМЕНИ ОБЛИКА И ПРЕСТАНКА ДРУШТВА ЗА ОСИГУРАЊЕ

Свако привредно друштво, па и друштво за осигурање, оснива се у одређеној форми. Ту правну форму привредни субјект може променити и то из различитих разлога и на различите начине (опширније видети: Митровић, 1996, стр. 40-41). Промене могу настати ради побољшања пословања, ради промене у начину управљања, прибављању додатног капитала и сл. Тако, ЗОПД познаје више врста статусних промена, односно промена правне форме, које се у потпуности примењују и на друштва за осигурање уз одређене специфичности које су посебно предвиђене одредбама ЗОС (чл. 214.-219.).

Оно што је битно када је реч о статусним променама код друштва за осигурање јесте да ЗОС и у том случају прописује да морају бити испуњени услови предвиђени за оснивање друштва и то у погледу новчаног дела основног капитала, броја оснивача, сагласности НБС на одлуку о статусним променама и лицима која се предлажу за чланове управе и надзорни одбор. У погледу надлежности, у фази статусних промена друштва за осигурање, НБС

⁵ За изрицање неке од наведених мера потребно је да буде кумулативно испуњено неколико услова и то: да је реч о намерном или више пута поновљеном недозвољеном поступку одређеног лица; да се таквим радњама проузрокује материјална штета друштву за осигурање или се себи прибавља противправна имовинска корист; да је НБС претходно писменим путем упозорила одређено лице на недозвољено понашање.

има посебну улогу у случају промене облика организовања друштва која се баве пословима директног осигурања. Наиме, могуће је да акционарско друштво за осигурање може одлучити да се организује као друштво за узајамно осигурање, или да се друштво за узајамно осигурање организује као акционарско друштво за осигурање. Поред тога, према члану 216. ЗОС, промену облика може извршити и друштво за посредовање, односно друштво за заступање у осигурању и агенција за пружање других услуга у осигурању. Ова друштва могу извршити промену облика организовања у смислу да се могу трансформисати из акционарског друштва у друштво с ограниченом одговорношћу, односно из друштва с ограниченом одговорношћу у акционарско друштво. Такође, ЗОС изричито прописује да се промена облика организовања може извршити само уз сагласност НБС. Уз то, одредбама чл. 217. и 218. прописана су и посебна правила у погледу промене облика организовања код друштва за узајамно осигурање.

Друштво за узајамно осигурање може се трансформисати у акционарско друштво за осигурање уколико су за то испуњени законски услови. Одлуку о промени облика организовања доноси скупштина друштва за узајамно осигурање. Одлука се доноси трочетвртинском већином гласова од укупног броја присутних чланова скупштине, ако статутом друштва за узајамно осигурање није предвиђена већа квалификована већина. То значи да се статутом може предвидети само једногласно доношење одлуке али не мање од три четвртине присутних чланова скупштине. Управа друштва за узајамно осигурање дужна је да, уз позив за седницу скупштине, свим члановима достави предлог одлуке о промени облика друштва, са поуком о праву на приговор. Сваки члан друштва за узајамно осигурање може најкасније у року од три дана од дана одређеног за заседање скупштине поднети писмени приговор на промену облика организовања.

Одлука о промени облика организовања мора да садржи номинални износ основног капитала, износ на који гласе акције и начин утврђивања учешћа појединих чланова у капиталу, и све оне елементе које мора да садржи уговор о оснивању акционарског друштва за осигурање. Ако одлуком није друкчије одређено сви чланови друштва за узајамно осигурање учествују у основном капиталу акционарског друштва за осигурање. Учешће појединог члана друштва за узајамно осигурање у акционарском капиталу, ако чланови нису са истим учешћем, може се одредити на основу висине осигуране суме висине доприноса, висине траженог покрића за случај животног осигурања, критеријума за расподелу вишка и

времена трајања чланства у друштву. НБС може одбити да да сагласност на одлуку о промени облика друштва ако оцени да би промена облика организовања могла да угрози интересе чланова друштва за узајамно осигурање.

ЗАКЉУЧАК

Половином 2004. године у нашој земљи догодиле су се значајне промене у области осигурања. У складу са Уставном повељом, материја осигурања уређена је Републичким законом. Законом о осигурању, међутим, делатност осигурања није уређена на свеобухватан начин. Наиме, прелазним и завршним одредбама предвиђено је да даном ступања на снагу овог закона престају да важи ЗОИЛ из 1996. године, осим одредби чл. 73-108 (обавезно осигурање) и чл. 143-146 (поверавање јавних овлашћења удружењу осигуравајућих организација) које ће се примењивати до доношења закона којим ће се уредити ове области. Поред тога чланом 12. ЗОС прописано је да се добровољно здравствено и пензијско осигурање уређују прописима којима се уређује обавезно здравствено и пензијско осигурање. На основу наведених чињеница закључак је да је новоусвојеним ЗОС област осигурања само делимично уређена.

Чињеница је да је ЗОС донет под јаком пресијом потребе усаглашавања нашег права осигурања са правом осигурања ЕУ. У том смислу, може се рећи, наш нови ЗОС учинио је значајан корак. Многа нова решења неспорно то потврђују. Међутим, у неким решењима отишло се и даље него што то домаћем праву и домаћим потребама одговара.

Када је реч о надзору над пословањем организација за осигурање, односно надзору над обављањем делатности осигурања, у ЗОС ово питање је веома детаљно уређено. Поверавање надзора делатности осигурања НБС у складу је са правилима која усвајају упоредна законодавства. НБС је добила кључну улогу у обављању надзора над делатношћу осигурања. Када је реч о овлашћењима НБС у поступку надзора над делатношћу осигурања, закључак је да су она огромна, што се може сматрати оправданим, имајући у виду значај делатности осигурања. Међутим, чињеница да НБС у поступку оснивања друштва за осигурање оцењује не само законитост већ и целисходност оснивања наводи на закључак да се у том погледу отишло предалеко. Такође, прописивање посебних услова и давање сагласности на избор лица која ће обављати послове управе и надзорног одбора представља посебне тешкоће оснивачима друштва за осигурање. Једно од најделикатнијих питања је ипак решење

садржано у члану 146. ЗОС према коме су решења НБС којима одлучује у поступку надзора коначна и против њих није дозвољена жалба већ се може водити управни спор. Такво решење ће у пракси сигурно довести до бројних судских спорова јер је НБС већ одузела поприличном броју друштава за осигурање дозволу за рад. Не улазећи у друге детаље потребно је истаћи да је неопходно што потпуније уредити, односно усагласити са правилима ЕУ и друге врсте осигурања (добровољно, здравствено и пензијско осигурање, обавезно осигурање у саобраћају, поверавање јавних овлашћења удружењу осигуравајућих организација и сл.) како у области осигурања не би владао партикуларизам. Такође, сматрамо да се само у практичној примени нових решења из ЗОС може сагледати даљи правац развоја нашег система осигурања и посебно надзора над обављањем делатности осигурања, који мора бити праћен и одговарајућим изменама неодговарајућих решења која ће се у пракси сигурно показати.

ЛИТЕРАТУРА

1. Газивода, Ј. (2005). Надзор над осигурањем у праву Европске уније (пројекти солвентности I у Солвентности II). *Право и привреда* 5-8
2. *Закон о осигурању*, "Службени гласник РС", бр.55/04, 70/04, 61/05, 85/05, 101/07, 63/09, 107/09, 99/11, 119/12, 116/13.
3. *Закон о осигурању имовине и лица*, "Службени лист СРЈ", бр 30/96, 57/98, 53/99, 55/99.
4. *Закон о привредним друштвима*, "Службени гласник РС", бр. 36/11, 99/11, 83/14.
5. Илијић, С. (2002). Контрола и надзор у праву осигурања СРЈ, са предлозима за побољшање. Зборник радова "Ново законодавство у осигурању имовине и лица", Палић.
6. Јанковец, И. (2006). *Привредно право*. Београд.
7. Митровић, Ј. (1996). Правни субјективитет предузећа према Закону о предузећима и његова будућност. *Правни живот* 11
8. Мркшић, Д., Петровић, З., Иванчевић, К. (2007). *Право осигурања*, Нови Сад
9. Ненадић, Б. (2000). Нови облици контроле државе над радом организација за осигурање. *Право и привреда* 5-8
10. Ненадић, Б. (2001). Осигуравајуће компаније у законодавству Чешке републике. *Право и привреда* 5-8

11. Ненадић, Б. (2002). Надзор над пословањем компанија за осигурање у праву Европске уније. Зборник радова “Ново законодавство у осигурању имовине и лица”, Палић.
12. Никчи, Б. (1995). Категорија “трећих лица” у обавезном осигурању аутоодговорности. *Правни живот* 11
13. Павић, М. (2001). Специјална скупштина акционарског друштва. *Правни живот* 11
14. Радоњић, Д. (1996). Примања чланова управе предузећа. *Правни живот* 11
15. Славнић, Ј. (1996). Пренос портфеља осигурања. *Правни живот* 11
16. Стевановић, В. (2003). Пролеће у три смене. *Економист магазин* бр. 183.
17. Томић, З., Петровић-Томић, Н. (2009). Издавање и одузимање дозвола за рад осигуравајућим друштвима, *Право осигурања, Право и привреда* 5–8
18. Чоловић, В. (2010). *Осигуравајућа друштва (Законодавство Србије, право ЕУ, упоредно право)*, Београд.
19. Шулејић, П; Јанковец, И; Огризовић, Д; Рајичић, Б. (1996). *Коментар Закона о осигурању имовине и лица*. Београд.
20. Шулејић, П. (1996). Делатност осигурања на јединственом тржишту Европске уније. *Право и привреда* 5-8
21. Шулејић, П. (2005). *Право осигурања*. Београд.

Рад је примљен: 10.02.2015.

Рад је прихваћен за штампање: 13.02.2015.

СТАВ МЛАДИХ СРПСКЕ НАЦИОНАЛНОСТИ ПРЕМА ПРЕДУЗЕТНИШТВУ – ПРИМЕР КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

ATTITUDE OF THE YOUTH OF SERBIAN NATIONALITY TO THE
ENTREPRENEURSHIP – THE CASE OF KOSOVO AND METOHIA

Бојан Стојчетовић¹

Висока техничка школа струковних студија, Звечан, Србија

Живче Шаркоћевић

Висока техничка школа струковних студија, Звечан, Србија

Данијела Марјановић

Висока техничка школа струковних студија, Звечан, Србија

Сажетак: Циљ истраживања је да прикаже став младих на Косову и Метохији према предузетништву. За прикупљање података коришћења је анкета, а истраживање је обухватило узорак од 200 младих који живе на територији Косова и Метохије. Резултати истраживања треба да прикажу разлоге младих за покретање посла, висину средстава која су спремни да уложе, ризик који су спремни да прихвате, зараду коју очекују и факторе који су пресудни за успех пословања по мишљењу младих. Такође, резултати истраживања треба да прикажу перцепцију младих о специфичности пословања на територији Косова и Метохије.

Кључне речи: предузетништво, млади, Косово и Метохија

Abstract: The objective of study is to show attitude of the youth in Kosovo towards entrepreneurship. For data collection is used a questionnaire, and the survey included a sample of 200 young people living in the territory of Kosovo and Metohija. Results of the research should demonstrate the reasons of youth for start a business, the amount of funds that are willing to invest, the risk that they are willing to accept, the expected profit and the factors that are critical to the success of businesses in the opinion of the youth. Also, the survey results should show the perceptions of young people about the specifics of business in the territory of Kosovo and Metohija.

Keywords: entrepreneurship, youth, Kosovo and Metohija

1. УВОД

У условима светске економске кризе и непрекидног повећавања незапослености млади представљају посебно осетљиву категорију. Млади су скоро три пута више незапошљени од одраслих, а тренд раста глобалне незапослености наставља да их снажно погађа. (International labour organization, 2013, стр. 7)

¹ bstojcetovic@yahoo.com

Предузетништво је делатност чији је основни циљ стицање профита. За предузетништво је нераскидиво повезан и ризик па се може рећи да су млади и предузетници генерално растрзани између жеље за профитом са једне и ризиком са друге стране. Пословање на Косову и Метохији због политичке ситуације додатно усложњава положај потенцијалних и постојећих предузетника.

1.1. ДЕФИНИЦИЈЕ ПРЕДУЗЕТНИШТВА

У литератури постоје бројне дефиниције предузетништва и предузетника:

“Предузетништво је сврсисходна делатност да покрене, одржавају и развијају профита оријентисана бизнис“. (Cole, 1968, стр. 65)

“Предузетништво је процес који укључује откривање, процену и искоришћење могућности да уведе нове производе, услуге, процесе, начин организовања или тржишта.“ (Shane, Venkataraman, 2000, стр. 219)

Предузетништво је друштвена функција креирања и стварања нових вредности путем креативног комбиновања пословних ресурса. Испољава се као спремност на предузимање иницијативе, активирања друштвено-економских механизма и свесно излагање ризику при трансферисању идеја у нове пословне подухвате. (Авлијаш, 2010, стр. 10)

Приватни предузетник, у смислу овог закона, јесте физичко лице које, ради стицања добити, оснива радњу и самостално обавља делатност. (Закон о приватним предузетницима, 2005, стр. 1)

1.2. МАКРОЕКОНОМСКО ОКРУЖЕЊЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Могућности и опасности екстерног окружења у великој мери могу утицати на успех односно неуспех предузетника. Дешавања у екстерном окружењу је тешко предвидети што још више усложњава предузетничку неизвесност. Услови окружења имају посебно значајан утицај на потенцијалне и постојеће предузетнике на Косову и Метохији.

Након завршетка рата 1999. године Косово и Метохија је била под протекторатом Уједињених нација, а у међувремену је једнострано проглашена и независност (2008 године). Непосредно после рата пословних односа између срба и албанаца готово да није ни било што умањује могућности на ионако малом и финансијски

слабом тржишту. Ризик пословања на територији Косова и Метохије је висок због нестабилне политичке ситуације што такође негативно утиче на спремност људи да се баве приватним послом.

Према подацима Националне службе за запошљавање на Косову и Метохији крајем августа 2014. године без посла је 17.122 лица. (НСЗ месечни статистички билтен, 2014, стр 144) Старосна структура незапослених је дата у табели 1. Као што се може видети у табели највећи број незапослених је из старосних група од 20-24 године (3.455 лица) и 25-29 година (3.613 лица). То значи да млади од 20 до 29 година чине укупно 41.28% незапослених лица на Косову и Метохији што је скоро дупло више од просека на нивоу Р.Србије за исту старосну категорију и износи 23.5%.

**Табела 1.: Незапослена лица на Косову и Метохији према
старости**

Старост (године)	Број лица
15-19	487
20-24	3.455
25-29	3.613
30-34	2.729
35-39	1.884
40-44	1.306
45-49	1.190
50-54	1.054
55-59	839
60-64	565
Укупно	17.122

Извор: Национална служба за запошљавање

Према националној стратегији за младе, млади су особе узраста од петнаест до тридесет година старости. У Р.Србији има око милион и по младих, што у односу на укупан број становника чини 20%. (Национална стратегија за младе, стр. 1)

2. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Циљ истраживања је да прикаже став младих српске националности на Косову и Метохији према предузетништву.

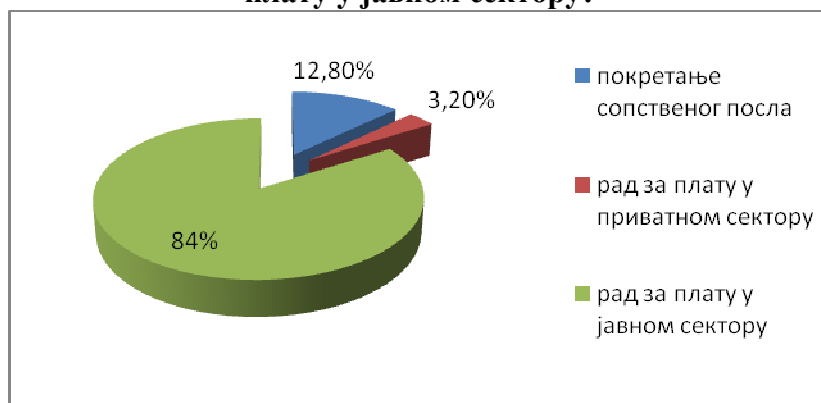
За прикупљање података коришћена је анкета. Анкетирање је вршено по методи случајног узорка. Анкета се састоји од две групе питања. Прва група се односи на општа питања везана за предузетничке подухвате док је друга група питања усмерена на

специфичности Косова и Метохије. У овом раду ће бити приказан део истраживања. Сходно горе наведеној стратегији у овом истраживању обухваћени су млади узраста од 18 до 30 година који живе на територији Косова и Метохије и то у општинама Штрпце, Грачаница, Косовска Митровица, Лепосавић, Зубин Поток, Звечан и Ранилуг. Истраживање је обухватило 200 младих особа. Испитаници су само особе српске националности. Према полној структури 63% је мушких и 37% женских испитаника. Истраживање је вршено у периоду од 2.6.2014. до 27.6.2014. године.

3. РЕЗУЛТАТИ

Само 12.8% младих на Косову и Метохији би се одлучило за покретање сопственог посла уколико би могли да бирају између сопственог посла, рада за плату у приватном и рада за плату у јавном сектору. Чак 84% младих прижељкује рад у јавном сектору што се може објаснити редовним примањима са једне и потпуно уништеном и неактивном привредом са друге стране. Проценат младих који би изабрали рад за плату у приватном сектору је занемарљив и износи 3.2%.

Графикон 1.: Када би могли да бирате изабрали би: покретање сопственог посла, рад за плату у приватном сектору или рад за плату у јавном сектору?

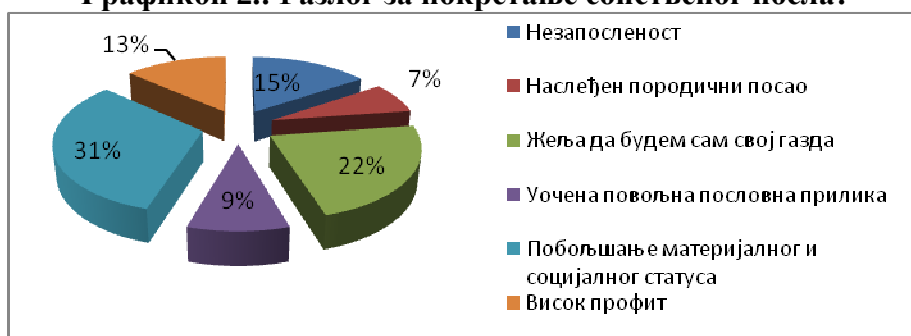

Извор: сопствено истраживање

Највећи проценат младих (31%) као главни разлог за покретање сопственог посла наводи *побољшање материјалног и социјалног статуса*. Жеља да буду свој газда је доминантан за 22% младих и то посебно код млађе популације (од 18 до 23 године). Ако се посматра полна структура уочљиво је да мушкарци имају знатно

већу жељу да буду свој газда, чак 72% у односу на 28% жена. Незапосленост је главни разлог за 15% младих посебно оних од 24 до 30 године.

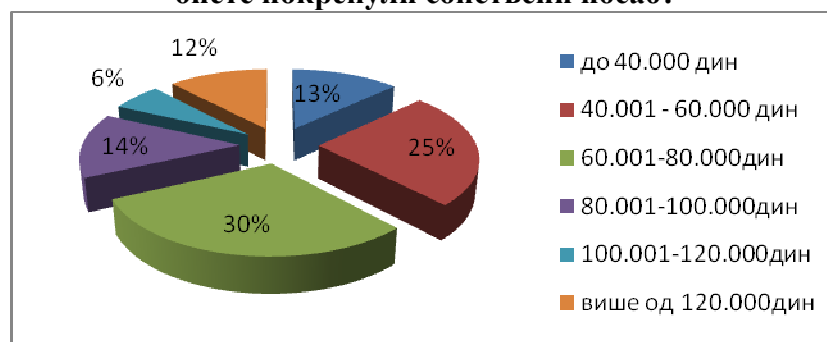
Графикон 2.: Разлог за покретање сопственог посла?

Извор: сопствено истраживање

Највећи проценат испитаника (30%) би покренуо сопствени посао уколико би он обезбедио месечну зараду између 60.000 динара и 80.000 динара. Ако се у обзир узме да је просечна зарада (нето) у Србији за месец август 45.610 динара уочљива је тежња младих да сопственим послом зараде више у односу на просек. Само 12% младих би покренуло посао због зараде веће од 120.000 динара.

Графикон 3.: Колика је минимална месечна зарада због које бисте покренули сопствени посао?

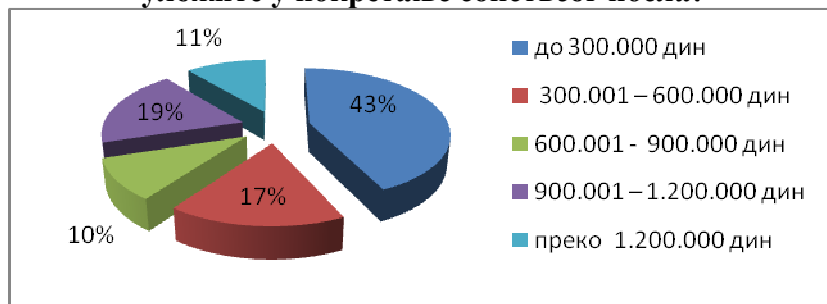

Извор: сопствено истраживање

Покретање сопственог посла захтева улагање значајних финансијских средстава. Међутим, млади као специфична категорија која углавном нема своју уштеђевину и ретко може добити кредит од пословних банака тешко обезбеђује средства за покретање посла. Ризик који је на територији Косова и Метохије знатно већи у односу на централну Србију такође сигурно негативно утиче на спремност

младих да инвестирају већа средства. Због свега наведеног је чак 43% младих спремно да у покретање посла уложи само до 300.000 динара, док ја на улог од преко 1.200.000 динара спремно само 11% младих.

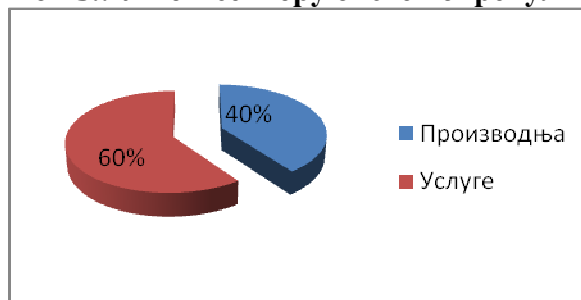
Графикон 4.: Колики је максимални износ који сте спремни да уложите у покретање сопствеог посла?

Извор: сопствено истраживање

Већи проценат младих (60%) би посао покренуо у сектору услуга насупрот 40% младих који би радили у производњи. Овакав тренд се може објаснити мањим капиталним улагањима у услужне послове као и знатно бржим повраћајем инвестиције у односу на производне послове.

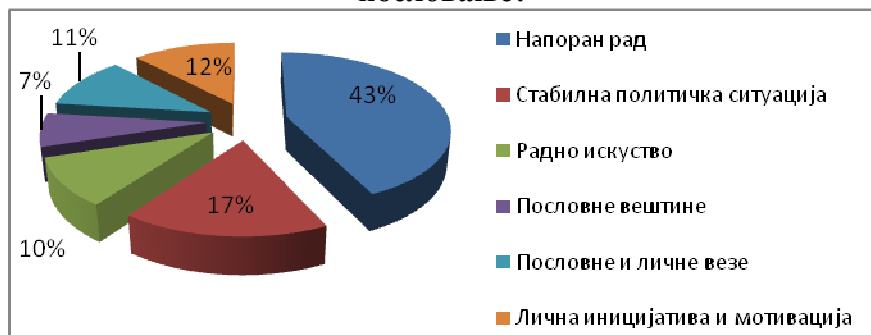
Графикон 5.: У ком сектору бисте покренули посао?

Извор: сопствено истраживање

Као фактор који пресудно утиче на успех пословања млади су навели *напоран рад* (43%). На другом месту је *стабилна политичка ситуација* (17%) која је чак испред *радног искуства* (10%), *пословних и личних веза* (11%), *личних иницијатива и мотивације* (12%) и *пословних вештина* (само 7%).

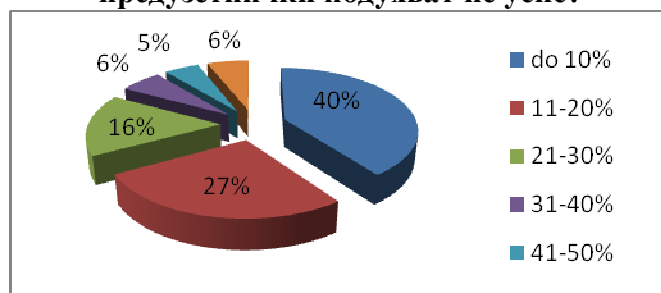
**Графикон 6.: Који је од следећих фактора пресудан за успешно
пословање?**

Извор: сопствено истраживање

Ризик је нераскидиво повезан са предузетништвом. Као што се на графикону број 7. види млади нису спремни на велике губитке уколико дође до неуспеха њиховог подухвата. Чак 40% испитаника је спремно да поднесе губитак од максимално 10% уложених средстава, а 27% би било спремно да жртвује од 11% до 20% уложених средстава. Овако ниска толеранција на губитак може бити последица веома ниске акумулације сопствених средстава младих који углавном за покретање посла рачунају на позајмице рођака и родитеља или пословних банака. Нестабилна и ризична политичка и економска клима на Косову и Метохији такође сигурно утиче на овакав став младих. Уколико би предузетнички подухват пропао млади предузетници би се нашли у безизлазној ситуацији.

**Графикон 7.: Колики је максимални губитак, од висине
уложених средстава, који можете да прихватите у случају да ваш
предузетнички подухват не успе?**

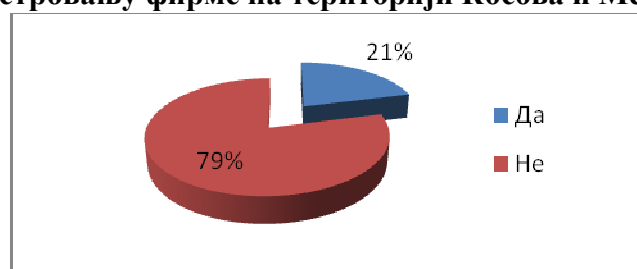

Извор: сопствено истраживање

Чак 79% младих на Косову и Метохији није довољно упознато са правним прописима везаним за регистравање фирме. Овакво стање може бити последица више фактора. Прво, може се

слободно рећи да наш образовни систем питању предузетништва, а нарочито предузетништву младих не посвећује довољно пажње. Друго, млади не знају у ком правном систему треба да региструју фирму (систему Р. Србије или тзв Р. Косова) уколико желе да пословање врше на територији Косова и Метохије.

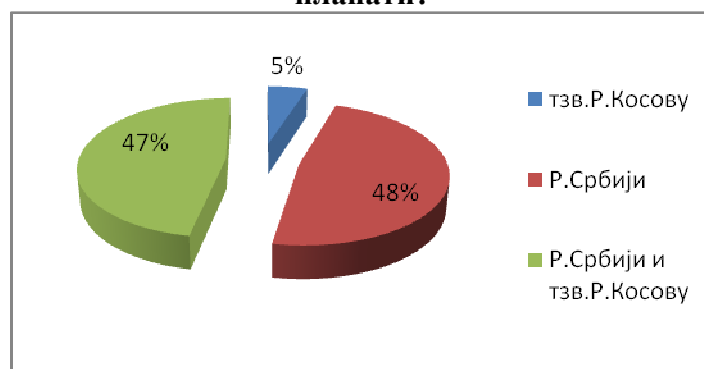
Графикон 8.: Да ли сте довољно упознати са правним прописима о регистровању фирме на територији Косова и Метохије?

Извор: сопствено истраживање

Једна од специфичности Косова и Метохије је и та што се од 1999. године у деловима настањеним србима спроводе закони Р. Србије док се у деловима Космета настањеним албанцима примењују тзв. косовски закони. Проблем се јавља са тежњом тзв Косовске владе да у срединама настањеним србима наметне своје законе. То значи да би фирме из српских средина морале да буду регистроване у оба правна система што директно са собом повлачи и њихове двојне обавезе у погледу плаћања ПДВ-а.

Графикон 9.: Уколико је фирма због поштовања законске регулативе регистрована у оквиру оба правна система ПДВ ћете плаћати?

Извор: сопствено истраживање

Као највећу препреку за покретање сопственог посла млади на Косову и Метохији виде недостатак средстава (46%). Висок ризик пословања због нестабилне политичке ситуације може бити велика психолошка али и реална препрека што представља проблем за 41% младих. Законска регулатива и конкуренција не представљају значајније препреке за покретање сопственог посла.

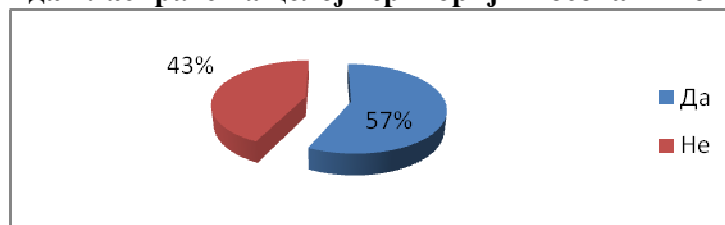
Графикон 10.: Која је највећа препрека покретању сопственог посла на територији Косова и Метохије?

Извор: сопствено истраживање

Према спроведеном истраживању 57% испитаника сматра да би производи или услуге њиховог пословања могли бити пласирани на целој територији Косова и Метохије. Након завршетка рата 1999. године дошло је до великог поремећаја у пословним односима између две најбројније етничке структуре на Косову и Метохији (Срба и Албанаца). У првим годинама након рата готово да није било сарадње међу пословним субјектима. Ту ионако крхку сарадњу ометају честа политичка превирања (Мартовско насиље, проглашење независности, позив на бојкот српских производа итд).

Графикон 11.: Да ли бисте ваше производе или услуге могли да пласирате на целој територији Косова и Метохије?

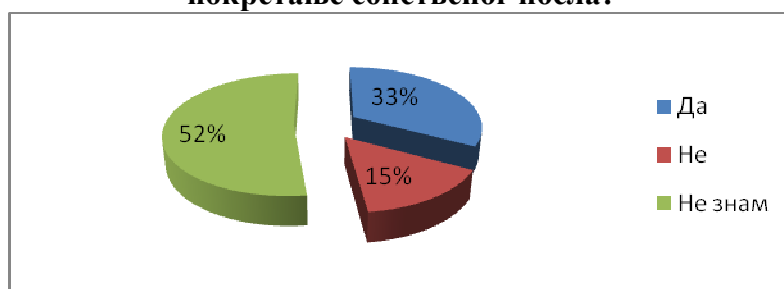

Извор: сопствено истраживање

Чак 52% испитаника не зна да ли постоје програми подршке за покретање приватног посла. Овако лоша информисаност може

бити објашњена на два начина. Прво, могуће је да постоји слаба заинтересованост младих и њихов низак ниво очекивања да би држава могла да им помогне у покретању посла. Друго, лош рад државних тела која су задужена за пружање подршке предузетницима (НСЗ, локалне самоуправе итд).

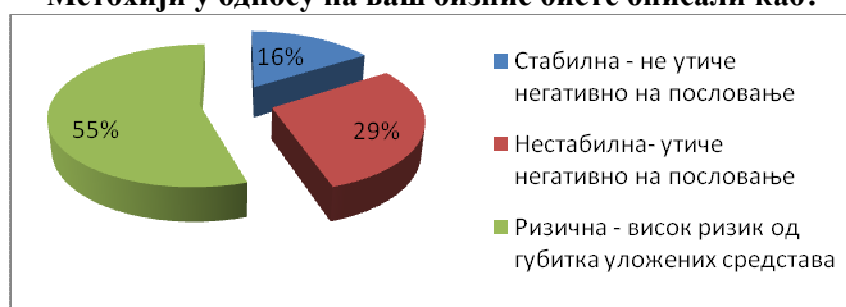
Графикон 12.: Да ли постоје програми подршке (финансијске) за покретање сопственог посла?

Извор: сопствено истраживање

Политичку ситуацију на Косову и Метохији 55% испитаника описује као ризичну (висок ризик од губитка уложених средстава). Оваква перцепција политичке ситуације негативно утиче на жељу младих да се опробају у сопственом послу. Ризик од губитка средстава (пропадања) постоји у сваком предузетничком подухвату свуда у свету. Међутим ризик на Косову и Метохији је знатно већи због нестабилне политичке ситуације што наравно негативно утиче на повећање броја младих предузетника.

Графикон 13.: Тренутну политичку ситуацију на Косову и Метохији у односу на ваш бизнис бисте описали као?

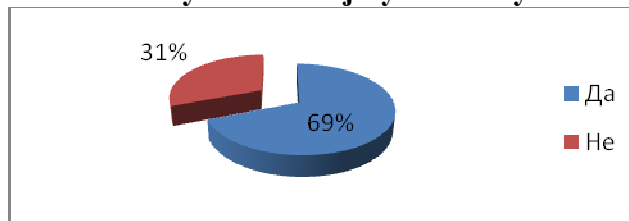

Извор: сопствено истраживање

Чак 69% испитаника сматра да национална припадност утиче на успех пословања. То може бити резултат нестабилне политичке ситуације која подразумева скоро свакодневне инциденте на

националној основи и често бојкот српских производа. Отуда и не изненађује чињеница да велики проценат младих националну припадност види као један од фактора који може да утиче на успех пословања.

Графикон 14.: Да ли по вашем мишљењу национална припадност на Косову и Метохији утиче на успех пословања?

Извор: сопствено истраживање

4. ЗАКЉУЧАК

Генерално, млади у целој Р. Србији су у тешкој позицији. Тешко могу добити кредите пословних банака јер углавном не располажу имовином којом би покрили хипотеку. Такође, немају уштеђевину којом би покренули сопствени посао. Млади на Косову и Метохији су поред наведених проблема суочени и са повећаним ризиком пословања због нестабилне политичке ситуације што можда најбоље описује спремност младих да у покретање посла уложе минимална средства (до 300.000 динара).

Према резултатима истраживања младима на Косову и Метохији највећа препрека за покретање сопственог посла је недостатак средстава (46%) и нестабилна политичка ситуација (41%). Такође, уочљива је слаба информисаност младих о програмима подршке покретању сопственог посла и начину регистрација и рада фирме на Косову и Метохији па би требало радити на њиховој едукацији. Национална припадност по мишљењу 69% младих утиче на успех пословања што такође говори о сложености пословања на Косову и Метохији.

Може се закључити да је младима на Косову и Метохији потребна већа финансијска подршка за покретање сопственог посла. Такође, неопходно је боље информисање и едукација младих о предузетништву као и о законској регулативи пословања на територији Косова и Метохије.

ЛИТЕРАТУРА

1. ILO (2013). *Global Employment Trends for Youth*, International Labour Organization, Geneva.
2. Cole, H. (1968), The Entrepreneur: Introductory Remarks, *American Review of Economics*, LVIII-2, 64-71
3. Shane, S.A., Venkataraman, S., (2000), The promise of entrepreneurship as a field of research, *Academy of the Management Review*, 25 (1), 217 - 226
4. Авлијаш Р. (2010), „*Предузетништво*“, Универзитет Сингидунум, Београд
5. *Закон о приватним предузетницима*, ("Sl. glasnik SRS", br. 54/89 i 9/90 i "Sl. glasnik RS", br. 19/91, 46/91, 31/93 - odluka USRS, 39/93, 53/93, 67/93, 48/94, 53/95, 35/2002, 101/2005 - dr. zakon, 55/2004 - dr. zakon i 61/2005 - dr. zakon)
6. Национална служба за запошљавање, *Месечни статистички билтен*, август, стр 144.
7. *Национална стратегија за младе*, („Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05-исправка и 101/07),

Рад је примљен: 30.10.2014.

Рад је прихваћен за штампање: 13.03.2015.

ОБЕЛОДАЊИВАЊЕ ИНФОРМАЦИЈА О БИОЛОШКИМ СРЕДСТВИМА ПРЕМА МРС 41 И НАЦИОНАЛНОЈ РЕГУЛАТИВИ

DISCLOSURE OF INFORMATION ABOUT BIOLOGICAL ASSETS ACCORDING TO IAS 41 AND NATIONAL REGULATION

Кристина Мијић¹

Универзитет у Новом Саду, Економски факултет, Суботица, Србија

Ђерђи Петковић²

Универзитет у Новом Саду, Економски факултет, Суботица, Србија

Сажетак: У раду су презентоване специфичности вредновања и извештавања о биолошким средствима према захтевима међународне и националне регулативе. Промене националне регулативе у вези извештавања о биолошким средствима настале у 2014. години односе се првенствено на издвајање биолошких средстава из групе 02 - Некретнине, постројења, опрема и биолошка средства у засебну групу рачуна 03 - Биолошка средства. Даље, новим Правилником о садржини и форми образаца финансијских извештаја, извршено је усаглашавање националне и међународне регулативе по питању обелодањивања стања биолошких средстава према врстама, јер се у билансу стања приказује вредност биолошких средстава за: шуме, вишегодишњи засади, основно стада, биолошка средства у припреми и аванси за биолошка средства. Даље, у раду су презентовани детаљни захтеви за извештавањем о биолошким средствима према међународној регулативи уз конкретан приказ примера појединих обелодањивања. У циљу квалитетног извештавања, пољопривредна предузећа морају доследно да примењују све одредбе међународног и националног нивоа којима је регулисано извештавање о биолошким средствима.

Кључне речи: биолошка средства, обелодањивања, МРС 41, национална регулатива.

Abstract: This paper presents the specifics of the evaluation and reporting of biological assets according to the requirements of international and national regulations. Changes in national regulation incurred in 2014 is related primarily to the separation of biological assets from the account group 02 - Property, plant, equipment and biological assets to the new single group 03 - Biological assets. The new Rolebook of content and form of financial statements provides harmonization of national and international regulation about the disclosure of biological assets according to the species, because the new balance sheet shows the value of biological assets for forest, growing crops, breeding stock, biological assets in construction and advance payment in biological assets. Furthermore, this paper presents all detailed requirements for disclosures of biological assets according to international regulation (International Accounting Standard 41 - Agriculture), with examples of specific disclosures. In order to create a

¹ mijick@ef.uns.ac.rs

² pegy@ef.uns.ac.rs

quality reporting, agriculture enterprises must consistently apply all the requirements of the international and national regulation of reporting about biological assets.

Keywords: biological assets, disclosure, IAS 41, national regulation.

УВОД

Основни циљ оснивања и пословања пољопривредних предузећа је да се обављањем активности пољопривредне делатности обезбеди дугорочност пословања предузећа и оствари поврат на уложена средства тј. профит. Под пољопривредном делатношћу подразумева се управљање биолошким трансформацијом или убирање биолошких средстава ради даље продаје или прераде у пољопривредне производе. Биолошка средства обухватају живе животиње и биљке, док се под биолошким трансформацијом подразумева процес промене биолошких средстава у виду раста (квантитативно и квалитативно унапређење), смањења (квантитативно и квалитативно опадање), као и стварања нових животиња и биљака или производња пољопривредних производа (нпр. вуна, млеко) (опширније видети: МРС 41). Као неке од активности пољопривредне производње могу се навести узгој стоке, узгој рибе, шумарство, гајење једногодишњих и вишегодишњих усева, обрада воћњака, винограда и др.

Биолошка средства представљају значајну категорију имовине сваког пољопривредног предузећа. Информације о стању, променама стања и ефикасности употребе биолошких средстава презентоване у финансијским извештајима пољопривредних предузећа имају утицај на оцену перформанси пољопривредних предузећа и пројекцију резултата пословања у будућем периоду. У циљу адекватног управљања пољопривредним предузећем и доношења поузданих пословних одлука неопходно је на адекватан начин обухватити све промене биолошких средстава које настану у току обрачунског периода и на истинит начин исказати ефекте тих промена на стање биолошких средстава у финансијским извештајима. Према томе, квалитетно и истинито извештавање о биолошким средствима обезбедиће поуздано сагледавање ефикасности пословања пољопривредних предузећа и остварене учинке.

Специфичности биолошких средстава које се огледају у постојању честих квалитативних и квантитативних промена (нпр. прираст, приплод итд.) условиле су настанак Међународног рачуноводственог стандарда 41 - Пољопривреда, којим се регулише рачуноводствено обухватање и финансијско извештавање о биолошким средствима у финансијским извештајима

пољопривредних предузећа. Доследна примена одредби овог стандарда треба да обезбеди квалитетан систем финансијског извештавања пољопривредних предузећа о биолошким средствима, пружајући комплетне, релевантне и квалитетне информације за одлучивање. Поред међународне регулативе, националном регулативом дефинисан је конкретан начин извештавања о стању биолошких средстава кроз прописивање групе рачуна за евидентирање биолошких средстава и форме образаца финансијских извештаја у којима се презентују информације о биолошким средствима.

1. МЕТОДЕ ВРЕДНОВАЊА БИОЛОШКИХ СРЕДСТАВА

Пољопривредно предузеће признаје живе животиње и биљке као биолошко средство уколико су испуњени следећи услови (IASB, 2001):

- пољопривредно предузеће има контролу (право власништва) над биолошким средством
- притицање будуће економске користи повезане са биолошким средствима у пољопривредно предузеће мора бити извесно и
- фер вредност или набавна вредност биолошког средства се могу поуздано одмерити.

Табела 1.: Преглед појединих категорија биолошких средстава, пољопривредних производа и производа који су резултат прераде након убирања

Биолошка средства	Пољопривредни производи	Производи који су резултат прераде након убирања
Домаће животиње за производњу млека (краве)	Млеко	Сир, павлака, кајмак итд.
Овце	Буна	Теписи
Винова лоза	Грожђе	Вино
Вишегодишњи засади воћа (плантажа јабука)	Убрано воће (јабуке)	Прерађено воће (компот)

Извор: према IASB, 2001.

Пољопривредно предузеће треба да разграничи биолошка средства, пољопривредне производе и производе који су резултат прераде након убирања. Разлог томе је чињеница да се пољопривредни производи вреднују у складу са МРС 41 само у моменту убирања, док се после вреднују према захтевима Међународног рачуноводственог стандарда 2 - Залихе. У наредној

табели (Табела 1) дат је преглед појединих категорија биолошких средстава, пољопривредних производа и производа који су резултат прераде након убирања.

Према одредбама МРС 41 биолошка средства се у моменту настанка (почетног признавања) и на крају извештајног периода примарно вреднују по фер вредности умањеној за трошкове продаје. У случају да се фер вредност биолошких средстава не може поуздано одмерити, онда се вредновање биолошких средстава врши по набавној вредности умањеној за акумулирану амортизацију и евентуалне акумулиране губитке од умањења вредности. Фер вредност биолошког средства представља износ за који се неко средство може разменити у оквиру независне трансакције. У категорију трошкова продаје признају се трошкови провизије брокера и дилера, трошкови пореских и царинских дажбина, док се трошкови транспорта, финансирања и пореза на добит искључују.

Фер вредност биолошког средства може се одредити применом различитих метода. У случају да постоји активно тржиште биолошких средстава или пољопривредних производа, цена која се котира на том тржишту представља основу за одређивање фер вредности. Ако пољопривредно предузеће има приступ на два или више активна тржишта, онда се за фер вредност узима цена са тржишта које пољопривредно предузеће планира примарно да користи. У ситуацији када не постоји активно тржиште за биолошко средство, приликом одређивања фер вредности могу се користити следеће методе:

- цена последње тржишне трансакције, под условом да није било значајне промене економских околности између датума последње трансакције и краја извештајног периода,
- тржишна цена сличних биолошких средстава уз корекцију како би се одразиле разлике у средствима,
- секторски репер (нпр. вредност воћњака изражена по гајби, бушелу или хектару приноса, вредност стоке изражена по килограму меса),
- садашња вредност очекиваних нето токова готовине од датог средства дисконтована по текућој тржишној стопи (према: Epstein, Jermakowicz, 2010).

2. ФИНАНСИЈСКО ИЗВЕШТАВАЊЕ О БИОЛОШКИМ СРЕДСТВИМА ПРЕМА НАЦИОНАЛНИМ ПРОПИСИМА

Према Правилнику о Контном оквиру и садржини рачуна у Контном оквиру за привредна друштва, задруге и предузетнике (у

даљем тексту Правилник о Контном оквиру) за евидентирање стања и промена биолошких средстава користи се група рачуна 03 - Биолошка средства. Нови Правилник о Контном оквиру има обавезност примене за финансијске извештаје састављене на дан 31.12.2014. године. Основна разлика у Контном оквиру у вези рачуна на којима се евидентира стање и промене биолошких средстава односи се на издвајање биолошких средстава у самосталну групу рачуна. Према старом Контном оквиру биолошка средства су се евидентирала на групи рачуна 02 - Некретнине, постројења, опрема и биолошка средства. Према новом Контном оквиру рачун биолошких средстава је издвојене у самосталну групу рачуна 03 - Биолошка средства, пре свега због специфичности рачуноводственог обухватања и вредновања у односу на групу некретнине, постројења и опрема. Група рачуна 03 - Биолошка средства служи за евидентирање (Министарство финансија, 2014):

- шума (030),
- вишегодишњих засада (031),
- основног стада (032),
- биолошких средстава у припреми (037),
- аванса за биолошка средства (038) и
- исправке вредности биолошких средстава (039).

Информације о стању биолошких средстава и ефикасности њихове употребе обелодањују се у финансијским извештајима, конкретно у оквиру биланса стања, биланса успеха и напомена уз финансијске извештаје. У билансу стања вредност биолошких средстава на дан извештавања се исказује на групи рачуна 03 - Биолошка средства у оквиру АОП позиције 0019 и то на следећим рачунима и позицијима:

- 030, 031 и део 039 - Шуме и вишегодишњи засади (АОП 020)
- 032 и део 039 - Основно стадо (АОП 021)
- 037 и део 039 - Биолошка средства у припреми (АОП 022)
- 038 и део 039 - Аванси за биолошка средства (АОП 023)
(Министарство финансија, 2014).

Исказивањем информација о стању појединих врста биолошких средстава, на горе наведен начин, долази до усаглашавања националне регулативе са међународном регулативом, у домену извештавања о стању биолошких средстава према појединим врстама. У оквиру колоне напомене биланса стања пољопривредна предузећа уносе редни број напомене уз финансијски извештај у којем се налазе додатне информације у вези за обелодањивањем о

биолошким средствима. Вредност биолошких средстава се исказује за текућу годину и претходне две године. Наредна табела (Табела 2) презентује форму извештавања о стању биолошких средстава према захтевима нове националне регулативе.

Табела 2.: Обелодањивање информација о стању биолошких средстава у билансу стања

Група рачуна	Позиција	АОП	Напомена број	Износ		
				Текућа година	Претходна година	
					Крајње стање	Почетно стање
1	2	3	4	5	6	7
03	III Биолошка средства (0020+0021+0022+0023)	0019				
030, 031 и део 039	1. Шуме и вишегодишњи засади	0020				
032 и део 039	2. Основно стадо	0021				
037 и део 039	Биолошка средства у припреми	0022				
038 и део 039	Аванси за биолошка средства	0023				

Извор: Министарство финансија, 2014.

Губитак или добитак који настане по основу промене фер вредности биолошких средстава књижи се и исказује на рачунима 580 - Обезвређење биолошких средстава и 680 - Приходи од усклађивања вредности биолошких средстава (опширније видети: Петкович, Мијић, 2014). Информације о наведеном губитку или добитку обелодањују се у билансу успеха у оквиру позиције Остали расходи (АОП 1053) и Остали приходи (АОП 1052). Детаљније информације стању и успеху у вези употребе биолошких средстава, пољопривредна предузећа обелодањују у оквиру Напомена уз финансијске извештаје које самостално креирају.

3. СПЕЦИФИЧНА ОБЕЛОДАЊИВАЊА У ВЕЗИ БИОЛОШКИХ СРЕДСТАВА ПРЕМА ЗАХТЕВИМА МЕЂУНАРОДНЕ РЕГУЛАТИВЕ

Према захтевима Међународног стандарда 41 - Пољопривреда, пољопривредна предузећа морају да изврше минимум следећа додатна обелодањивања у вези биолошких средстава:

- 1) Опис сваке групе биолошких средстава и природу својих активности у вези са биолошким средствима

- 2) Нефинансијске информације, односно информације о количину за сваку групу биолошких средстава на крају периода и излазне јединице пољопривредних производа у току периода
- 3) Методе одмеравања фер вредности
- 4) Фер вредност пољопривредних производа убраних у току периода
- 5) Усклађивање промена књиговодствене вредности биолошких средстава између краја и почетка текућег периода, а наведено усклађивање укључује:
 - добитак или губитак настао услед промене фер вредности умањене за трошкове продаје,
 - повећање услед куповине
 - смањење услед приписивања продаји и биолошким средствима класификованим као средства која се држе ради продаје
 - смањење услед убирања,
 - повећања као резултат пословних комбинација,
 - нето курсне разлике настале као резултат превођења финансијских извештаја у различиту валуту за презентацију и превођење иностраног пословања у валуту за презентацију извештајног ентитета (ако постоји наведена ситуација)
 - друге промене. (IASB, 2001)

Пољопривредна предузећа треба да саставе *опис сваке групе* биолошких средстава, уз класификацију биолошких средстава према одређеним критеријумима која су погодна за дато предузеће. Групу биолошких средстава чини скуп сличних живих животиња и биљака. Према критеријуму зрелости биолошка средства се класификују на зрела и несазрела у зависности да ли се користе или ће се тек користити за обављање пољопривредне активности у наредном периоду. Пољопривредно предузеће класификовање биолошких средстава на одређене групе може вршити и према критеријуму степен употребне зрелости на потрошна и основна биолошка средства. Потрошна биолошка средства су она која ће бити убрана као пољопривредни производи или продата као биолошка средства (нпр. стока намењена производњи меса, стока која се држи ради продаје и сл.). Основна биолошка средства по природи нису потрошна него самообнављива (нпр. жива стока од које се добија млеко, воћњаци, виногради и сл.). Пољопривредна предузећа морају навести критеријум поделе биолошких средстава на одређене групе (опширније видети: IASB, 2001). Приликом

информисања о опису група биолошких средстава уобичајено је и информисање о активностима које су у вези са биолошким средствима.

За сваку групу биолошких средстава пољопривредна предузећа треба да обелодане информацију о количини на крају извештајног периода. Такође, информација о количини убраних пољопривредних производа у току обрачунског периода треба да се обелодани у напоменама уз финансијски извештај. Будући да су информације о опису групе биолошких средстава, природи активности у вези са биолошким средствима и информације о количини биолошких средстава веома сличне и надопуњују једне друге, обелодањивање ових информација може се извршити у оквиру јединствене напомене уз финансијских извештај. Пример обелодањивања информација о опису групе биолошких средстава, природи активности и количини биолошких средстава представљен је на Приказу 1.

Приказ 1.: Обелодањивање информација о опису групе биолошких средстава, природи активности и количини биолошких средстава

Пољопривредно предузеће „А“ а.д. Београд бави се производњом млека за снабдевање индустрија за прераду млека и производњу млечних производа. На дан 31.12.2013. предузеће је имало 317 крава способних да дају млеко (зрела биолошка средства), чија је укупна тежина 164.840 кг, и 120 крава укупне тежине 59.000 кг од којих се очекује млеко у будућем периоду (несазрела биолошка средства). У току пословне 2013. године укупно је убрано (добито) 1.200.000 литара млека...

Извор: према Greuning, Scott, Terblance, 2011

Поред обелодањивања квантитативних информација о бројчаном стању биолошких средстава на дан извештавања, за кориснике финансијских извештаја од користи за пословно одлучивање, могу бити и обелодањивање информација о квантитативним променама стања биолошких средстава у току целокупног обрачунског периода. Тако, нпр. за основно стадо пољопривредна предузећа могу обелоданити тзб. обрт основног стада у виду табеларног приказа који даје информације о повећању и смањењу основног стада изражено квантитативно у јединицама мере комада и тежине. Пример извештавања о обрту основног стада представљен је у табели 3 (према Петкович, Мијић, 2014).

Табела 3.: Обелодањивање информација о квантитативним променама биолошких средстава (на примеру обрта основног стада)

Р. Бр.	Опис	Краве - зрела биолошка средства	
		комада	кг
1.	Почетно стање на дан 01.01.2013.	290	145.500
2.	УЛАЗ (од 3 до 7)	50	32.340
3.	Нове набавке - куповина	35	17.500
4.	Преведено из друге категорије	15	5.000
5.	Вишкови	-	-
6.	Приплод	-	-
7.	Прираст у тежини	-	9.840
8.	ИЗЛАЗ (од 9 до 15)	23	13.000
9.	Продаја	4	2.000
10.	Принудно клање	3	1.800
11.	Угинуће	1	500
12.	Мањкови	5	2.600
13.	Превод у другу категорију	-	-
14.	Превод у тов	10	6.100
15.	Стање на крају периода (1+2-8)	317	164.840

Будући да постоје различити методи одмеравања фер вредности биолошких средстава, пољопривредна предузећа у оквиру Напомена уз финансијски извештај треба да обелодане конкретан **метод одмеравања фер вредности** (Приказ 2).

Приказ 2.: Обелодањивање информација о методу одмеравања фер вредности биолошких средстава

Жива стока (краве) вреднује се по фер вредности умањеној за трошкове продаје. Фер вредност се одређује на активном тржишту, тј. на тржишту живе стоке сличних узраста, расе и генетских својстава. У моменту убирања млеко се почетно признаје по фер вредности умањеној за трошкове продаје. Фер вредност млека одређена је ценом на локалном тржишту.

Извор: према Epstein, Jermakowicz, 2010

За пољопривредне производе који су убрани у току обрачунског периода, поред информације о количини и методу одмеравања фер вредности, потребно је обелоданити и **информације о фер вредности**. Наведене информације презентују се у оквиру напомена уз финансијске извештаје као посебна категорија или у оквиру описа биолошких средстава. На наредном приказу (Приказ 3) наведен је пример обелодањивања информација о фер вредности пољопривредних производа убраних у току периоду, као саставног дела напомене о опису биолошких средстава.

**Приказ 3.: Обелодањивање информација о фер вредности
пољопривредних производа убраних у току периода**

У току пословне 2013. године укупно је убрано (добито) 1.200.000 литара млека. У моменту убрања млеко се почетно признаје по фер вредности умањеној за трошкове продаје. Фер вредност млека одређена је ценом на локалном тржишту.

Извор: Мијић, Спахић, Вуковић, 2011.

Обелодањивање **информација о укупном добитку или укупном губитку** који је настао у току обрачуноског периода по основу почетног признавања или услед промене фер вредности, врши се у билансу успеха на рачунима 680 и 580. Поред обелодањивања информација о наведеном укупном добитку или укупном губитку, пољопривредна предузећа треба да прикажу детаљније усклађивање промене књиговодствене вредности биолошких средстава између краја и почетка текућег периода, које укључује ефекте повећања и смањена књиговодствене вредности. У наредној табели (Табела 4) представљен је пример извештавања о усклађивању промене књиговодствене вредности биолошких средстава (на примеру основно стадо) између краја и почетка обрачуноског периода (приказ модификон према: Мијић, Спахић, Вуковић, 2011).

Поред наведених обелодањивања која су у директној вези да биолошким средствима која се одмеравају по фер вредности, пољопривредна предузећа треба да обелодане уколико постоје и следеће информације:

- постојање и књиговодствену вредност биолошких средстава над којима је ограничено право својине и/или која су заложена као гаранција за обавезе
- износ обавеза за развој или прибављање биолошких средстава
- стратегије управљања финансијским ризиком у вези са пољопривредном делатношћу (IASB, 2001).

У ситуацији када се за биолошка средства не може поуздано одмерити фер вредност, онда пољопривредна предузећа одмеравају биолошка средства по набавној вредности умањеној за акумулирану амортизацију и акумулиране губитке од умањења вредности на крају периода. У таквој ситуацији пољопривредна предузећа треба да обелодане:

- опис биолошких средстава
- објашњење разлога због којих се фер вредност не може поуздано одмерити

- распон процена у ком ће се фер вредност налазити, ако је могуће
- коришћен метод амортизације
- коришћен користан век трајања или стопе амортизације,
- бруто књиговодствена вредност и акумулирана амортизација на почетку и крају периода (IASB, 2001).

**Табела 4.: Извештавање о усклађивању промена
књиговодствене вредности биолошких средстава између краја и
почетка обрачунског периода**

У хиљадама динара

Р. Бр.	Опис промена	Основно стадо - краве
1.	СТАЊЕ НА ДАН 01.01.2013.	15.800
2.	ПОВЕЋАЊЕ (од 3 до 8)	6.100
3.	Нове набавке	1.200
4.	Превођење, преноси	300
5.	Вишкови	-
6.	Приплод	-
7.	Прираст	2.700
8.	Промена фер вредности - добитак	1.900
9.	СМАЊЕЊЕ (од 10 до 15)	3.200
10.	Продаја	750
11.	Принудно клање	230
12.	Угинуће	300
13.	Мањкови	820
14.	Превод у другу категорију	-
15.	Превод у тов	1.100
16.	Промена фер вредности - обезвређење	-
16.	СТАЊЕ НА ДАН 31.12.2013.	18.700

Извор: према Мијић, Спахић, Вуковић, 2011.

ЗАКЉУЧАК

Биолошка средства представљају значајну позицију у билансу стања сваког пољопривредног предузећа. Специфичност биолошких средстава односи се на процес биолошке трансформације и узрокује квантитативне и квалитативне промене стања биолошких средстава. Све промене стања биолошких средстава треба на адекватан начин одмерити, евидентирати и обелоданити у финансијским извештајима. Адекватно обелодањивање информација о стању и променама стања биолошких средстава је од изузетне важности како за интерне тако и екстерне кориснике финансијских извештаја, а све у циљу доношења поузданих пословних одлука. Проблематика одмеравања, евидентирања и извештавања о биолошким средствима првенствено је регулисана Међународним рачуноводственим стандардом 41 - Пољопривреда. Према захтевима наведеног стандарда биолошка средства треба одмеравати по фер вредности умањеној за трошкове продаје, а уколико то није могуће онда према набавној вредности умањеној за акумулирану амортизацију и акумулиране губитке од умањења вредности на крају периода. У складу са изменом националне регулативе и према новом Контном оквиру, евидентирање промена над биолошким средствима се врши у оквиру нове засебне групе рачуна 03 - Биолошка средства. Такође, као последица промене националне регулативе, истиче се и новина код обелодањивања информација о стању биолошких средстава у оквиру обрасца биланса стања. У обрасцу биланса стања према старом Правилнику, биолошка средства су обелодањена збирно у оквиру једне позиције. Према новом обрасцу биланса стања, стање позиције биолошких средстава се приказује детаљно према врстама и то за: шуме и вишегодишње засаде, основно стадо, биолошка средства у припреми и авансе за биолошка средства. Нова форма образаца биланса стања омогућује детаљнији приказ информација о биолошким средствима, што је релевантно за кориснике финансијских извештаја у поступку пословног одлучивања.

Поред приказивања стања вредности биолошких средстава у билансу стања, Стандардом су дефинисана обавезна и допунска обелодањивања у вези са биолошким средствима. Обавезна и допунска обелодањивања се врше у оквиру Напомена уз финансијски извештај. Обавезна обелодањивања се односе на информације о опису групе биолошких средстава, природе активности у вези са биолошким средствима, информације о количини биолошких средстава на крају периода и излазне јединице пољопривредних производа у току периода, методе одмеравања,

усклађивање промена књиговодствене вредности биолошких средстава између краја и почетка текућег периода. Додатна обелодањивања се односе на обелодањивање информација о вредности биолошких средстава над којим постоји ограничено право својине, износ обавеза за развој или прибављање биолошких средстава и стратегија управљања финансијским ризиком у вези са пољопривредном делатношћу. Специфична наведена обелодањивања у вези биолошких средстава пољопривредна предузећа самостално уређују и врше у Напоменама уз финансијски извештај. У раду су презентовани конкретни примери обелодањивања специфичних информација у вези биолошких средстава које треба да служе пољопривредним предузећима као водич приликом креирања конкретне форме извештавања у вези биолошких средствима. У циљу унапређења квалитета финансијског извештавања о биолошким средствима менаџмент пољопривредних предузећа треба да усвоји форму извештавања о биолошким средствима у складу са свим захтевима међународне регулативе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Epstein, B., Jermakowicz, E. (2010). *IFRS: Interpretation and Application of International Financial Reporting Standards*. New Jersey, John Wiley & Sons.
2. Greuning, H., Scott, D., Terblance, S. (2011). *International Financial Reporting Standards – A Practical Guide*. Washington, The World Bank.
3. International Accounting Standards Board (IASB) (2001), *International Accounting Standard 41 – Agriculture*, преузето 01.10.2013. преузето са сајта: <http://www.ifrs.org>
4. Министарство финансија (2014), *Правилник о садржини и форми финансијских извештаја за привредна друштва, задруге, друга правна лица и предузетнике*, Београд, Сл. гласник РС бр. 95/2014, 144/2014.
5. Министарство финансија (2014), *Правилник о контном оквиру и садржини рачуна у контном оквиру за привредна друштва, задруге, друга правна лица и предузетнике*, Београд, Сл. гласник РС бр. 95/2014
6. Мијић, К., Спахић, Н., Вуковић, Б. (2011). Регулатива и пракса финансијског извештавања о биолошким средствима у Републици Србији. *Економика пољопривреде*, бр. 4/58, стр. 647-660.

7. Петкович, Ђ, Мијић, К. (2014). *Пољопривредно рачуноводство кроз примере и задатке - практикум*. Нови Сад, Стојков штампарија.

Рад је примљен: 10.12.2014.

Рад је прихваћен за штампање: 03.02.2015.

GRAPHOLOGY AS A HUMAN RESOURCES SELECTION TOOL IN THE ORGANISATIONS

Maja Panova¹

GSUC, „Arseni Jovkov”-Skopje, R. Macedonia

Kiril Postolov²

University „Cyril and Methodius”, Faculty of Economics, Skopje, R.
Macedonia

Abstract: *The graphology is a quasi-science (pseudo-science). It is considered to be one of the unconventional methods for human resources selection in the organizations. The graphologists believe that on the base of the handwriting and on the written material a psychologic personal's profile can be made. With the graphological analyses numerous features of the handwriting can be interpreted such as: the initial and final of one word's emphasis, correctness and readability of the words, letter's form, letter's size, hand pressure on the paper, distance between the lines, writings course and other. This method is not scientifically approved, although it is used in the organizations in a lot of West European countries and in USA as a tool for selection of human resources. In the most of the announces for vacancies the candidates are required to fulfill the application forms in hand.*

Keywords: *graphology, graphological analyse, human resources selection tool, graphologists*

GRAPHOLOGY

INTRODUCTION

The graphology is a specific procedure for analysing and identification of the hand writing. Graphologists believe that on the base of the written material, taking into consideration triangles of the letters, the size and width of the letters, the hand pressure on the paper's sheet, the connection's style of the letters, the words correctness, the way of the writing and similar things can be made a psychical personality's profile, to discover their disadvantages, advantages, attitudes, motives, interests, dispositions, ambitions, interest for the work and other features. This method is non scientifically approved and based on coincidence, guessing, hypotheses, but apart from these data its got a wide use in the West European countries and in USA. Especially it is popular in France where 75 до 80 % from the small and middle enterprises use it for the selection of the human resources. (Smith, J. M., Abrahamsen, M. cited from Bahtijarevič – Šiber, F. s. 427)

¹ E-mail: kiril.postolov@eccf.ukim.edu.mk

² E-mail: nnadja19@yahoo.com

For the popularity of the graphology contributed:

- Trustness in the abilities of the graphologists
- Newspapers and the articles in the media
- Attractiveness of the whole procedures
- Simplicity of the procedure
- Imperfection of the other traditional selection's methods
- The economy of this selection's tool and similar.

A lot of researches have been made to retest the validity of the results gathered by the graphological's analyses, but all of them leaning to its unimportant role in the process of selection. Very often there is incorellation among the findings of the graphologists relating to the candidates appraisal.³

In 1625 the Italian medicine professor at the university in Bologna Camillo Baldi published the first book, where the theoretical bases for the beginnings of the graphology were elaborated and appeared the first theory of the possible connection of the writing with the personality. The term graphology is introduced 200 years later from the French clergyman Jean Hippolyte Michon who was engaged with the graphology and was collecting and appraising a thousands of handwritings. Helmut Ploog is one of the leading german graphologists and he cited that trough the handwriting we can get the following information: life aim, level, form, structure, transparency, vitality, dynamic, developments perspectives, intelligence, motivation, temperament, honesty, extraversion, team spirit, correctness, creativity and other. The people who write towards left are considered for introverted persons, shyly with a little self-confidence. A man who writes towards right is disposed towards the environment, could be unbridle and strong stepping forward. The well deliberate man is recognized by the strong connection of the letters. If the letters are positioned in isolation from each other indicate the unbalance and also the analytical competency of the writer. With the graphologicals' analysis numerous handwriting's features are interpreted: the initial and final emphasizing the word, correctness and readability of the letters, form of the letters, the size of the letters, the hand pressure on a paper's sheet, distance between lines, course of writing and other. The Interpretations are given with symbolical associations which are partially known from

³ Цветковић, Н., Тасић, З., Стаменковић, С., Кулић, С. (2013). НЕКОНВЕНЦИОНАЛНИ МЕТОДИ СЕЛЕКЦИЈЕ КАНДИДАТА ЗА ПОСАО. *Pravno-Ekonomski Pogledi br. 1*. www.pepogledi.org/Arhiva/2013_01/05%20Nebojsa%20Cvetkovic,%20Zoran%20Tasic,%20Srecko%20Stamenke 03.01.2014 s. 16-18

the psycho physiomy: the letters towards up – intellect, spirit, towards down - instinct, towards left-internal, inside, towards right-exterior, outside etc. It is not a surprising fact that there are more than 200 empirical studies for graphology and besides this it is further considered as a quasi- science (pseudo-science). Significant connection between the graphological appraisals and the personality's tests is very rarely approved, the art of the graphological choice of the candidates consists of the laic explanation of the biography's contents.

Also the psychology of the names has its own application in the graphology. Every letter has its own meaning for example the letter B- knowledge, intellect, studies, theory, depth of the conscience. (Hoefler 2004) Especially favoured are the analyses of the prominent personalities, by which the appraisal is related towards their perceptions of the publicity. If according to the hand writing of Barack Obama discovered a big power for realizing, than it would be a proof of the quality of the graphology. Or according to Angelika Hoefler, whose name means truth, that would be an indicator that the psychology of the names is veritable.⁴

The big letters and the emphasizing of the big letters indicate the disposition for dominance and competitiveness.⁵

The word's graphology origin if from the Greek words γραφω– write and λογος-word, a science for the writing. (Pfanne 1961; Pokorny, 1968) It was developed by Ludwig Klages into one specific science. He is considered as father of the graphology who put the base for the further researches in the area of neurology in Germany. Rodolf Pophal published the most important results in the area of graphology.

In the 50 and 60 years the graphology was a facultative programme on the studies for psychology in Freiburg. In the year 1987 was grounded the first scientific graphological association and relating to the number of the graphologists, the graphology institutes dispose with about 200 000 certified graphologists. In Great Britain the responsible persons for human resources are very sceptical according to the graphology as a science and for this testify also the data that 0,5-1% from the enterprises in Great Britain use it as a selection tool, in France this percentage is 70-80%, and the same is the situation in Israel. (Hopper/Standford 1992) Today we distinguish deductive (observe the

⁴ Kanning, U. (2010). Absurde Methoden der Psychodiagnostik. Schädeldeutung und Co. (*Skeptiker* 3/2010) www.gwup.org/infos/nachrichten?aktion=detail&id=92
06.01.2014 s. 7-9

⁵ MBA Knowledge Base. Type of tests taken in the selection process.
www.mbaknol.com/human-resource-management/type-of-tests-taken-in-the-selecton-process/ 08.01.2014

hand writing as an analogy to the human expressing) from the empirical graphology (character determination of the person). The subject of the graphology (hand writing and the character) base on the human behavior. (Doubrawa, 1978 s. 19)

ELEMENTS OF A GRAPHOLOGICAL ANALYSIS

The smallest elements who are researched by the graphologists are 10 resulting from the hand movements at the writing, hand pressure, space and the speed of writing. The writing's space consists of the height (up/down/over/beneath), the width (right/left), the depth (towards the space and out of the space). (Müller 1984) The following table is one of the mostly used base for analysing (interpreting) and consists from 3 areas: movement, form and space.

Individual features—graphic letters, word's and sentence's elements.

Tab. 1.: Individual features

feature	explanation	Psychologic analogy
letter's size	measurement of the short (small) and long (big) letters	self-confidence
letter's width	the distance between the letters	type of the disposition towards the environment
lengths' partition	the relation between the upper lengths and the under lengths	orientation between „intellect” and „matter”
difference in the length	the relationship between the long (big), middle and short (small) sized letters	relationship towards the tasks
connections form	connections forms f.e dashes and other	type of disposition towards the environment
connection's degree	the level of relationship's emphasis between the letters	type of the thinking(intuitive, logical)
plight of the hand writing	plight of the hand writing from the view of an angle	type of the contacts to the environment (disposition/indisposition)

	from 180°	
distance between the words	space between the words	pulling the intellectual and spiritual processes a part
distance between the lines	space between the lines	type of control
introduction of the lines	direction and form of the lines	mood and a feeling for the life
hand writing's margins	left/right margin, upper/under	handling some life situation (care-free manner, cautiousness)
emphasize of the beginning	emphasize (enlargement, strength of the hand pressure, designing) of the initial letters	level of self-confidence
emphasize of the end	emphasize (enlargement, strength of the hand pressure, designing) of the end letters	type of immediate influence on the environment (passive restraint/try for realizing)

Adopted according to (source-Pokorny 1968; Dirks 1974) cited in Domsch, M. E , Ladwig*, A. Die Außenseiterrolle der Graphologie in der Personalauswahl. Eine Bestandsaufnahme** (ZfP 3/96) www.hampp-verlag.de/Archiv/3_96_Domsch.pdf s.249

Preconditions for a good graphologic analysis:

- the written material should consist of about 10 lines or it should be 2-3 written materials of different periods
- the writing should result spontaneous
- the writing should be in the mother tongue
- the writing should be on a white paper' sheet without lines (it is recommended to result by a pan)
- the person's signature is also valuable
- the person' data who could be useful for the graphologist are the following: profession, sex, age, the country of provenience, as well as if the person is right-handed or left-handed.

In the graphology there are 2 observation's areas:

- ❖ graphological
- ❖ psychological

The procedure in the both areas is based on analysis and synthesis. For the serious graphologists it is necessary to get before the candidate's selection a defined required candidate's profile.

Tab. 2.: Individual features of higher complexity

feature	explanation	Psychological analogy
neatness	inconsistency of the features, especially of the size, brightness from the view of the neatness	preparedness/ability, rule's acceptions
form's reachness	emphasis degree and/or hand writing's integrity	subject-matter's peculiarity of the experience and peculiarity of the thinking (awake, imaginative)
form consistency	form's stability and symmetry	personality's structure (teased, leisure)
introduction of dashes	expression of the movements and of the rhythm (stiff, sluggish, swinging and similar)	type of psychic development (free/prevented experience)
the writing's pressure of dashes	force applying at pressure on the paper	intensity of psychic development (feeling, seeking)
writing's speed	time needed of one word writing	intensity of psychic experience (thoughts, feelings, seeking)

Adopted according to (source –Müller/Enskat 1973; Pokorny 1968;Dirks1974) citted in Domsch, M. E, Ladwig*, A. Die Außenseiterrolle der Graphologie in der Personalauswahl. Eine Bestandsaufnahme**(ZfP 3/96) www.hampp-verlag.de/Archiv/3_96_Domsch.pdf s. 250

ARGUMENTS AND CONTRA ARGUMENTS ABOUT THE GRAPHOLOGY

Arguments which approve the use of the graphology as a human resource's selection tool are following:

- the written material is not a test
- the candidate should not be present, how is the case with the another tests
- There is a necessity of a written material-candidate's hand writing

- External appraisal, as well as reducing of the direct contact in the relation candidate-enterprise.
- Economy f.e one graphologic appraisal costs 225 \$ according to Hopper/Stanford (1992)
- The appraisal should be formulated clearly and understandable
- The validity is not lower than the validity of the another more expensive tools
- The graphologic appraisal has a priority in the case when is required a second opinion
- The graphologic appraisal starts regarding more criteria f.e (trustfullness, preparedness for cooperation, workability etc.)

Factors which influence the hand writing are following: the needed time, the writing tool, the cause of writing, the contents, the physical and psychical person's condition.

Some of the contra arguments against the use of the graphology as a human resources selection tool are the following :

- ❖ Handwriting's changeability
- ❖ The candidate's absence (it could be not a guarantee that it is talked about the same candidate)
- ❖ According to one empirical study the handwriting's contents has a little influence on the graphologic appraisal, only the graphologists's abilities are influencing the appraisal
- ❖ The objectivity of the graphologics appraisal have a coefficient of 0,97 (Lücke /Baer 1989, Fischer 1964; Seibt 1994)
- ❖ The reliability is ($r=0,8-0,93$) in one re-test period of one week. (Fischer 1964)

In 80 and 90 years Halder –Sinn (1989) in one research of 400 newspaper articles was found that in 20 announces for vacancies it was required to fulfill applications forms in hand. According to another analysis on 9766 vacancies in 4 newspapers as the following Hamburger Abendblatt, Frankfurter Allgemeine Zeitung, Süddeutsche Zeitung, die Welt in a period from 1 to 4 weeks was discovered that fulfilled application forms in hand of the candidates were required . According to the analyses it was selected for the following positions: senior managers, junior managers, practitioners and professional employees. The graphology is also used for the aims of development i.e for appraisal of the developments potentials of the employees in the organization.⁶

⁶ Domsch, M. E, Ladwig*, A. Die Außenseiterrolle der Graphologie in der Personalauswahl. Eine Bestandsaufnahme** (ZfP 3/96) www.hampp-verlag.de/Archiv/3_96_Domsch.pdf 06.01.2014 s.241-262

It is considered that the graphological handwriting's analysis from the view of the interpretation have similarity to the proactive personality's tests.

This method was a lot of used in the West Europe in the last 40 years and also it is used in USA in the most of the companies as a human resources selection's tool and this mostly for the fulfillment of the strategic positions. Beside of all its validity is small and it can not provide for the work success.⁷ As George Bohlander and Scott Snell have cited in „Managing Human Resources” 15 th.ed the companies Ford and General Electric have used the graphologic's hand writings analyses for the choice of the new employees. According to their citations some of the American courts have concluded that the hand writing's analysis can be used as detecting tool if some hand writing is fake or original, but not for identification of the psychological and work features of a person.

The psychological researches have showed that the graphology can not appraise the humans personality.⁸

According to them it doesn't have prognostic validity and because of this could not be treated as a serious human resource's selection tool. The disagreement of the graphologists in their analysis support this findings. But however besides of all finds it is further used in 80% of the companies in West Europe.⁹

One study of Clark (1993) showed that 13,3% of the consulting firms in Germany for manager's recruitment have used grafologics analyses in their candidate's choice, while in some other countries from the view of its use the situation is following in France 47,8%, Italy 6,3% and Great Britain 2,6%.¹⁰

⁷ Станкоска, М. (2010). *Избор на најдобри кандидати во организацијата преку процес на регрутација и селекција*. маг., Универзитет "Св.Кирил и Методиј", Економски факултет, Скопје. с. 143

⁸ Suša, B. (2009). *Menadžment ljudskih resursa*. 1 izd. „CEKOM”-books d.o.o, Novi Sad, s. 218

⁹ urlj skripta, nova-SeminarSKI MaturSKI DiplomSKI Rad www.maturski.net/fakultet-za-kulturu-i-medije/urlj-skripta-nova-20.12.2013 s.26

¹⁰ Rastetter, D. (1996). *Personalmarketing, Bewerberauswahl und Arbeitsplatzsuche*. Ferdinand Enke Verlag, Basistexte Personalwesen herausgegeben von Neuberger, O., Stuttgart www.wiso.uni-hamburg.de/fileadmin/sozialoekonomie/bwl/fachgebiet/Rast._Buch/buch.pdf 06.01.2014 s. 243

CONCLUSION

The graphology is used in the companies in USA and the West European countries as one of the tools for human resources selection. In some of them there are graphological centers and their appraisements are used especially in the aim of the candidate's choice for fulfillment the managerial positions. It seems that the persons believe in the graphologist's knowledge and their ability of hand writing's interpretations. Maybe in our country there will be an interest for its study and graphologists, who will be able to do graphological analysis which will make possible use of the graphology as one of the human resources selection tool to fulfill the vacancies in the organizations. Because it is an economic selection's tool and also interesting for use. Imperfection of the traditional selection's methods is a stimulation for the organizations to turn themselves to a bit different and unusual selection's methods as the graphology. The more brighter use of the tablets in the everyday activities, which have a capacity and possibility for data' writing into it opens also a new space for additional development in the area of the graphological handwriting's analyses.

LITERATURE

1. Цветковић, Н., Тасић, З., Стаменковић, С., Кулић, С. (2013). НЕКОНВЕНЦИОНАЛНИ МЕТОДИ СЕЛЕКЦИЈЕ КАНДИДАТА ЗА ПОСАО. *Pravno-Ekonomski Pogledi br.1*.
www.pepogledi.org/Arhiva/2013_01/05%20Nebojsa%20Cvetkovic,%20Zoran%20Tasic,%20Srecko%20Stamenke 03.01.2014
2. Domsch, M. E, Ladwig*, A. Die Außenseiterrolle der Graphologie in der Personalauswahl. Eine Bestandsaufnahme**. (*ZfP 3/96*)
www.hampp-verlag.de/Archiv/3_96_Domsch.pdf
06.01.2014
3. Kanning, U. (2010). Absurde Methoden der Psychodiagnostik, Schädeldeutung und Co. (*Skeptiker 3/2010*)
www.gwup.org/infos/nachrichten?aktion=detail&id=92 06.01.2014
4. Rastetter, D. (1996). *Personalmarketing, Bewerberauswahl und Arbeitsplatzsuche*. Ferdinand Enke Verlag, Basistexte Personalwesen herausgegeben von Neuberger, O. , Stuttgart
www.wiso.unihamburg.de/fileadmin/sozialoekonomie/bwl/fachgebiet/Rast._Buch/buch.pdf 06.01.2014

5. Станкоска, М. (2010). *Избор на најдобри кандидати во организацијата преку процес на регрутација и селекција*. маг., Универзитет "Св.Кирил и Методиј", Економски факултет, Скопје.
6. Suša, B. (2009). *Menadžment ljudskih resursa*. 1 izd., „CEKOM“-books d.o.o, Novi Sad
7. MBA Knowledge Base. Type of tests taken in the selection process. www.mbaknol.com/human-resource-management/type-of-tests-taken-in-the-selecton-process/ 08.01.2014
8. urlj skripta, nova-Seminarski Maturски Diplomski Rad www.maturски.net/fakultet-za-kulturu-i-mediје/urlj-skripta-nova 20.12.2013

Рад је примљен: 16.02.2015.

Рад је прихваћен за штампање: 17.02.2015.

МОБИЛНА АПЛИКАЦИЈА „ОНЛАЈН РЕЗЕРВАЦИЈА“ КАО РЕШЕЊЕ ДА СЕ ПРИСТУПИ МОБИЛНОЈ ТРГОВИНИ У ТУРИЗМУ

MOBILE ONLINE RESERVATIONS AS A SOLUTION TO MOBILE COMMERCE APPROACHES IN TOURISM

Владан Ивановић¹

Министарство унутрашњих послова РС, Управа за ванредне ситуације, Ниш, Србија

Марко Гашић

Висока пословна школа струковних студија, Блаце, Србија

Јелена Симић

Висока пословна школа струковних студија, Блаце, Србија

Сажетак: Туризам је динамична привредна делатност која захтева сталне иновације. Као један вид иновација у туризму, су свакако савремене информационо-комуникационе технологије. У овом раду пажња је усмерена на мобилну трговину у туризму, улогу и значај WAP-а као апликационог протокола и мобилну апликацију „онлајн резервација“. Рад приказује развој и имплементацију мобилне апликације „онлајн резервација“ преко које компанија чија је делатност туризам може да приступи мобилној трговини у циљу побољшања својих услуга, задовољења потреба корисника мобилних уређаја треће генерације (туриста), постизања боље позиције на тржишту, смањења трошкова, повећања промета (продаје), а све то у циљу повећања профита и веће добити.

Кључне речи: WAP, WML, мобилна трговина, мобилна апликација онлајн резервација, електронски туризам.

Abstract: Tourism is a dynamic economic activity that request an constant innovation. As one aspect of innovation in tourism are certainly modern information and communication technologies. In this paper, attention is focused on mobile commerce in tourism, the role and significance of WAP as an application protocol and mobile application "online booking". This paper presents the development and deployment of mobile applications, "online booking" through which companies whose business tourism can access the mobile commerce to improve their services, satisfying the needs of mobile users of third generation (tourists) to achieve a better market position, reduce costs, increase turnover (sales), all in order to increase profits and greater profits.

Keywords: WAP, WML, mobile commerce, mobile applications online booking, electronic tourism.

1. УВОД

Један од запаженијих трендова у светској привреди данас је развој информационо-комуникационих технологија. Информационо-

¹ Ivvladan@medianis.net

комуникационе технологије све више налази примену у савременом пословању, односно све већи број компанија у свету послује по концепту електронског пословања. Један од значајних трендова у развоју информационо-комуниционих технологија је све већа примена мобилних телефона и проширење технолошких могућности које допуштају све већу примену ових апарата у пословању и омогућавају пружање потпуно нових услуга. Управо примена мобилних телефона у пословне сврхе довела је до појаве новог концепта савременог пословања – мобилног пословања (Mobile Business).

Мобилно пословање представља електронско пословање које се обавља у бежичном окружењу уз помоћ бежичних уређаја. Мобилно пословање представља процес примене мобилних технологија у пословне сврхе, за пружање услуга, трговине и вршење плаћања, у циљу што боље пословне ефикасности.

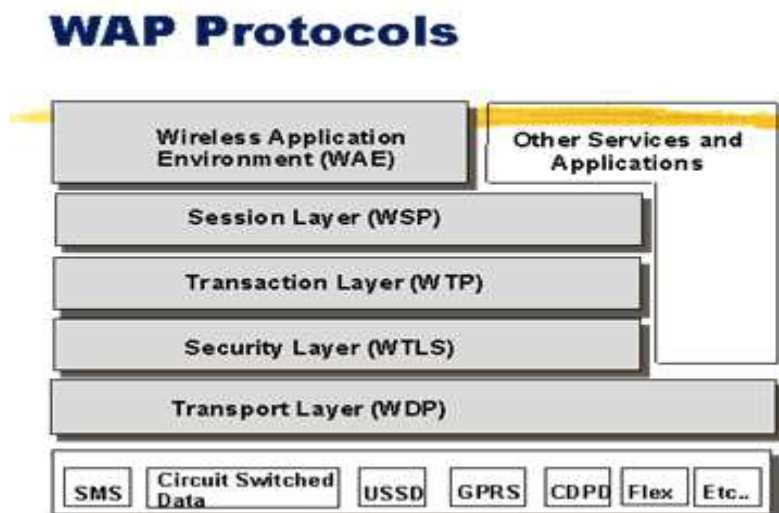
За разлику од мобилног пословања, мобилна трговина се дефинише као трансакција која се одвија преко бежичне технологије Интернета, путем ручних рачунара, мобилних телефона, персоналних дигиталних асистената (PDA), а омогућава слободу кретања за крајњег корисника (*Ozok and Wei, 2005*).

Мобилна телефонија се све више развоја, користе се паметни телефони преко којих се путем Интернета помоћу Wireless Application Protocol-а (WAP) може приступити некој мобилној апликацији.

Wireless Application Protocol (WAP) је апликациони протокол за бежичне уређаје, служи да на дисплеју мобилног телефона прикаже Интернет садржаје. За то је, наравно, неопходан мобилни телефон који подржава ову технику. Осим тога, Интернет страна мора бити посебно припремљена за ову сврху и постојати као WML (Wireless Markup Language) документ. WML (Wireless Markup Language) је језик који омогућава развој апликација за мобилну мрежу.

Структуру WAP чине (*WAP forum*): WAE (Wireless Application Environment), WSP (Wireless Session Protocol), WTP (Wireless Transaction Protocol), WTLS (Wireless Transport Layer Security) и WDP (Wireless Datagram Protocol).

Слика 1.: Структура WAP-а

Извор: WAP Форум, <http://www.wapforum.org/tech/documents/wap-210-waparch-20001017-p.pdf>

WAE (Wireless Application Environment) представља ниво апликације засноване на WAP-у. У WAE окружењу WML (Wireless Markup Language) се користи као примарни језик за означавање података.

WSP (Wireless Session Protocol) већина сматра за компресовану верзију HTTP-а (Hypertext Transfer Protocol). Оваква структура WAP-а омогућава WAP терминалу да шаље захтеве који садрже HTTP или HTTPS. Ти захтеви се касније преводе у једноставни HTTP.

WTP (Wireless Transaction Protocol) обезбеђује трансакциону подршку (поуздан захтев и одзив) прилагођену бежичним комуникацијама.

WTLS (Wireless Transport Layer Security) обезбеђује сигурносни механизам који се користи при преносу података (public-key cryptography).

WDP (Wireless Datagram Protocol) представља неку врсту адаптационог нивоа чији је задатак да сваку мрежу података представи као User Datagram Protocol вишим слојевима WAP-а.

2. МОБИЛНА ТРГОВИНА КАО БУДУЋИ ТРЕНД И ПОТРЕБА ЗА ОСТВАРИВАЊЕ ПРОФИТА У ТУРИЗМУ

М-трговина се дефинише као трансакција која се одвија преко бежичне технологије Интернета, путем ручних рачунара, мобилних телефона, персоналних дигиталних асистената (PDA), а омогућава слободу кретања за крајњег корисника (Ozok, A. A. and Wei, J., 2005). У складу са овом дефиницијом, м-трговина представља подскуп свих е-трговинских трансакција, како у B2C (business to customer), тако и у B2B (business to business) сегменту.

М-трговина може такође бити дефинисана као трансакција са монетарном вредношћу, директна или индиректна, која се спроводи преко бежичне телекомуникационе мреже (Varshney, U. & Vetter, R., 2002, стр. 189).

За многе људе широм света мобилн телефон представља прву тачку приступа Интернету, самим тим и е-трговинским системима. Данас, већина истраживача, м-трговинским системима предвиђа успешну будућност, са перспективом да овај модел електронске трговине постане и доминантан на појединим националним и регионалним тржиштима.

Једно од истраживања које предвиђа успешну будућност м-апликација у туризму је истраживање које је спроведено 2013. године од стране SITA², које предвиђа да 98% кампанија чија је делатност туризам (авио саобраћај) планира у наредне три године да инвестира у побољшању постојећих и увођењу нових канала продаје у циљу постизања што већег самоуслуживања. Истраживање указује да је данас, веб сајт, кампанија чија је делатност туризам (авио саобраћај), доминантна продаја, канал за генерисање помоћне продаје и да ће се као такав развијати, међутим, очекује се велики раст промета од мобилне трговине.

Тренутно 37% од помоћне продаје се реализује преко сајтова, док 2,4% путем мобилних телефона. Ипак, до 2017, мобилни канал се очекује да допринесе скоро пет пута више, што представља 11,6% од укупне помоћне продаје (Слика 2).

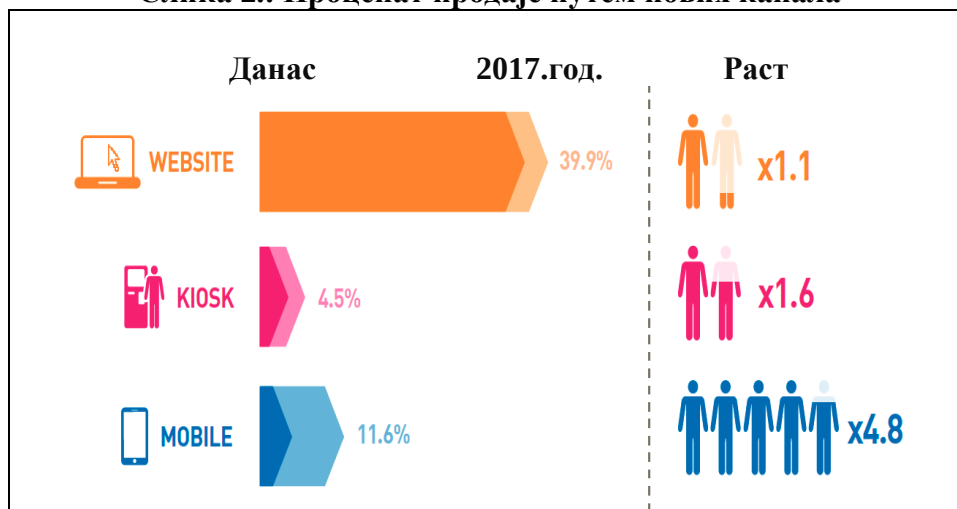
Овај циљ је јако амбициозан али бројни су фактори којима се иде у том правцу, неки од њих су (SITA) :

- Расте број корисника смарт телефона

² SITA је водећи светски стручњак у ваздушном саобраћају комуникација и информационих технологија (ИТ).

- Туристи (путници) су се већ упознали са електронском трговином, тако да мобилна трговина није неки велики скок за њих.
- Мобилни телефони су са туристима у току путовања и пружају знатне могућности пре, после и у току путовања.

Слика 2.: Проценат продаје путем нових канала

Извор: Веб сајм SITA - <http://www.sita.aero/surveys-reports/industry-surveys-reports/airline-it-trends-survey-2014>

Амбиције су да компаније чија је делатност туризам своје услуге учине доступним за смарт телефоне као и на веб сајту. До 2017. године, око 75% од компанија ће то и да постигне. У року од три године ће око 70% од компанија да користе ову технику за повећање продаје.

Предходни ставови указују на то да ће компаније чија је делатност туризам морати своју понуду на веб сајту да персонализују и прилагоде за кориснике мобилних телефона, како би опстале на савременом и све турбулентнијем тржишту, биле курутне, повећале свој промет, смањиле трошкове пословања и оствариле профит (добит).

3. ПРОФИЛ КОМПАНИЈЕ „МТУРИСТ“ И ПОСЛОВАЊЕ У ВИРТУЕЛНОМ ОКРУЖЕЊУ

Компанија „МТУРИСТ“ из Куршумлије основана је 2009. године као компанија чија је делатност туризам. Компанија располаже рестораном и хотелом у Пролом Бањи и хотелом у

Луковској Бањи. Компанија се појавила 2011. године на Интернету, са циљем да се представи на Интернету и упозна јавност са природним богатствима и потенцијалима Косаничког краја, како на домаћем тако и на иностраном тржишту.

Помоћу Интернета компанија је коначно доспела и до иностраних туриста захваљујући пре свега природној средини, разноликости самог туристичког производа, богатству културног наслеђа (архитектуре, традиције, производа старих заната), богатству лековитих минералних вода, као и на гостољубивости и срдчности становништва и јединствености феномена Ћаволје Вароши која је у свету представљена као једно од светских чуда.

На овај начин је компанија освојила нова тржишта и придобила велики број туриста, а притом и смањила трошкове промоције.

У поређењу са другим медијима, Интернет се показао веома исплативо медијско средство. Међутим, ако желимо да размишљамо гледајући даље у будућност неходно је пратити како стране тако и домаће трендове и стандарде туризма. И не само то, увек је добро имати увид где се и како налазите са својом понудом у односу на ваше конкуренте.

4. АНАЛИЗА ТРЖИШТА, КОНКУРЕНЦИЈЕ И ДЕФИНИСАЊЕ ПРОБЛЕМА

У области туризма велики број компанија има развијен WAP сајт и на њему мобилну апликацију „онлајн резервација“. WAP сајт је сајт који је креиран WML (Wireless Markup Language) језиком, који преко WAP протокола може да се прикаже на дисплеј мобилног телефона. Мобилна апликација је нека форма на самом WAP сајту, која је такође рађена WML језиком.

У циљу сагледавања тренутног стања на тржишту, извршили смо анализу тржишта и на основу спроведене анализе схватили да наша компанија има проблем који се огледа у непостојању мобилног пословања и мобилне трговине. Успели смо да прикажемо само два WAP сајта конкуренције из спроведене анализе (Слика 3 и Слика 4).

Мобилна апликација „Онлајн резервација“ као решење да се приступи мобилној трговини у туризму

Слика 3.: WAP сајт InfoKOP

Извор : <http://wap.infokop.net/>

Слика 4.: WAP сајт Старе планине

Извор: <http://wap.planina.biz/>

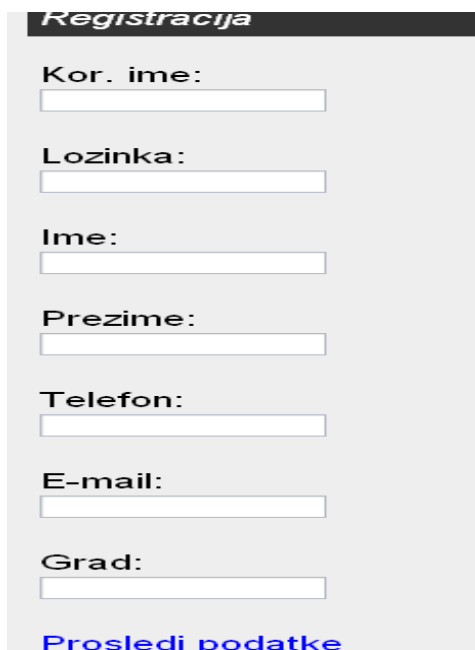
Компанија „MTURIST“ мора у што краћем временском периоду приступити решавању поменутих проблема, како би се суочила са поменутих компанијама и нашла у њиховом рангу, а све у циљу генерисања профита, поспешивања локалне привреде и задовољења купаца (туриста).

5. ПРЕДЛОЖЕНО РЕШЕЊЕ - КРЕИРАЊЕ И ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА МОБИЛНЕ АПЛИКАЦИЈЕ „ОНЛАЈН РЕЗЕРВАЦИЈА“

У циљу, решавања наведеног проблема, унапређења пословања, побољшања услуга, постизања боље позиције на тржишту, смањења трошкова и повећања прихода, компанија „MTURIST“, из Куршумлије, приступа мобилној трговини. Креирали смо мобилну апликацију „онлајн резервација“ која омогућава туристима да могу са било којег места и у било које време да изврше резервацију смештаја путем мобилног уређаја и Интернета. Мобилна апликација „онлајн резервација“ је мобилни онлајн резервациони

систем који служи за резервацију соба у хотелу компаније путем мобилног уређаја треће генерације и Интернета. Мобилна апликација „онлајн резервација“ рађена је WML (Wireless Markup Language) + PHP (HYPERTEXT PREPROCESSOR)³ програмским језиком коришћењем MYSQL⁴ технологије. Да би корисник приступио мобилној апликацији „онлајн резервација“, мора се пре свега регистровати, а касније са регистрованим параметрима улоговати. За ту сврху креирана је форма за регистрацију, која садржи основне податке корисника (корисничко име, лозинка, име, презиме, телефон, емаил и град), (Слика 5 и Слика 6).

Слика 5.: Форма за регистрацију за мобилну резервацију-приказ преко Browser Opera⁵

Слика 6.: Форма за регистр. за моб. резервација-прикаса мобилног телефона

³ PHP је специјализовани скриптни језик првенствено намењен за израду динамичног веб садржаја и изводи се на страни сервера.

⁴ SQL (Structured Query Language) је програмски језик намењен за управљање подацима у релационим системима за управљање базама података. Обухвата унос података, упите, ажурирање и брисање, шеме креирања и мењања, као и податке за контролу приступа.

⁵ Browser Opera подржава WAP презентације и апликације.

За дату форму креирана је база података „логин“ и у оквиру ње табела „корисници“ (Слика 7).

```
CREATE TABLE `korisnici` (  
  `id` int(10) NOT NULL auto_increment,  
  `kor_ime` varchar(50) NOT NULL default "",  
  `lozinka` varchar(32) NOT NULL default "",  
  `ime` varchar(20) NOT NULL default "",  
  `prezime` varchar(20) NOT NULL default "",  
  `telefon` varchar(50) NOT NULL default "",  
  `email` varchar(20) NOT NULL default "",  
  `grad` varchar(30) NOT NULL default "",  
  PRIMARY KEY (`id`),  
  FULLTEXT KEY `grad` (`grad`)  
) ENGINE=MyISAM DEFAULT CHARSET=latin1  
AUTO_INCREMENT=8 ;
```

Слика 7.: Табела “корисници” у оквиру базе login

	Field	Type	Collation	Attributes	Null	Default	Extra	Action
☐	id	int(10)			No		auto_increment	
☐	kor_ime	varchar(50)	latin1_swedish_ci		No			
☐	lozinka	varchar(32)	latin1_swedish_ci		No			
☐	ime	varchar(20)	latin1_swedish_ci		No			
☐	prezime	varchar(20)	latin1_swedish_ci		No			
☐	telefon	varchar(50)	latin1_swedish_ci		No			
☐	email	varchar(20)	latin1_swedish_ci		No			
☐	grad	varchar(30)	latin1_swedish_ci		No			

Корисник уноси своје податке за регистрацију, који се његовом потврдом прослеђују у бази података, тачније, табели “корисници” и његовим логовањем на систем врши се читање података из табеле корисници тј. ауторизација корисника. Након извршене регистрације и успешног логовања могуће је ући у свој профил и мењати унете податке као и приступити мобилној апликацији за онлајн резервацију и резервисати смештај.

За резервацију смештајних капацитета, креирали смо WAP форму која садржи (име и презиме, рег.корисничко име, телефон, емаил, начин плаћања, категорију собе, датум доласка и датум напуштања хотела), (Слика 8 и Слика 9).

Слика 8.: Форма за резервацију приказана преко Опере

Ime i prezime:

Korisnicko ime:

Telefon:

E-mail:

Nacin placanja:

Kategorija sobe:

Datum dolaska: (godina-mm-dd):

Datum odlaska: (godina-mm-dd):

Слика 9.: Форма за резервацију приказана преко мобилног телефона

За дату форму WAP резервације креирана је табела “пролом” која је повезана php script-ом са датом формом. Могуће је извршити резервацију тј. упис и од стране администратора, преглед и читање података.

Слика 10.: Табела “пролом” у оквиру базе login

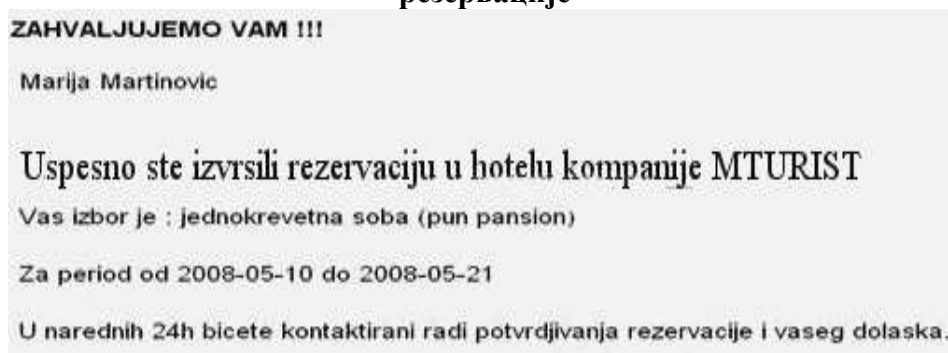
Server: localhost Database: login Table: prolom

Field	Type	Collation	Attributes	Null	Default	Extra	Action
☐ imeiprezime	varchar(50)	latin1_swedish_ci		No			
☐ username	varchar(20)	latin1_swedish_ci		No			
☐ telefon	int(20)			No	0		
☐ email	varchar(30)	latin1_swedish_ci		No			
☐ nacinplacanja	varchar(50)	latin1_swedish_ci		No			
☐ kategorijasobe	varchar(40)	latin1_swedish_ci		No			
☐ datumdolaska	date			No	0000-00-00		
☐ datumodlaska	date			No	0000-00-00		

Мобилна апликација „Онлајн резервација“ као решење да се приступи мобилној трговини у туризму

Након успешно попуњене форме за резервацију и прослеђених података, отвара се страница која потврђује да сте успешно извршили резервацију са детаљима резервације.

Слика 11.: Потврда извршене резервације са детаљима резервације

Администратор WAP сајта, мобилне апликације може у сваком тренутку да прегледа списак извршених резервација, са детаљима извршених резервација.

Слика 12.: Админ страна мобилне апликације

Слика 13.: Преглед извршених резервација од стране администратора

Pregled izvršenih rezervacija Kompanija MTURIST, Kursumlija (ime i prezime, username, telefon, mail, način plaćanja, kategorija sobe, datum dolaska, datum odlaska)							
Marko Maksimovic	mare	064564345	markonik@yahoo.com	cekovima na rate	trokrevetna	2008-05-20	2008-06-01
Vesna Milenkovic	veca	035432432	veca76@yahoo.com	kes	jednokrevetna	2008-05-17	2008-05-28
Vladan Ivanovic	ivvladan	064554322	ivvladan@medianis.net	karticom	dvokrevetna -pun pansion	2008-04-18	2008-04-29

На основу дате слике, може се видети да су резервацију смештаја извршили 3 (три) корисника, Марко Максимовић, Весна Миленковић и Владан Ивановић.

ЗАКЉУЧАК

Мобилна трговина обележава почетак другог доба иновација у пословању које ће компанијама чија је делатност туризам да продуже постојање на све турбулентијем е-простору, при чему се мењају односи између компанија, купаца и добављача.

Туризам, је једна од највећих и најширијих индустрија у свету и један од значајних корисника информационих технологија у свом пословању и без сумње ће бити један од пионира у глобалној арени мобилне трговине са додатном вредношћу мобилних апликација.

Компанија „MTURIST“, приступањем мобилном пословању, мобилној трговини, кроз мобилну апликацију „онлајн резервација“, себи обезбеђује бољу позицију на тржишту, конкурентску предност у односу на компаније које немају развијено мобилно пословање, побољшава квалитет својих услуга, смањује трошкове (мањи број радне снаге, нема трошкова пословног простора, инвентара и др.), а са друге стране као одраз тога долази до повећања продаје, а самим тим и до повећања прихода од продаје, што ће се на крају одразити на већи профит (добит). Тако компанија развија и осигурава свој опстанак на све турбулентијем е-тржишту. Са друге стране ова мобилна апликација туристима пружа могућност да приступе Интернету, док ходају улицом са пријатељима и породицом, или током путовања и изврше резервацију смештајних капацитета са свог мобилног телефона у било које време, веома брзо и ефикасно.

Један од ново отворених проблема је обезбеђење сигурности (заштите). Потребно је обезбетити мере криптографске

заштите мобилне апликације у циљу минимизирања злоупотреба. Такође, један од проблема је и како омогућити мобилно плаћање, да туристи приликом резервације смештаја изврше одмах и плаћање услуге.

Свакако ови проблеми ће бити изазов за неко наше наредно истраживање и усавршавање у овој области.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bregman, S. and Johnson, T. (2004). *WAP and its applications*, London.
2. Fesenmaier, D. et. al., Eds. (2000). *Information and communication technologies in tourism*, Springer.
3. Frolick, M. N. & Chen, L. (2004): *Assessing M-Commerce Opportunities*, *Information Systems Management*, 21:2, 53-61
4. Kumar, S., & Zahn, C. (2003), *Mobile communications: evolution and impact on business operations*. *Technovation*, 23(6), 515-520
5. Lin, J.B. (2011). "Research on consumer trust and satisfaction in mobile commerce," in *Management Science and Engineering (ICMSE)*, 2011 International Conference on, 2011, pp. 47-51.
6. McKean, D. (2012). *IT Strategy & Technology Innovation*, Ventus Publishing ApS.
7. Ozok, A. A. and Wei, J. (2005). *Perceived Differences between Mobile and Electronic Commerce: The Community and User Perspectives*. *Proceedings of HCII, The 11th International Conference on Human-Computer Interaction*, on CD-ROM.
8. Siau, K., Lim, E., & Shen, Z. (2001). *Mobile commerce: Promise, challenges, and research agenda*. *Journal of Database Management*, 12(3), 112-120.
9. The Internet Marketing Academy (2011)- *Developing an Internet Marketing Strategy*, Ventus Publishing ApS.
10. Varshney, U., & Vetter, R. (2002). *Mobile commerce: Framework, applications and networking support*. *Mobile Network and Applications*, 7(3), 185-198.
11. WAP сајт: <http://wap.infokop.net/> (27.01.2014).
12. WAP сајт: <http://wap.planina.biz/> (27.01.2014).
13. Веб сајт SITA, <http://www.sita.aero/surveys-reports/industry-surveys-reports/airline-it-trends-survey-2014>.
14. Веб сајт WAP FORUM - <http://www.wapforum.org/tech/documents/wap-210-waparch-20001017-p.pdf>

15. Група аутора, (2009). *Мобилно пословање-скрипта*, Лабораторија за електронско пословање, Фон, Београд.
16. Кончар, Ј. (2003), *Електронска трговина*, Економски факултет, Суботица.
17. Његуш, А. (2010). *Информациони системи у туристичком пословању*, Факултет за туризам и хотелијерство, Универзитет Сингидунум, Београд.
18. Пантовић В., Динић С., Старчевић Д. (2008). *Савремено пословање и Интернет технологије*, Фон, Београд.

Рад је примљен: 28.01.2014.

Рад је прихваћен за штампање: 18.02.2015.

УПУТСТВО ЗА ПИСАЊЕ РАДА INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

(Сав текст на српском језику мора бити унет на ћириличном писму. И за текст на српском и за текст на енглеском важи да треба бити унет у фонту Times New Roman.

Page Setup – Margins: Top и Bottom 4,5cm, Left и Right 4,2cm, Paper A4)

(Entire text in English must be typed in Times New Roman.

Page Setup – Margins: Top and Bottom 4,5cm, Left and Right 4,2cm, Paper A4)

НАСЛОВ РАДА(Велика слова, **Bold, Font 14,** **Alignment: Centred, максимално 3 реда)**

**TITLE IN ENGLISH (Capital Letters, Bold, Font 10, Alignment Centred,
Maximum 3 rows)**

(If text is in English – Title in English should be typed in
Capital Letters, Bold, Font 14, and Alignment: Centred, max.
three rows; *no text in Serbian needed*)

Име аутора¹ (не уносити титуле), (Bold, Font 12, Centred)
Институција на којој је аутор запослен, град (држава) (Font 12)
(Име коаутора (не уносити титуле), (Bold, Font 12, Centred)
Институција на којој је аутор запослен, град (држава) (Font 12)

**Author Name² (no titles such Ph.D., Professor or similar, please),
(Bold, Font 12, Centred)**

Institution, City, Country (Font 12)

**(Co-author Name (no titles such Ph.D., Professor or similar, please),
(Bold, Font 12, Centred)**

Institution, City, Country (Font 12))

Сажетак: Не би требало да има више од дванаест редова (*italic, font 10*).
У сажетку навести по реченицу објашњења сваког поглавља, предмет
истраживања, циљ истраживања, хипотезе од којих се пошло у истраживању,
коришћене методе. *Обавезан је и превод сажетка на енглески или руски језик.*

Кључне речи: Кључне речи одвојене зарезом (не мање од три нити више од пет)
(*italic, font 10*)

Abstract: Abstract should not be longer than twelve rows (*italic, font Times New Roman
10 pts*). In abstract should be one sentence of following elements: explanation of each
chapter, subject of research, aim of research, hypothesis, methods/models used in
research. No text in Serbian is needed if text is in English.

Keywords: Keywords (not less than three nor more than five), each separated by comma
(*italic, font 10*)

¹ e-mail адреса

² e-mail address

1. НАСЛОВИ
(Велика слова, **Bold, Font 12, Centered**, испред и иза наслова
оставити по један празан ред)
1. HEADLINES
(**Capital Letters, Bold, Font 12, Centered**, before and after the
title one blank row)

Рукопис би требало да буде обима 10-15 страна (Миленковић, 2013, стр. 8). Текст не би требало да има размак између пасуса, а пасуси би требало да буду као овај. (Font Times New Roman 12pt, Alignment: Justified, First line 1,27cm, Line spacing: Single).³

Manuscript should be 10-15 pages long. No blank rows between paragraphs. Paragraphs should be like this one. (Font Times New Roman 12pt, Alignment: Justified, First line 1.27cm, Line spacing: Single).⁴

Табеле и графикони треба **изнад (Bold, Font 12, Centred)** да буду обележени бројем и насловом, а извор **који је обавезан** треба написати **испод** табеле односно графикана (font 10, centred).

Tables and Graphs should be titled **above (Bold, Font 12, Centred)**, should be numbered; source that is mandatory should be stated under the Table/Graph(font 10, centred).

У закључку навести резултате истраживања.

In the conclusion results of the research should be stated.

ЛИТЕРАТУРА (Велика слова, Bold, Font 12, Centred)

(наведени су примери цитирања (наслови *искошено*) (чланци из часописа, публикација и са саветовања, година издања у загради, на другом месту, а *наслови ЧАСОПИСА се пишу искошено*)

LITERATURE (Capital letters, Bold, Font 12, Centred)

(examples: (articles from the magazines, publications should be quoted, with the year in parentheses, at the second position; titles *italic*) (APA)

1. BIS (2006). *Core Principles for Effective Banking Supervision*. Basel Committee on Banking Supervision, Basel.
2. Rose, P. & Hudgins, S. C. (2013). *Банкарски менаџмент и финансијске услуге*. Дата статус, Београд.
3. Smith, J. (2013). Styles of Management. *Journal of M.*, 2(2), 45-54.

³ фусноте (Font 10, без уравниања) би требало користити само када је неизбежно. Када се наводи литература, онда се то ради истим редоследом као и на списку коришћене литературе (на крају рада) **са обавезним бројем странице на крају**. Пример: Перић, С. (2012). *Економија*. Научна књига, Београд, стр. 222

⁴ Footnotes (Font 10, no alignment). When literature is cited, it should in the same order like in the list of references (at the end of the paper), *with the number of page at the very end*. Example: Peric, S. (2012). *Economics*. John Wiley&Sons, New York, p. 2

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

33

ЕКОНОМСКИ погледи : часопис за питања
економске теорије и праксе = Economic
outlook : magazine for economic theory and
practice matters / главни и одговорни уредник
Иван Миленковић. – Год. 1, бр. 1 (јан./март 1999)-
. – Косовска Митровица : Научно-истраживачки центар
Економског факултета Универзитета у Приштини,
1999- (Краљево : Кварк). - 24 cm

Четири пута годишње. – Друго издање на другом
медијуму: Економски погледи (Online) = ISSN
2334-7570
ISSN 1450-7951 = Економски погледи
COBISS.SR-ID 65640962